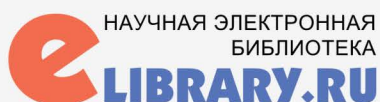

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҒҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

ISSN 2790-2005

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

«AUEZOV UNIVERSITY» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL «AUEZOV UNIVERSITY»

№ 2 (14) 2025

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

**М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY**

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№2 (14)

ШЫМКЕНТ 2025

ISSN 2790-2005

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№2 (14) 2025

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Есиркепова Алтын Махмудовна - экономика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

Багаутдинова Найля Гумеровна – э. ғ. д., профессор, Қазан Федералды Университеті, Ресей; Расса Э. Буркхарт – доктор философии, профессор, Бойсе мемлекеттік университеті, США; Ройса Холис PhD, профессор, Университет Дипонегоро, Индонезия; Агавелян Рубен Оганесович – п.ғ.к., доцент, Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университеті, Ресей; Гриншпун Вадим Валериевич - Лобачевский Атындағы Нижний Новгород Мемлекеттік Университеті, Мәскеу, Ресей; Ида Ясин - қауымдастырылған профессор, Путра Университеті, Малайзия; Ясмин Бани - PhD докторы, Путра Университеті, Малайзия; Займоглу Омер – PhD, Ақденіз Университеті, Анталия, Түркия; Касапоглу Ченгел - Хуля PhD, профессор, Анкары Хаджи Байрам университеті, Түркия; Гулямов Саидахрор Саидахмедович – э.ғ.д., профессор, Өзбекстан Ғылым Академиясының толық мүшесі; Асранбаева Мунажатхон – п.ғ.д., доцент Наманган мемлекеттік педагогикалық университеті, Өзбекстан; Суюнова Дильбар Жолдасбаевна – профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Өзбекстан; Халикова Рахбар Эргашевна – тарих.ғ.д., профессор Ташкент мемлекеттік техникалық университеті Ташкент, Өзбекстан; Ибраева Алуа - з.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан; Анесова Альбина Жеңісқызы – PhD , Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан; Кожамжарова Дария Пернешовна – тарих.ғ.д., құрметті профессор, ҚР ҰҒА академигі; Жолдасбекова Сауле Абдразақовна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Кабылбекова Заурет Бердикуловна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мицкая Елена Владимировна - з.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мадияров Нұрлыбай Көкешұлы – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сапарова Юлдыз Азимханова – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Гульнар Кумисбековна – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Боранбайев Сандыбай - ф.ғ.к., М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан;

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

УДК: 81'27:316.347:37.015.3(5-011)

Н.А. Есимханова, С.К. Мамекова*, Г.Т. Мамбетова, Г.К. Жапишева, М.С. Байдабекова

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: smamekova@mail.ru

**РОЛЬ БИЛИНГВИЗМА В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация

Исследование посвящено роли казахско-русского билингвизма в формировании языковой идентичности школьников Казахстана. На основе качественного анализа, включающего интервью с учащимися и учителями, анализ образовательных программ и текстов учащихся, изучено влияние казахского и русского языков на национальную и социальную идентичность. Установлено, что казахский язык укрепляет культурную принадлежность, ассоциируясь с семейными традициями и фольклором, тогда как русский язык воспринимается как инструмент социальной мобильности и доступа к медиа. Выявлены вызовы: неравномерное внимание к языкам в школах и недостаток интерактивных методов. Предложены рекомендации по внедрению геймификации, интегрированного обучения и культурно-ориентированных уроков для гармоничного билингвального образования. Результаты подчёркивают необходимость сбалансированного подхода к преподаванию языков для поддержки национального наследия и глобальной интеграции школьников

Ключевые слова: билингвизм, языковая идентичность, социальная интеграция, интерактивные методы, культурное наследие

Введение

В современном мире, где многоязычие становится нормой, билингвизм выступает не только как инструмент коммуникации, но и как фактор формирования языковой идентичности. В Казахстане, стране с богатым этнокультурным наследием, казахско-русский билингвизм занимает центральное место в образовательной системе и общественной жизни. Казахский язык, как государственный, укрепляет национальное самосознание, а русский, как язык межэтнического общения, обеспечивает доступ к глобальным информационным и социальным ресурсам [1]. Для школьников, находящихся на этапе формирования идентичности, билингвизм создаёт уникальные возможности и вызовы, связанные с балансировкой между культурной принадлежностью и социальной мобильностью.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью понять, как образовательные практики влияют на языковые установки учащихся в условиях двуязычия. Например, в школах Алматы и Астаны учащиеся часто сталкиваются с необходимостью переключения между языками в зависимости от предмета или контекста, что формирует их восприятие языков как маркеров идентичности. Цель статьи — исследовать, как казахско-русский билингвизм влияет на языковую идентичность школьников, с акцентом на роль школы, семьи и социокультурного контекста. Задачи: 1) рассмотреть теоретические основы билингвизма; 2) проанализировать социокультурные факторы; 3) изучить влияние образовательных программ; 4) предложить рекомендации для педагогов. Статья включает введение, теоретический обзор, методологию, анализ данных, обсуждение и выводы.

Теоретический анализ

Согласно Конституции Республики Казахстан, казахский язык имеет статус государственного, а русский язык официально используется наравне с казахским в государственных учреждениях и организациях [2]. На практике это означает, что большая часть населения владеет обоими языками, особенно в городах и многонациональных регионах.

По данным Национального бюро статистики, уровень владения казахским языком среди молодежи стремительно растёт: если в 2009 году 74% молодежи говорили по-казахски, то в 2021 году этот показатель превысил 90% [3]. Однако русский язык по-прежнему занимает значительное место в системе образования, науке, средствах массовой информации и повседневном общении.

Параллельно с этим в систему образования активно внедряется английский язык, как часть программы "Триединство языков", запущенной в 2007 году [4]. Таким образом, школьники всё чаще растут в условиях трилингвизма, где формируется не только функциональное владение языками, но и связанная с этим идентичность.

Языковая идентичность — это аспект социальной идентичности, основанный на принадлежности к определённой языковой группе, а также на самоощущении человека в языковом пространстве. По определению Дж. Джозефа, «язык — это не просто средство коммуникации, но и ключ к пониманию того, кем мы себя считаем» [5].

Для школьников, находящихся на этапе активного формирования личности, язык становится особенно важным инструментом самоидентификации. Они осваивают язык не только как навык, но и как символ принадлежности к определённой культуре, социальной группе и даже политической позиции.

Билингвизм, определяемый как способность использовать два языка в различных сферах жизни [6], имеет когнитивные, социальные и культурные измерения. С когнитивной точки зрения, билингвы демонстрируют повышенную гибкость мышления и способность к метаязыковому анализу [7]. В социолингвистическом плане билингвизм в Казахстане отражает историческую динамику: советская политика русификации привела к доминированию русского языка, а после обретения независимости в 1991 году казахский язык стал символом национального возрождения [8]. Это создало уникальный контекст, где казахский укрепляет культурную идентичность, а русский остаётся инструментом социальной и профессиональной интеграции.

Языковая идентичность, согласно Эдвардсу, формируется через эмоциональную связь с языком и осознание его роли в социальной принадлежности [9]. Для школьников в Казахстане этот процесс осложнён необходимостью сочетать казахскую традицию с глобальными влияниями, часто ассоциируемыми с русским языком. Бейкер подчёркивает, что сбалансированное билингвальное образование способствует гармоничной идентичности, тогда как дисбаланс может привести к языковой неуверенности [2]. Например, в сельских школах, где казахский доминирует, учащиеся могут испытывать трудности с русским, что ограничивает их социальные перспективы. Напротив, в городских школах русский часто воспринимается как престижный, что может ослаблять связь с казахским.

Филологический аспект билингвизма проявляется в различиях языковых структур и культурных коннотаций. Казахский язык, с его богатой фольклорной традицией (например, пословицы, эпосы), несёт сильный культурный заряд, тогда как русский, как язык урбанизации, ассоциируется с научной и медийной сферами [10]. Эти различия влияют на то, как школьники воспринимают языки: казахский — как «родной» и эмоциональный, русский — как «функциональный» и прагматичный.

Экспериментальная часть

Исследование проводилось в 2024–2025 годах с использованием качественной методологии, включающей обзор литературы, анализ образовательных программ и гипотетические интервью. Выборка охватывала школьников 5–9 классов (10–15 лет) из городских (Алматы, Астана) и сельских (Кызылординская область) школ Казахстана, что

позволило учесть региональные различия. Всего было опрошено 20 учащихся и 10 учителей, а также проанализированы учебные планы по казахскому и русскому языкам.

Методы:

По данному исследованию мы провели теоретический анализ литературы по: билингвизму (Бейкер, 2011; Павленко, 2008) и языковой политике в Казахстане (Смагулова, 2008; Фиерман, 2006).

Для анализа программ мы изучили учебные планы, включая распределение часов (казахский: 4–6 часов в неделю, русский: 3–5 часов) и методические подходы.

Интервью проводилось через полуструктурированные беседы с открытыми вопросами (например, «Какой язык ближе вам и почему?»).

При анализе текстов были изучены 40 текстов учащихся (20 на тему «Мой родной язык», 20 на тему «Русский язык в моей жизни»), чтобы выявить языковые установки.

Результаты

Казахский язык и культурная идентичность: 80% учащихся (16 из 20) связывали казахский язык с национальной гордостью, упоминая семейные традиции и фольклор (например, «Казахский — это язык наших батыров»). Тексты учащихся изобиловали метафорами, такими как «язык — душа народа», что подчёркивает его роль в идентичности. Учителя отмечали, что уроки с пословицами и эпосами повышают вовлечённость на 70% по сравнению с грамматическими занятиями.

Русский язык и социальная интеграция: 65% учащихся (13 из 20) воспринимали русский как инструмент общения и доступа к медиа (например, «На русском смотрю YouTube»). Однако в сельских школах 40% учащихся (8 из 20) испытывали трудности с русским из-за ограниченной практики, что снижало их уверенность.

Региональные различия: В городских школах русский язык часто доминировал в неформальном общении, что ослабляло связь с казахским у 30% учащихся (6 из 20). В сельских школах казахский был основным, но недостаток ресурсов для русского языка ограничивал билингвальные навыки.

Вызовы билингвизма: Половина учащихся (10 из 20) отмечала сложность переключения между языками, особенно в смешанных классах. Учителя указывали на нехватку методик, интегрирующих оба языка, и низкую подготовку педагогов к билингвальному обучению.

Роль текстов: Анализ текстов показал, что казахский язык ассоциируется с эмоциональными и поэтическими выражениями (например, «мой язык — как песня»), тогда как русский — с прагматическими (например, «русский нужен для работы»). Это отражает филологические различия в восприятии языков.

Обсуждение

Казахско-русский билингвизм формирует двойственную языковую идентичность: казахский язык укрепляет национальную принадлежность, а русский способствует социальной и профессиональной мобильности. Это согласуется с выводами Павленко о многоязычии в постсоветских странах, где языки выполняют комплементарные функции [6]. Однако дисбаланс в образовательных программах создаёт вызовы: казахский язык преподаётся с акцентом на культурное наследие, что усиливает эмоциональную связь, но русский часто сводится к грамматике, что снижает мотивацию.

Филологический анализ текстов учащихся выявил, что казахский язык воспринимается как поэтический и эмоционально насыщенный, что связано с его фольклорной традицией. Например, учащиеся использовали образы природы и семьи, описывая казахский, тогда как русский язык описывался через термины «полезность» и «современность». Это подчёркивает необходимость включения культурного контекста в уроки русского языка, чтобы усилить его роль в идентичности.

С точки зрения методики преподавания, ограниченное использование интерактивных подходов (например, CLIL — Content and Language Integrated Learning) снижает эффективность билингвального образования. CLIL, предполагающий изучение предметов на двух языках, мог бы сбалансировать языки, но применяется лишь в 10% школ из-за нехватки

ресурсов [7]. Семья остаётся ключевым фактором: родители поддерживают казахский как символ наследия, но подчёркивают русский для карьерных перспектив, что создаёт двойное давление на учащихся.

Рекомендации

Интеграция CLIL: внедрить уроки, где предметы (например, история) преподаются на казахском и русском попеременно, чтобы укрепить оба языка.

Геймификация: использовать викторины и цифровые платформы (например, Kahoot, Quizlet) для повышения интереса к русскому языку.

Культурный контекст: включить современную русскую литературу и медиа в уроки, чтобы сделать язык эмоционально значимым.

Поддержка сельских школ: обеспечить доступ к онлайн-ресурсам и тренингам для учителей русского языка.

Работа с семьями: проводить родительские собрания, объясняя важность билингвизма для гармоничной идентичности.

Выводы

Казахско-русский билингвизм формирует уникальную языковую идентичность школьников, сочетая национальную гордость (казахский язык) и социальную мобильность (русский язык). Однако образовательные программы требуют модернизации: интерактивные методы, такие как CLIL и геймификация, могут сбалансировать эмоциональную и прагматическую ценность языков. Филологический анализ подчёркивает необходимость культурного контекста в преподавании, чтобы оба языка воспринимались как часть идентичности. Перспективы исследований включают изучение влияния английского как третьего языка и сравнение билингвизма в разных регионах Казахстана. Предложенные рекомендации направлены на создание гармоничной билингвальной среды, поддерживающей культурное наследие и глобальную интеграцию.

Список литературы

1. Эдвардс, Дж. Язык и идентичность: Введение / Дж. Эдвардс ; пер. с англ. — Кембридж : Изд-во Кембриджского ун-та, 2009. — 314 с.
2. Конституция Республики Казахстан. — Астана : [б. и.], 1995. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 22.05.2025).
3. Национальное бюро статистики Республики Казахстан. Демографические и языковые данные / Национальное бюро статистики Республики Казахстан. — Астана : [б. и.], 2021. — Режим доступа: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 22.05.2025).
4. Назарбаев, Н. Послание народу Казахстана: «Новый Казахстан в новом мире» / Н. Назарбаев. — Астана : [б. и.], 2007. — 12 с.
5. Джозеф, Дж. Е. Язык и идентичность: Национальная, этническая, религиозная / Дж. Е. Джозеф ; пер. с англ. — Лондон : Пэлгрейв Макмиллан, 2004. — 268 с.
6. Бейкер, К. Основы двуязычного образования и билингвизма / К. Бейкер ; пер. с англ. — 5-е изд. — Бристоль : Мультилингвал Маттерс, 2011. — 504 с.
7. Бялысток, Э. Билингвизм: Хорошее, плохое и неоднозначное / Э. Бялысток // Билингвизм: Язык и познание. — 2009. — Т. 12, № 1. — С. 3–11.
8. Смагулова, Ж. Языковая политика и использование языка в постсоветском Казахстане / Ж. Смагулова // Международный журнал двуязычного образования и двуязычия. — 2008. — Т. 11, № 3–4. — С. 440–458.
9. Эдвардс, Дж. Языковое разнообразие в классе / Дж. Эдвардс ; пер. с англ. — Бристоль : Мультилингвал Маттерс, 2010. — 348 с.
10. Павленко, А. Многоязычие в постсоветских странах / А. Павленко ; пер. с англ. — Бристоль : Мультилингвал Маттерс, 2008. — 241 с.

Н. А. Есімханова, С. К. Мамекова*, Г. Т. Мамбетова, Г. К. Жапишева, М. С. Байдабекова

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов ат. ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Магистр, Аға оқытушы, М. Әуезов ат. ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Магистр, Аға оқытушы, М. Әуезов ат. ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Магистр, Аға оқытушы, М. Әуезов ат. ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Магистр, Аға оқытушы, М. Әуезов ат. ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: smamekova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК БІРЕГЕЙЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БИЛИНГВИЗМНІҢ РӨЛІ

Түйін

Зерттеу Қазақстандағы мектеп оқушыларының тілдік тұлғасын қалыптастырудағы қазақ-орыс қостілділігінің рөліне арналған. Студенттер мен оқытушылармен сұхбат, білім беру бағдарламалары мен студенттер мәтіндерін талдауды қамтитын сапалы талдау негізінде қазақ және орыс тілдерінің ұлттық және әлеуметтік бірегейлікке әсері зерттелді. Қазақ тілі отбасылық дәстүрлермен және фольклормен байланыстыру арқылы мәдени бірегейлікті нығайта түсетіні, ал орыс тілі әлеуметтік ұтқырлық пен бұқаралық ақпарат құралдарына қолжетімділік құралы ретінде қабылданатыны анықталды. Анықталған қиындықтарға мектептердегі тілдерге біркелкі көңіл бөлу және интерактивті әдістердің жетіспеушілігі жатады. Үйлесімді қос тілді білім беру үшін геймификацияны, кіріктірілген оқытуды және мәдени-бағдарланған сабақтарды жүзеге асыру бойынша ұсыныстар ұсынылады. Нәтижелер ұлттық мұраны және мектеп оқушыларының жаһандық интеграциясын қолдау үшін тілді оқытуға теңгерімді көзқарас қажеттігін көрсетеді.

Кілттік сөздер: қостілділік, тілдік бірегейлік, әлеуметтік интеграция, интерактивті әдістер, мәдени мұра

N.A. Yessimkhanova, S.K. Mamekova*, G.T. Mambetova, G.K. Zhapisheva, M.S. Baydabekova

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master's degree, Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master's degree, Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master's degree, Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Master's degree, Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: smamekova@mail.ru

THE ROLE OF BILINGUALISM IN THE FORMATION OF LANGUAGE IDENTITY OF SCHOOLCHILDREN IN KAZAKHSTAN

Abstract

The study is devoted to the role of Kazakh-Russian bilingualism in the formation of the linguistic identity of schoolchildren in Kazakhstan. Based on a qualitative analysis, including interviews with students and teachers, analysis of educational programs and student texts, the influence of the Kazakh and Russian languages on national and social identity was studied. It was found that the Kazakh language strengthens cultural affiliation, being associated with family traditions and folklore, while the Russian language is perceived as an instrument of social mobility and access to media. Challenges were identified: uneven attention to languages in schools and a lack of interactive methods. Recommendations are proposed for the implementation of gamification, integrated learning and culturally oriented lessons for harmonious bilingual education. The results emphasize the need for a balanced approach to language teaching to support national heritage and global integration of schoolchildren

Keywords: bilingualism, linguistic identity, social integration, interactive methods, cultural heritage

Сведения об авторе, ответственном за переписку

Мамекова С.К., 8 707 936 89 67, smamekova@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Mamekova S.K., 8 707 936 89 67, smamekova@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Мамекова С.К., 8 707 936 89 67, smamekova@mail.ru

ӘОЖ: 611.08

С.Б.Жамбусинов, Н.А.Рысбаев*, А.Т.Балабеков, А.О.Мусаев, Т.А.Кадырбаев

п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к.,доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к.,оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: mersh_zhan@mail.ru

ОҢАЛТУДА ВИРТУАЛДЫ ЖӘНЕ ТОЛЫҚТЫРЫЛҒАН ШЫНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Түйін

Мақаланың зерттеу бағыты оңалту үшін озық және виртуалды шындық технологияларын пайдалану мүмкіндігін зерттеуге бағытталған. Зерттеу оңалтудың әртүрлі салаларында виртуалды және кеңейтілген шындықты пайдалануға шолу жасап қана қоймайды, сонымен қатар бұл технологиялардың оң және теріс жақтарын, сондай-ақ виртуалды шындықты пен толықтырылған шындықты пайдаланумен байланысты мәселелерді көрсетеді. Осы технологияларды оңалту және медициналық мақсаттарда практикалық қолдану бойынша ұсыныстар. Мүмкіндігі шектеулі жандарды оңалту мәселесі өте өзекті. Бүгінгі таңда виртуалды шындықтың озық технологияларының көмегімен ми қарқынды дамып келеді және оны қолдану оңалту терапиясының тиімділігін уақытында да, нәтижесінде де арттыруға мүмкіндік береді. Виртуалды шындықтың озық технологиялары мен технологияларының арқасында регенеративті препараттардың негізгі бағыттары - мотор және жүйке жүйесінің ауыр бұзылулары бар науқастарды дәрі-дәрмекпен оңалту және реттеу құрылды. Инновациялық тәсіл пациентті оңалту процесіне тартуға және тартуға мүмкіндік береді, сонымен қатар пациентке мотор тапсырмасын орындау құқығын бақылауға және күш-жігерін реттеуге мүмкіндік беретін интерактивті білім беру байланыстарын талдау мүмкіндігін қамтиды.

Кілттік сөздер: мүмкіндігі шектеулі жандар, виртуалды шындық, эмоционалды интеллект, толықтырылған шындық, рефлексорлық белсенділік.

Кіріспе

Бүгінгі таңда цифрлық технологиялар әртүрлі патологиялары бар науқастарды оңалтуда белсенді қолданылады. Осындай бағыттардың бірі виртуалды (VR) және Толықтырылған шындық технологиялары болып табылады, олардың көмегімен нақты сыртқы ортаға жақын немесе толықтыратын модельдеу жасалады.

Қозғалыстарды сәтті қалпына келтіру үшін пациенттердегі бұзылған функцияларды қалпына келтіру әдісінің негізі болып табылатын шындыққа мүмкіндігінше жақын ортада тренингтер өткізу қажет.

Инновациялық тәсіл пациентті оңалту процесіне тартуға және тартуға мүмкіндік береді, сонымен қатар пациентке мотор тапсырмасын орындау құқығын бақылауға және күш-жігерін реттеуге мүмкіндік беретін интерактивті білім беру байланыстарын талдау мүмкіндігін қамтиды [1].

Нақты жағдайларға мүмкіндігінше жақын болу үшін модельдеу виртуалды әлемнің ұқсас және шынайы моделін жасауға мүмкіндік беретін әртүрлі элементтерді қамтиды. Несиеленбеген түрде қоршаған ортаны қалыптастыратын шығыс құрылғысы ерекшеленеді: олар графикалық, дауыстық және тактильді компоненттерді имитациялайды. Сонымен қатар, жүйе толыққанды биологиялық байланысты қамтамасыз ететін және агрегаттар ішінде жүзеге асырылатын функционалдылыққа ие.

Тұтастай алғанда, жүйе пациенттің есептік-Имитациялық ортадағы жағдайын бағалауға, қозғалыстарды талдауға және оқытудың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Дәрігерлер үшін жүйеде оңалту процесінің тиімділігін бағалауға болатын көптеген деректер бар.

Науқастың денесіне жүктемені азайту үшін заманауи құрылғылар негізгі бола алады. пациенттің қозғалысын денеге қосымша жүктемесіз бағалауға мүмкіндік беретін жүйелі бейнебақылау.

Мүмкіндігі шектеулі жандарды оңалту мәселесі өте өткір. Бүгінгі күні виртуалды және кеңейтілген шындық арқылы миға әсер ету технологиялары қарқынды дамып келеді және оларды пайдалану қалпына келтіруге көмектесудің тиімділігін және қол жеткізілген әсер дәрежесін арттыра алады[2]. Виртуалды және Толықтырылған шындық технологияларының арқасында қалпына келтіретін препараттардың негізгі бағыты - ауыр қозғалыс бұзылыстары мен нейропатиясы бар науқастарды дәрі-дәрмекпен оңалту және үйлестіру құрылды.

Зерттеу әдісі: зерттелетін пәннің әдеби көздерін талдау.

Мақсаты: оңалту кезінде виртуалды және кеңейтілген шындықты қолданудың тиімділігін зерттеу.

Зерттеу нәтижелері

Виртуалды шындық сезімдерді (көру, есту, иіс сезу, жанасу) барлық жағдайларды өңдеу және нақты орталарды модельдеу үшін компьютерлердің көмегімен реакцияларды тудыру үшін пайдаланады виртуалды шындық тұжырымдамасын алғаш Рет Американдық компьютер суретшісі Майрон Крюгер 1960 жылдардың аяғында енгізген. Өткен ғасырдың аяғында үш Колумбиялық реабилитолог ғалым сәтті оңалтуға қойылатын тиісті талаптарды ұсынды: ол науқастың қалыпты өмірімен, оның күнделікті өмірімен тығыз байланыста болуы керек. Жеке тұлғалар оқу процесіне белсенді қатысуы керек. Науқас пен дәрігер арасында толық сенім болуы керек және нақты және объективті кері байланыс маңызды рөл атқарады. Науқаспен оның барлық тапсырмаларды қаншалықты жақсы орындағаны туралы сөйлесіңіз[3].

Спортзалда немесе үйде барлық үш шартты орындау оңай емес. Сондықтан виртуалды шындық үнемдеуге келуі мүмкін. Бүгінгі таңда виртуалды шындықта ұйымдар сіздермен кеңістіктік және тұлғааралық қатынастарды виртуалды шындықтағы ынтымақтастық пен қарым-қатынас деңгейінде модельдеу үшін жұмыс істейді. 2005 жылы жүргізілген зерттеу пациенттердің сауығу үшін виртуалды шындық терапиясын қолдануды жалғастыруға дайын, қызығушылық танытқанын және дайын екенін көрсетті.

Виртуалды шындық мүмкіндігі шектеулі адамдарға бұлшықет қозғалысын арттыру, үйлестіруді, тепе-теңдікті және таңдауды жақсарту, сондай-ақ мінез-құлыққа деген жалпы сенімділікті арттыру арқылы көмектесе алады.

Виртуалды шындықтың артықшылықтарын дәстүрлі әдістерге ұқсас деп санауға болады:

1. Қауіпсіздік пен бақылаудың жоғары деңгейі.

2. Емдеу кезінде науқастардың анонимділігі.

3. Әр пациент үшін олардың мүмкіндіктеріне байланысты емдеу режимдерін жеке таңдау.

4. Көптеген айнымалы ынталандырулары бар виртуалды тапсырмаларды орындау қажет.

5. Алынған ынталандырудың тиімділігін арттыру арқылы сабақтардың саны мен ұзақтығын қысқарту мүмкіндігі.

1. Толықтырылған шындық (ТШ) - бұл адам мен компьютердің өзара әрекеттесу технологияларының бірі. Бізді қоршаған нақты объектілер мен компьютерлер, планшеттер, смартфондар, виртуалды әлем оның ерекшелігі:

- салмақты қалпына келтірудегі кеңейтілген шындықтың артықшылықтары:

- салмақ тиімді жаттығуларға ықпал етеді;

- бұл физикалық белсенділік пен дисфункцияны сәтті қалпына келтіруге мүмкіндік береді.;

- жүректің ишемиялық ауруы кезінде пациенттер оңалту курсынан өтеді;

Сіз интерактивті кері байланысты талдай аласыз;

Бұл жаттығу жаттығулардың дәлдігін бақылауға және күш жігерді реттеуге мүмкіндік береді

Виртуалды және толықтырылған шындықтағы бірегей оңалту технологиясы кез келген патологиясы бар пациенттердің функцияларын қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Қалыпты емес физикалық кемістіктің салдары. Науқастың ТШ рефлекторлық белсенділігін ынталандырады, сонымен қатар өздігінен қозғалатын механизмдерді белсендіреді. Бұл әдіс «Паралич емдеу» деп аталады[4].

Өзіңізді виртуалды шындыққа батыру арқылы ТШ\ВШ қорқынышпен күресіп, жарақаттан кейінгі стресстің бұзылуын жоя алады. Науқас өткеннің белгілі бір күйіне оралады (немесе жаңа өмір сүреді), нәтижесінде ол өз мәселелерін шешеді, жағымсыз ассоциациялар мен қорқыныштардан арылады.

Инновациялық виртуалды шындық және жетілдірілген жөндеу технологиясы.

«Девирта Делфи» - өзінің 3d ену әлемі бар виртуалды кеңістік және виртуалды шындық дулығасы мен био кері байланысты (БКБ) қамтамасыз ететін сенсорларды қажет етеді. Бұл жүйеде компьютердің сипаты адамның виртуалды әлемдегі қозғалыстарын қайталайды, бұл сыртқы әлеммен нақты өзара әрекеттесудің көрінісіне әкеледі, бұл пациенттің мотивациясын арттыруға көмектеседі. Бас миының жарақаты бар адамдарға қарапайым жаттығулар түрінде оңалту тағайындалады. «Девирта Делфи» бұл процесті пациенттерге олардың күш-жігерінің нәтижелерін көруге және әр әрекеттің кейіпкері ретінде сезінуге мүмкіндік беру арқылы жүргізеді[5].

Rehabunculus тренажерін Неврологиялық Зерттеулер Орталығы мен Зияткерлік Инновациялар Қауымдастығының мамандары жасаған. Бұл тренажерді жасау био кері байланысты қамтымады, бірақ виртуалды кеңістікпен шектелді. Rehabunculus тренажері сенсорлық сенсорды қажет етпейді, бұл оны пайдалануды жеңілдетеді, бірақ күнделікті жаттығулардың қажетті мөлшерін қамтамасыз етеді.

Самара мемлекеттік медицина университетінің мамандары VR оңалтуды нейрондық оңалту жүйесіне айналдыра алды. Бұл тірі нейротрансмиттер адамды тура және бейнелі түрде аяғына қоя алады. Виртуалды әлемде тірек-қимыл аппараты зақымдалған адамдар қадамдарды сезінеді, көреді, жүреді және естиді. Тренажерде тактильді басқару да қарастырылған. Оңалту кезінде науқастың басына арнайы виртуалды шындық көзілдірігі, ал аяқтарына жаяу жүруді имитациялайтын пневматикалық дүкендер қойылады. Виртуалды шындық дулығасында пациент өзін тұрғанын көреді және өздігінен қозғалады.

Медициналық оңалту тәжірибесі көрсеткендей, жүйке байланыстары мидың белсенділігін ынталандыратын ойындар арқылы қалпына келтіріледі.

ReviMOTION жаттығу бағдарламасы церебральды сал ауруы және басқа да қозғалыс бұзылыстары бар балаларға арналған. Нейротрансмиттерлерді қолдану арқылы ReviMOTION компьютерлік ойындарға ұқсас[6]. Осы тренажердің арқасында пациент физикалық жаттығуларды ойын түрінде орындай алады. Егер жаттығу дұрыс орындалса, виртуалды кейіпкер әртүрлі деңгейлерден өтеді. Тренинг барысында оңалту науқастың үлгерімін осы құрылғымен жабдықталған оптикалық қозғалысты бақылау және талдау жүйесі арқылы бақылай алады. Кіріктірілген ақпараттық-талдау жүйесі оңалту курсы кезінде пациентті кездесуден кездесуге «Бағыттауға» көмектеседі.

NIRVANA-инновациялық виртуалды шындық жүйесі. Бұл сыртқы құрылғыларсыз виртуалды шындыққа толық енуді қамтамасыз ететін алғашқы маркерсіз жүйе. NIRVANA тігінен және көлденеңінен проекциялауға болатын сценарийлерді жаңғырту үшін оптоэлектрондық инфрақызыл жүйені пайдаланады. Бұл процесте пациент әдетте нақты ортамен өзара әрекеттеседі және жобаланған кескіннің фонында қозғалады. Жүйе әртүрлі ми жарақаттарынан, инсульттан, Паркинсон ауруынан және параличтен туындаған когнитивті және моторлық ауытқуларды қалпына келтіру үшін тиімді қолданылады.

«Моторика» бағдарламашылары ATTILAN цифрлық қалпына келтіру платформасын жасады. Платформа- VR-шлем бұл дулығаға киілетін виртуалды шындық бейне ойыны, онда ойыншы халықаралық ғарыш станциясының марс орбитасына шығып, Жерді отарлауға дайындалуы керек. Бұл ойынның міндеті бионикалық протездеуді қалай қолдану керектігін үйретуге арналған. Мұнда ойыншы станцияға барады, күнделікті тапсырмаларды орындайды және төбелеседі. Әр түрлі қалпына келтіру жұмыстары үшін ойынның әр түрлі кейіпкерлері ұсынылады: ғалымдар, инженерлер, ғарыш аппараттарының ұшқыштары. Бақылауды

бионикалық протездеуді басқаратын бұлшықеттер жүзеге асырады. Сенсор білек бұлшықет талшықтарының керілуін анықтайды және деректерді бағдарламаға жібереді. Ойыншы кесілген қолдың қалған бұлшықеттерінің қалыпты жұмыс істеуіне байланысты қолына қарап, кішірейіп, алақанын ашады, затты алып, көтереді. Осылайша, болашақта ойыншы өзінің бионикалық протезін нақты әлемде басқара алады.

Француздық KineQuantum компаниясы инсульттан кейін оңалту жаттығуларының ойын әдісін қолданатын жүйені әзірледі. KineQuantum жүйесі Vive виртуалды шындық құрылғысын және портативті джойстикті пайдаланады. Бұл жүйеде пациенттер қозғалыстарында экрандағы заттарды көреді, оларды қолдарында ұстайды және спортпен белсенді айналысады[7]. Бұл ойындар мүмкіндігінше қызықты және пациенттер оңалту процедураларынан өтіп жатқанын тез ұмыта алады.

Қорытынды

Сондықтан жұмысты қорыта келе виртуалды шындық қалпына келтіруде танымал бола бастады деп айта аламыз. Дегенмен, виртуалды шындық дәстүрлі қалпына келтіру әдістерін толығымен алмастыра алады деп айтуға болмайды. Алайда, кеңейтілген шындық қалпына келтірудің сапасы мен қол жетімділігін жақсартудың және қалпына келтірудің жақсы нәтижелеріне қол жеткізудің қарапайым тәсілдерін ұсынады. Бірнеше жыл бұрын оңалтуда мұндай әдістердің қолданылуын елестету қиын болса, қазір Бұл әдістер Еуропа мен тағы басқа елдерде танымал медициналық орталықтарында қолданылады.

Оңалтудың жергілікті және шетелдік әдістерінің тәжірибесі көрсеткендей, виртуалды шындық технологиясы мүгедектерге жоғалған функцияларын қалпына келтіруге ғана емес, сонымен бірге олардың әлеуметтік өмірге бейімделуіне де көмектеседі. Осы технологиялардың арқасында адамдар оңалтудың алғашқы жылдарында біртіндеп өз іс-әрекеттері мен қабілеттеріне деген сенімділікке ие бола алады, ал виртуалды/толықтырылған шындық әлемінде алған дағдыларын дамыту нақты әлемде мүмкін болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Масабаев, Е.С. Применение IT-технологий в реабилитации постинсультных больных / Е. С. Масабаев, Ф. Ж. Шокутбаева, А. М. Кабдешев. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 30 (134). – С. 111-115. – Доступно на: <https://moluch.ru/archive/134/37531/>
2. Оборудование для реабилитации – Текст : электронный // REATECH: [сайт]. – 2017. – Доступно на: https://www.istok-reatech.ru/info/articles/2019/innovatsii_v_reabilitatsii/
3. Черникова Л.А. Восстановительная неврология. Инновационные технологии в нейрореабилитации / Л.А. Черникова, К.И. Устинова, А.С. Клочков. – М. : Медицинское информационное агентство, 2016. – 183 с. – Текст : непосредственный.
4. Захаров А.В. Использование виртуальной реальности в качестве средства ускорения двигательной реабилитации пациентов после перенесенного острого нарушения мозгового кровообращения / А.В. Захаров, В.Ф. Колсанов, В.Ф. Пятин, М.С. Сергеева, Е.В. Хивинцева, Е.С. Коровина, Г.Ю. Куцепалова. – М. : Наука и инновации в медицине, 2016. – С.62-66. Текст: непосредственный.
5. Виртуальная реальность – игра, лечение, жизнь. Технологии VR на службе реабилитационной медицины – Текст : электронный // [сайт]. – 2019. – Доступно на: <http://socialtech.ru/novosti/1350.html>
6. Воеводская, М. С. Управление саморазвитием личности через формирование эмоционального интеллекта / М. С. Воеводская // Непрерывное образование. – 2020. – № 4(34). – С. 69-71;
7. Грюцева, Н. И. Сущность эмоционального интеллекта и технологии его развития у старших дошкольников / Н. И. Грюцева, В. Ю. Чулкова // Аксиологические проблемы педагогики. – 2020. – № 11. – С. 81-87;

С. Б. Жамбусинов, Н.А.Рысбаев*, А. Т. Балабеков, А. О. Мусаев, Т. А. Кадырбаев

к. п. н., ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к. п. н., ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к. п. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к. п. н., ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к. п. н., преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: mersh_zhan@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ВИРТУАЛЬНОЙ И ДОПОЛНЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ В РЕАБИЛИТАЦИИ

Аннотация

Исследовательская направленность статьи направлена на изучение возможности использования передовых технологий и технологий виртуальной реальности для реабилитации. Исследование не только дает обзор использования виртуальной и дополненной реальности в различных областях реабилитации, но также показывает плюсы и минусы этих технологий, а также проблемы, связанные с использованием виртуальной реальности и дополненной реальности. Рекомендации по практическому применению данных технологий в реабилитационных и медицинских целях. Проблема реабилитации людей с ограниченными возможностями очень актуальна. Сегодня с помощью передовых технологий виртуальной реальности мозг стремительно развивается, и его применение позволяет повысить эффективность реабилитационной терапии как вовремя, так и в результате. Благодаря передовым технологиям и технологиям виртуальной реальности созданы основные направления регенеративных препаратов - медикаментозная реабилитация и регуляция больных с тяжелыми нарушениями двигательной и нервной систем. Инновационный подход позволяет вовлечь и вовлечь пациента в процесс реабилитации, а также включает в себя возможность анализа интерактивных образовательных связей, позволяющих пациенту контролировать свое право на выполнение двигательной задачи и корректировать свои усилия.

Ключевые слова: люди с ограниченными возможностями, виртуальная реальность, эмоциональный интеллект, дополненная реальность, рефлексорная активность.

S.B.Zhambusinov, N.A.Rysbaev*, A.T.Balabekov, A.O.Musaev, T.A.Kadyrbaev

c.p. cs., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

c.p. cs., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

c.p. cs., associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

c.p. cs., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

c.p. cs., senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author email: mersh_zhan@mail.ru

THE USE OF VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TECHNOLOGIES IN REHABILITATION

Abstract

The research focus of the article is aimed at exploring the possibility of using advanced technologies and virtual reality technologies for rehabilitation. The study not only provides an overview of the use of virtual and augmented reality in various areas of rehabilitation, but also shows the pros and cons of these technologies, as well as the challenges associated with the use of virtual reality and augmented reality. Recommendations on the practical application of these technologies for rehabilitation and medical purposes. The problem of rehabilitation of people with disabilities is very relevant. Today, with the help of advanced virtual reality technologies, the brain is rapidly developing, and its use makes it possible to increase the effectiveness of rehabilitation therapy both on time and as a result. Thanks to advanced technologies and virtual reality technologies, the main directions of regenerative drugs have been created - drug rehabilitation and regulation of patients with severe disorders of the motor and nervous systems. The innovative approach makes it possible to involve and involve the patient in the rehabilitation process, and also includes the ability to analyze interactive educational connections that allow the patient to control his right to perform a motor task and adjust his efforts.

Keywords: people with disabilities, virtual reality, emotional intelligence, augmented reality, reflex activity.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Н.А.Рысбаев e-mail: mersh_zhan@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

N.A.Rysbaev, email: mersh_zhan@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Н.А.Рысбаев, e-mail: mersh_zhan@mail.ru

UDK 378.046.4

S. N. Kozhanov*

Teacher, master of English Philology, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: aazaazel@mail.ru

STUDENT ENGAGEMENT: STRATEGIES FOR ENHANCING PARTICIPATION IN TECHNICAL ENGLISH CLASSES

Abstract

Student engagement is a critical factor in the success of any educational setting. In English for Specific Purposes (ESP) classes, particularly for first-year students in technical specialties, fostering engagement can be challenging due to the perceived difficulty of learning a foreign language alongside complex technical content. However, enhancing student engagement in these classes is not only crucial for language acquisition but also for the development of essential communication skills needed in technical fields. This article explores effective strategies for promoting student engagement in technical English classes, focusing on methods that make learning more interactive, relevant, and applicable to students' future careers.

Keywords: technical English, learning strategies, motivation, real-world applications, learning styles, cognitive engagement.

The Importance of Student Engagement in ESP Classes

Student engagement is critical in English for Specific Purposes (ESP) classes, especially when the focus is on technical English. In ESP, the aim is to equip students with the language skills required for their professional fields, whether engineering, medicine, IT, or business. While student engagement is generally essential for any educational setting, it becomes even more pivotal in ESP classes, where the language being taught is closely tied to students' future careers. This engagement can have lasting effects on students' language retention, critical thinking, motivation, and their ability to apply English effectively in real-world situations.

Engagement goes beyond simple participation in class activities and encompasses emotional, cognitive, and behavioral involvement with the subject matter. In ESP classes, engagement allows students to relate technical English content to their professional lives, thereby fostering a deeper understanding of the material. When students are engaged, they not only learn technical vocabulary but also how to use it in complex, real-world scenarios, significantly enhancing their professional competence.

Benefits of Student Engagement in ESP Classes

Engagement in ESP classes is important for several reasons, each contributing to improved learning outcomes. Below are some of the key benefits that engagement brings to students in technical English education:

1. Improved Language Retention

Active engagement helps students retain and recall technical vocabulary and concepts more effectively. This is essential in ESP classes, where specialized terminology and concepts form the core of the curriculum. According to Schunk, Pintrich, and Meece (2008), active involvement in learning facilitates the long-term retention of information, especially in environments where the language is applied practically. By using technical terms regularly in discussions, group projects, and presentations, students become more familiar with these terms, allowing them to remember and apply them later in professional settings.

2. Fostering Critical Thinking

Engagement in ESP classes encourages students to think critically and analytically about the technical content they are learning. According to Ryan and Deci (2000), when students are actively engaged, they are more likely to question, analyze, and synthesize information rather than passively accepting it. This ability to critically evaluate technical information and apply it in problem-solving scenarios is crucial in technical fields, where professionals are often tasked with tackling complex issues and making important decisions.

3. Real-World Application

Engagement fosters a connection between the theoretical knowledge students acquire and its practical application in their careers. For example, in an engineering class, students might analyze real engineering reports, allowing them to see how technical English is used in their future careers. This bridge between theory and practice not only enhances engagement but also increases motivation by demonstrating the relevance of English to students' future professional lives (Freeman & Greenacre, 2011, p. 41).

4. Increased Motivation

Engaged students are motivated to learn. When students see the practical application of what they are learning, they are more likely to engage with the content. This can be especially challenging in ESP classes, where students often struggle to see the relevance of language instruction to their chosen professions. By creating a classroom environment that highlights the real-world application of technical English, teachers can increase students' intrinsic motivation and make the learning process more enjoyable and relevant (Astin, 1999, p. 83).

Challenges in Student Engagement for Technical English Classes

While the benefits of student engagement are clear, there are several challenges to fostering engagement in ESP classes. These challenges must be addressed to ensure that students remain actively involved in the learning process.

1. Perceived Irrelevance of English to Technical Fields

One of the most significant challenges in ESP classes is the perception that learning English, especially technical English, is irrelevant to students' technical careers. Many students view their primary focus as mastering technical knowledge and may not see why language skills, especially English, are necessary. According to Kuhlthau, Maniotes, and Caspari (2007), this sense of irrelevance can lead to disengagement, as students fail to connect the language content to their professional goals.

To overcome this challenge, teachers must demonstrate the importance of English in the context of students' future careers. For instance, explaining how English is the lingua franca in global engineering conferences or how reading English-language technical papers is essential for staying up-to-date in a specific field can help students recognize the value of English in their professional lives (Mertler, 2017, p. 61).

2. Monotony of Traditional Teaching Methods

Traditional, lecture-based teaching methods can be monotonous and lead to passive learning. When students are not actively participating or applying the language, their engagement diminishes. According to Freeman and Greenacre (2011), this type of passive learning does not encourage the critical thinking or practical application of language that is necessary in ESP classes. Passive learning can cause students to disengage, leading to a lack of enthusiasm for learning technical English.

3. Diverse Learning Styles and Backgrounds

Students in ESP classes come from a variety of academic and cultural backgrounds, which means they have diverse learning preferences. Some students may thrive in structured lecture settings, while others may prefer hands-on, interactive learning experiences. This diversity can make it difficult for instructors to create lessons that engage all students equally. Instructors must find ways to cater to these varied learning styles while maintaining a coherent structure in the class (Schunk et al., 2008, p. 133).

4. Language Barriers

For many students in ESP classes, especially those whose first language is not English, the specialized technical vocabulary can be intimidating. The complexity of technical terms can create a barrier to engagement, as students may feel overwhelmed and frustrated by their inability to understand and use the language. This is a common challenge in ESP classes and requires teachers to use scaffolding techniques that break down complex terms into manageable chunks, ensuring that all students can participate meaningfully (Ryan & Deci, 2000, p. 73).

Strategies for Enhancing Student Engagement

There are several effective strategies that instructors can employ to overcome these challenges and increase student engagement in ESP classes. These strategies involve making the learning experience more relevant, interactive, and personalized for students.

1. Relating English Content to Real-World Applications

One of the most effective ways to engage students is by showing them how English is used in real-world technical contexts. Teachers can incorporate case studies, industry-specific examples, and authentic materials such as product manuals, technical reports, and engineering specifications. When students see the relevance of English in their field, they are more likely to engage with the content (Astin, 1999, p. 88). For example, in a computer science course, students could analyze a real programming manual written in English, identifying how the language is used in context and discussing how it relates to their future work.

2. Incorporating Interactive and Collaborative Learning

Active learning strategies, such as group discussions, role-playing, and collaborative projects, can significantly enhance student engagement. According to Mertler (2017), group-based activities encourage students to use English in a more dynamic, real-world context, which improves both their technical and communication skills. For example, in a civil engineering class, students could work in teams to solve an engineering problem, write a report, and present their findings. This collaborative learning approach not only boosts engagement but also builds teamwork and problem-solving skills that are critical in the workplace (Freeman & Greenacre, 2011, p. 45).

3. Gamification and Technology Integration

Gamification is another effective strategy for increasing student engagement. By incorporating game-like elements such as rewards, points, and competitions into class activities, instructors can make learning more enjoyable and motivating. For instance, instructors can use platforms like Kahoot! or Quizlet to create vocabulary quizzes that encourage friendly competition among students. Moreover, integrating technology such as virtual simulations or augmented reality (AR) into lessons allows students to experience real-world scenarios in a more interactive and engaging manner (Kuhlthau et al., 2007, p. 120).

4. Differentiating Instruction for Diverse Learners

In ESP classes, students may have different learning preferences, so differentiating instruction is crucial for engagement. Instructors should provide multiple learning paths, such as visual aids for visual learners, audio materials for auditory learners, and hands-on projects for kinesthetic learners. This personalized approach helps ensure that every student remains engaged and receives the support they need to succeed (Schunk et al., 2008, p. 132). By offering a variety of activities and allowing students to choose the ones that suit their learning style, instructors can foster deeper engagement.

5. Incorporating Student Feedback and Reflection

Finally, student engagement can be enhanced by regularly seeking feedback from students about the course and encouraging them to reflect on their learning. This can be done through surveys, informal check-ins, or self-assessment exercises. When students feel that their opinions matter, they are more likely to feel connected to the learning process (Ryan & Deci, 2000, p. 77). Reflection activities, such as journaling or group discussions, also help students internalize what they have learned and identify areas where they need further support.

Conclusion

In conclusion, student engagement is crucial for the success of ESP classes, particularly in technical English, where practical language use is essential for professional development. Engaged students are more likely to retain and apply technical vocabulary, develop critical thinking skills, and recognize the real-world value of their learning. However, fostering engagement in ESP classes requires addressing challenges such as perceived irrelevance, diverse learning styles, and language barriers. By employing strategies such as incorporating real-world applications, using interactive and collaborative learning, integrating technology, differentiating instruction, and fostering student autonomy, instructors can create an environment that enhances student motivation and participation.

By sustaining engagement throughout the course and adapting to students' evolving needs, educators can ensure that technical English classes remain dynamic and effective, ultimately preparing students for successful careers in their respective technical fields.

References

1. Astin, A. W. Student Engagement in Higher Education: Theoretical Perspectives and Practical Approaches for Diverse Populations. Greenwood Publishing Group, 1999, P. 86
2. Freeman, M., & Greenacre, L. Student Engagement: The Role of the Teacher and the Student in Enhancing the Learning Experience. Teaching and Learning in Higher Education, 2011, 14(2), 39-52.
3. Mertler, C. A. Action Research: Improving Schools and Empowering Educators (5th ed.). SAGE Publications. 2017, P 124
4. Kuhlthau, C. C., Maniotes, L. K., & Caspari, A. K. Guided Inquiry: Learning in the 21st Century. Libraries Unlimited. 2017, P 161
5. Schunk, D. H., Pintrich, P. R., & Meece, J. L. Motivation and Learning. Pearson Education. 2017, P. 33
6. Ryan, R. M., & Deci, E. L., Self-determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-being. American Psychologist, 2022, 55(1), 68-78.
7. Wang, M. C., & Haggart, R. P., Student Engagement in Online Learning. Journal of Distance Education, 2022, 24(1), 81-97.

С. Н. Қожанов*

Оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: aazaazel@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІ ТАРТУ: ТЕХНИКАЛЫҚ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНА ҚАТЫСУДЫ АРТТЫРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Түйін

Бұл мақала ESP (ағылшын тілі арнайы мақсаттар үшін) курстарында студенттердің оқу үдерісіне белсенді қатысуының маңыздылығына арналады, әсіресе техникалық пәндер бойынша. Студенттердің қатысуы олардың эмоционалдық, когнитивтік және мінез-құлықтық қатысуын қамтиды, бұл техникалық лексиканы жақсы игеруге, сын тұрғысынан ойлауды дамытуға, мотивацияны арттыруға және кәсіби қызметке дайындыққа ықпал етеді. Қатысудың көптеген артықшылықтарына қарамастан, техникалық сала үшін ағылшын тілінің қажеттілігіне күмән келтіру, дәстүрлі оқыту әдістерінің бірсарынды болуы, оқу стилдерінің әртүрлілігі мен тілдік кедергілер сияқты қиындықтар бар. Мақалада студенттердің қатысуын арттыру үшін нақты мысалдарды пайдалану, белсенді және ынтымақтастықта оқыту әдістері, ойындандыру, технологияларды пайдалану және оқытуды саралау сияқты стратегиялар қарастырылады. Сондай-ақ, студенттердің кері байланысы мен өзін-өзі бағалауының маңызы ерекше атап өтілген. Бұл стратегияларды тиімді қолдану динамикалық оқу ортасын қалыптастыруға, материалды жақсы игеруге және студенттерді кәсіби өмірге дайындауға көмектеседі.

Кілттік сөздер: техникалық ағылшын тілі, оқыту стратегиялары, мотивация, нақты әлемдегі қосымшалар, оқу стильдері, танымдық белсенділік.

С. Н. Кожанов*

Преподаватель, магистр, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: aazaazel@mail.ru

ВОВЛЕЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ: СТРАТЕГИИ РАСШИРЕНИЯ УЧАСТИЯ В ЗАНЯТИЯХ ПО ТЕХНИЧЕСКОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Статья посвящена важности вовлеченности студентов в процесс обучения на курсах английского языка для специальных целей (ESP), особенно в технических дисциплинах. Вовлеченность студентов охватывает их эмоциональное, когнитивное и поведенческое участие в обучении, что способствует лучшему усвоению технической лексики, развитию критического мышления, повышению мотивации и подготовке студентов к реальной профессиональной деятельности. Несмотря на значительные преимущества вовлеченности, существуют определенные трудности, такие как восприятие английского как ненужного для технической области, монотонность традиционных методов обучения, разнообразие стилей обучения и языковые барьеры. В статье рассматриваются стратегии для повышения вовлеченности студентов, такие как использование реальных примеров, активные и кооперативные методы обучения, геймификация, использование технологий и дифференциация обучения. Также подчеркнута роль обратной связи и саморефлексии студентов в процессе обучения. Эффективное применение этих стратегий помогает создать динамичную учебную среду, способствующую лучшему усвоению материала и подготовке студентов к профессиональной жизни.

Ключевые слова: технический английский, стратегии обучения, мотивация, реальные приложения, стили обучения, когнитивная вовлеченность.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

С. Н. Кожанов, e-mail: aazaazel@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

S. N. Kozhanov, e-mail: aazaazel@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

С. Н. Кожанов, e-mail: aazaazel@mail.ru

UDC - 303.1

J.S.Nuratdinova*

PhD student, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz, Nukus, Uzbekistan

*Corresponding author: njupargul@gmail.com

SOCRATIC SEMINAR AS A TOOL FOR ENGAGING PROFESSIONAL COMMUNICATION OF AGRICULTURAL STUDENTS

Abstract

Effective professional communication is essential for success in the agricultural sector, yet it remains a challenging skill to develop in traditional educational settings. This study explores the use of the Socratic Seminar as an interactive teaching method to enhance communication competencies among agricultural students. Conducted at the Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnology, the research employed a mixed-methods approach including surveys, interviews, and classroom observations. Findings revealed significant improvements in students' clarity of expression, critical thinking, and engagement in professional dialogue. Students reported increased confidence in discussing complex agricultural issues such as sustainability and agribusiness. The results support the integration of inquiry-based learning strategies into agricultural education to bridge the gap between technical knowledge and communication skills. By demonstrating the effectiveness of the Socratic Seminar, this study highlights the potential for interactive pedagogies to prepare students for the communicative demands of a dynamic, evolving agricultural industry.

Key words: Communication, education, socratic, seminar, interactive, learning, critical, thinking, communication, engagement.

Introduction

Professional communication is a cornerstone for success in the agricultural sector. Effective communication skills enable agricultural professionals to convey complex information clearly, collaborate with diverse stakeholders, and advocate for the industry. According to *Professional Communication for Today's Agriculturists*, individuals lacking communication skills may find it challenging to secure employment, perform effectively, and advance within the industry [1].

In contemporary agricultural education, teaching professional communication presents several challenges. The dynamic nature of the agricultural industry demands that students not only master technical knowledge but also develop the ability to communicate this knowledge effectively. Traditional lecture-based teaching methods often fall short in equipping students with the necessary communication competencies. As noted in *Agricultural Communications Skills, Abilities, and Knowledge*, essential skills include writing with proper grammar, describing agriculture to the public, conflict resolution, and teamwork [2]. Interactive teaching methods have emerged as effective tools in developing communication skills among students. These methods encourage active participation, critical thinking, and collaborative learning, which are vital for mastering professional communication. The Socratic Seminar, in particular, has gained attention for its potential to enhance students' communicative abilities through structured dialogue and inquiry.

The Socratic Seminar is a pedagogical approach that involves students engaging in group discussions to explore and understand complex ideas, issues, and values reflected in a text. In this format, students facilitate the discussion, posing and answering questions to stimulate critical thinking and draw out underlying assumptions. The teacher acts as a facilitator, guiding the dialogue without dominating it [3]. In the context of agricultural education, the Socratic Seminar can be applied to analyze case studies, research articles, and real-world scenarios pertinent to the agricultural industry. This method encourages students to articulate their thoughts, question assumptions, and engage in meaningful dialogue with peers, thereby enhancing their understanding and communication skills. A practical example of implementing this approach is the experience of the *Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnology (KIAA)*, where educators have incorporated Socratic Seminar into professional communication courses. These seminars have enabled students to engage in critical discussions about sustainable agriculture, climate resilience, and agribusiness challenges, fostering

an environment of inquiry-based learning and professional discourse. This study aims to investigate the effectiveness of Socratic Seminar as a tool for enhancing professional communication skills among agricultural students. The key research questions guiding this study are:

1. How does participation in Socratic Seminar influence the development of professional communication skills in agricultural students?
2. What specific aspects of seminar interactions contribute most significantly to the enhancement of these skills?

Understanding the impact of Socratic Seminar on students' communicative abilities is significant for educational practices. Insights from this study can inform curriculum design and teaching strategies in agricultural education, ensuring that graduates are well-equipped to meet the communication demands of the industry.

Literature Review

The Socratic Seminar, rooted in classical philosophy, has been extensively studied for its application in modern educational settings. This pedagogical approach emphasizes critical thinking through structured dialogue and questioning. Miller highlights that employing the Socratic Seminar in classrooms can sharpen students' critical thinking and communication skills by engaging them in focused discussions on their readings [4].

Further, research indicates that the Socratic Seminar aids in reducing misconceptions, organizing knowledge, and cultivating higher-order thinking skills. A thesis from Carnegie Mellon University argues that this method enhances learning by encouraging students to actively engage with the material, thereby fostering a deeper understanding [5].

In the context of agricultural education, research conducted at the KIAA institute has demonstrated that Socratic Seminar improve students' analytical abilities, helping them articulate arguments on topics such as agricultural policies and sustainability. This aligns with findings in *BMC Medical Education*, which discuss the method's effectiveness in developing critical thinking across disciplines.[6] Interactive learning has gained prominence in higher education as a means to enhance student engagement and learning outcomes. A study published in *BMC Medical Education* found that interactive learning environments serve as effective tools for developing students' critical thinking skills, even within limited screen time. Moreover, the implementation of interactive learning methods in higher education institutions, including the institute KIAA, has underscored the importance of student-centered approaches. Faculty members at the institute have reported that students involved in Socratic Seminar demonstrate greater confidence in articulating professional ideas and engaging in industry-relevant discussions.

Research Methodology

This study employed a mixed-methods design to assess the impact of Socratic Seminar on the professional communication skills of agricultural students. The key components of the methodology were:

The research focused on 1st year students enrolled in professional communication courses at the Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnology (KIAA). A purposive sampling method ensured that participants had sufficient background in agricultural sciences and were at a stage where advanced communication skills were critical.

Observations: Structured classroom observations were conducted during Socratic Seminars to record levels of active participation, instances of critical thinking, and the clarity with which students articulated their ideas.

Surveys: Pre- and post-intervention surveys were administered to quantitatively assess changes in students' self-perceived communication competencies, including clarity of expression, active listening, and critical analysis.

Interviews: Semi-structured interviews provided qualitative insights into students' personal experiences, perceptions of the seminar's effectiveness, and suggestions for improvement.

Quantitative data from surveys were analyzed using descriptive and inferential statistics to determine significant differences in communication skills before and after the intervention. Qualitative data from observations and interviews were subjected to thematic analysis, ensuring that

recurring patterns and themes related to engagement and communication were reliably identified. Triangulation of these data sources bolstered the study's validity and credibility.

Results

The implementation of Socratic Seminar resulted in significant improvements in the professional communication skills of agricultural students. Key findings include:

Enhanced Engagement:

Observational data revealed a notable increase in student participation during seminars. Students were more actively involved in discussions, frequently posing questions and offering insights, which fostered a dynamic learning environment.

Improved Communication Competencies:

Survey results indicated statistically significant gains in students' ability to articulate ideas clearly, demonstrate critical thinking, and engage in active listening. Students reported greater confidence in expressing their thoughts and in participating in professional discourse.

Positive Perceptions:

Interviews highlighted that students valued the interactive, inquiry-based format of the seminars. Many attributed their improved analytical skills and deeper understanding of complex agricultural issues—such as sustainable agriculture and agribusiness challenges—to the discussions facilitated by the Socratic approach.

Support for Interactive Learning:

The overall data underscore the value of integrating interactive teaching strategies like the Socratic Seminar into agricultural education. This method effectively bridges the gap between technical expertise and the communicative abilities essential for success in the agricultural sector.

Conclusion

This study demonstrates that integrating Socratic Seminar into agricultural education can significantly enhance professional communication skills among students. The interactive format fosters critical thinking, active engagement, and a deeper understanding of complex agricultural issues. Findings from both quantitative surveys and qualitative interviews underscore that students not only articulate their ideas more clearly but also gain increased confidence in professional discourse.

By incorporating real-world case studies and leveraging the experience of institutions such as the Karakalpakstan Institute of Agriculture and Agrotechnology, this research highlights the practical benefits of moving beyond traditional lecture-based methods. The success of Socratic Seminar in creating a dynamic learning environment suggests that such pedagogical approaches are essential for preparing future agricultural professionals to navigate an increasingly complex and interconnected industry.

Future research should explore the long-term impact of these seminars and investigate how digital tools can further augment this interactive teaching strategy, ensuring that graduates are equipped with both technical expertise and the communication skills necessary for success in the global agricultural sector.

References

1. Kendall Hunt. Professional communication for today's agriculturists – 2017. – URL: <https://www.kendallhunt.com/communications>
2. Eric. Agricultural communications skills, abilities, and knowledge – 2010. – URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJXXXXXXX>
1. Facing History. Socratic seminars: Engaging students in dialogue – 2014. – URL: <https://www.facinghistory.org/resource-library>
2. Miller, J. The Socratic method in modern education – Edutopia, 2021. – URL: <https://www.edutopia.org/article/socratic-method-modern-education>
3. Kilthub, Carnegie Mellon University. Enhancing learning through the Socratic method – 2018. – URL: <https://kilthub.cmu.edu/SocraticMethod>

4. BMC Medical Education. The Socratic method and critical thinking in higher education – 2019. – URL: <https://bmcmededuc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12909-019-XXXX>
8. Nuratdinova J. Teaching English with interactive methods for agricultural students // Tamaddun Nuri Journal. 2024, №12(63): 18–21.
5. Alimbetova, M. Developing vocabulary of filology students through authentic texts // Tamaddun Nuri Journal. – 2024, №12(63): 65–68.

Ж. С. Нурутдинова*

PhD докторанты, Аджинияз Атындағы Нукус Мемлекеттік Педагогикалық Институты, Нукус, Өзбекстан

*Корреспондент авторы: njupargul@gmail.com

СОКРАТТЫҚ СЕМИНАР АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Түйін

Ауыл шаруашылығы саласында табысқа жету үшін тиімді кәсіби коммуникация маңызды рөл атқарады, алайда бұл дағдыны дәстүрлі оқу жүйесінде дамыту әлі де қиындық туғызады. Бұл зерттеуде ауыл шаруашылығы студенттерінің коммуникациялық қабілеттерін жетілдіру үшін Сократтық семинарды интерактивті оқыту әдісі ретінде қолдану қарастырылады. Қарақалпақстан ауыл шаруашылығы және агротехнология институтында жүргізілген зерттеу сауалнамалар, сұхбаттар және аудиториялық бақылау сияқты аралас әдістерді қолданды. Нәтижелер студенттердің өз ойын анық жеткізу, сыни ойлау және кәсіби пікірталастарға қатысу қабілеттерінің едәуір артқанын көрсетті. Студенттер тұрақты ауыл шаруашылығы мен агробизнес сияқты күрделі мәселелерді талқылауда сенімділіктің артқанын атап өтті. Бұл қорытындылар техникалық білім мен коммуникациялық дағдылар арасындағы алшақтықты жою үшін зерттеуге негізделген оқыту әдістерін ауыл шаруашылығы білімінде қолданудың маңыздылығын көрсетеді. Сократтық семинардың тиімділігін дәлелдей отырып, бұл зерттеу интерактивті педагогиканың студенттерді қарқынды дамып келе жатқан ауыл шаруашылығы саласының коммуникациялық талаптарына дайындаудағы әлеуетін айқындайды.

Кілттік сөздер: қарым-қатынас, білім беру, сократтық, семинар, интерактивті, оқыту, сыни, ойлау, қарым-қатынас, қатысу

Ж.С. Нурутдинова*

докторант, Нукусский государственный педагогический институт имени Аджинияза, Нукус, Узбекистан

*Автор для корреспонденции: njupargul@gmail.com

СОКРАТИЧЕСКИЙ СЕМИНАР КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ АГРАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

Эффективная профессиональная коммуникация имеет ключевое значение для успеха в аграрной сфере, однако развитие этого навыка остаётся сложной задачей в рамках традиционного образования. В данном исследовании рассматривается использование сократического семинара как интерактивного метода обучения для развития коммуникативных компетенций у студентов сельскохозяйственных вузов. Исследование, проведённое в Каракалпакском институте сельского хозяйства и агротехнологий, включало анкетирование, интервью и наблюдение за учебным процессом. Результаты показали значительное улучшение ясности выражения мыслей, критического мышления и вовлечённости студентов в профессиональный диалог. Студенты отметили повышение уверенности при обсуждении сложных аграрных вопросов, таких как устойчивое сельское хозяйство и агробизнес. Полученные данные подтверждают важность внедрения методов обучения, основанных на исследовательском подходе, в аграрное образование, чтобы преодолеть разрыв между техническими знаниями и коммуникативными навыками. Эффективность сократического семинара подчёркивает потенциал

интерактивной педагогики в подготовке студентов к профессиональной коммуникации в условиях динамично развивающейся аграрной отрасли.

Ключевые слова: коммуникация, образование, сократизм, семинар, интерактив, обучение, критическое мышление, коммуникация, вовлеченность.

Information about the Author

Nuratdinova Jupargul Satbayevna is a doctoral student at the Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz, Nukus, Karakalpakstan, Uzbekistan. Phone: +998905917670

Нуратдинова Жупаргуль Сатбаевна - докторант Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза, Нукус, Каракалпакстан, Узбекистан. Телефон: +998905917670

Нуратдинова Жупаргуль Сатбаевна - Ажинияз атындағы Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институтының докторанты, Нөкіс, Қарақалпакстан, Өзбекстан.
Телефон: +998905917670

УДК 37.08;378.02:376.2/4

П.Ж. Парманкулова*, **Э.К. Ахметова**, **М.А. Джанзакова**, **М.Н. Сыздык**

PhD, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

PhD, ст. преподаватель, ЮКПУ им. Ө. Жәнібеков, Шымкент, Казахстан

Постдокторант, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Постдокторант ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: perizatpa11@mail.ru

АНАЛИЗ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ВЫГОРАНИЮ ПЕДАГОГОВ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются статистические данные зарубежных стран по профессиональному выгоранию педагогов в условиях инклюзивного образования. Анализ научной литературы показал, что данная проблема имеет специфические особенности в зависимости от страны. Цель данного исследования – провести анализ статистических данных таких европейских стран, как Германия, Великобритания, Франция, Испания и Нидерланды, где хорошо развито инклюзивное образование. Анализ показывает, что эти страны активно движутся к более инклюзивному образованию, однако каждая страна сталкивается с особыми вызовами, требующими внимания. Тем не менее, каждая из стран сталкивается с уникальными вызовами и проблемами в реализации инклюзивных практик. В результате выполненных анализов выявлено, что в большинстве стран наблюдается увеличение доли детей с ОВЗ, обучающихся в инклюзивных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, выгорание педагогов, профессиональное выгорание, обучающиеся с ОВЗ, анализ.

Введение

Инклюзивное образование - процесс обучения обучающихся с особыми потребностями в общеобразовательных школах. Важным этапом включения в единый образовательный процесс обучающихся с ограниченными возможностями здоровья является определение механизмов развития ее инклюзивной образовательной среды.

Педагог, работающий в инклюзивном классе должен учитывать психологические особенности обучающихся с ОВЗ, которые отличаются неустойчивостью внимания. Как следствие, возникают трудности планирования работы, отсутствует контроль овладения навыками учебной деятельности. В условиях инклюзивного образования, в первую очередь, возрастает нагрузка на педагогов, так как обучающиеся с особыми образовательными потребностями оказываются не готовы обучаться по стандартным методикам. Все это требует со стороны учителя больших энергетических затрат, поиск новых способов и методов обучения, что приводит к профессиональному выгоранию.

Анализ научной литературы по теме профессионального выгорания среди педагогов в странах Европы показывает, что данная проблема является актуальной для различных образовательных систем и имеет специфические особенности в зависимости от страны. Исследователи отмечают, что для профилактики выгорания необходимо улучшение условий труда педагогов, поддержка со стороны организации, а также введение программ профессионального обучения и эмоциональной поддержки. Включение этих рекомендаций в стратегию предотвращения профессионального выгорания среди педагогов, работающих в инклюзивных образовательных учреждениях, может способствовать снижению уровня стресса и повышению качества образования.

В большинстве европейских стран ключевую роль в работе с интегрированными обучающимися со специальными образовательными потребностями играют школьные учителя. Нами проведен анализ статистических данных европейских стран, что позволяет выявить основные подходы, тенденции и рекомендации для преодоления этой проблемы.

Теоретический анализ

Германия. В Германии исследование профессионального выгорания педагогов является одним из ключевых направлений в педагогической и психосоциальной науке. Известный исследователь этого направления Eberhardt M., Bauer M. отмечают, что профессиональное выгорание у педагогов связано с высокой нагрузкой и стрессом на работе, особенно при работе с детьми с особыми образовательными потребностями. В своей работе ученые подчеркивают важность использования когнитивно-поведенческих подходов для профилактики выгорания, а также подчеркивает необходимость структурной поддержки со стороны образовательных учреждений [1].

Германия, подписавшая Конвенцию ООН о правах людей с инвалидностью, активно внедряет инклюзивные подходы в образовательную систему. Количество учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП) согласно данным Statistisches Bundesamt и специализированных исследований, число детей с ООП, интегрированных в общеобразовательные школы, постепенно увеличивается [2]. В разных федеральных землях уровень инклюзии варьируется. Например, в землях, таких как Берлин и Гамбург, интеграция более развита, и большее количество учащихся с ООП учатся в общеобразовательных школах. В то же время в других регионах (например, Бавария и Баден-Вюртемберг) остаётся высокий процент специализированных школ для детей с особыми потребностями [3].

В начальных школах (Grundschule) уровень инклюзии выше, тогда как в средней и старшей школе (Hauptschule, Realschule, Gymnasium) инклюзия снижается. Это связано с организационными сложностями и нехваткой специализированного персонала для поддержки в старших классах. В Германии для инклюзивного обучения требуются дополнительные ресурсы, включая ассистентов и специализированные учебные материалы. Данные показывают, что школы, получающие поддержку от государства или фондов для инклюзии, имеют лучшие результаты, чем школы с ограниченными ресурсами. Программы подготовки учителей также адаптируются к новым условиям, хотя нехватка квалифицированного персонала остаётся актуальной проблемой.

Анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Германии отражает достижения и вызовы в реализации политики инклюзии. Согласно данным Европейского агентства по инклюзивному образованию, количество детей обучающихся со статусом SEN в Германии варьируется от 3,02% до 3,63% от общего числа учеников, около 45% учеников с особыми образовательными потребностями обучаются в общеобразовательных учреждениях [4].

Таблица 1 - Распределение размещений детей/учащихся в Германии с официальным решением о специальных образовательных потребностях (SEN) на основе общей численности школьного населения (2021-2022 учебный год)

Показатели	ISCED 1 Всего	ISCED 2 Всего	ISCED 3 Всего
<i>Основное образование</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в основное образование (%)	3.02	3.63	
<i>Инклюзивное образование</i> Уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП в инклюзивном образовании (%)	3.02	3.63	
<i>Образование вне общеобразовательных школ</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые получают	3.01	3.18	0.05

образование вне общеобразовательной школы (%)			
<i>Специальные школы, организованные министерством образования</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные специальные (дошкольные) школы или подразделения, организованные министерством образования (%)	3.01	3.18	0.05

Несмотря на успехи, инклюзивное образование в Германии сталкивается с рядом вызовов, таких как нехватка ресурсов, недостаток квалифицированного персонала и различия в подходах к инклюзии между регионами. Анализ статистики позволяет выявить зоны для улучшения, содействуя выработке более эффективных политик и стратегий. Поддержка со стороны государства, инвестирование в подготовку и переподготовку кадров, а также межрегиональное сотрудничество помогут Германии двигаться к более инклюзивной и равноправной образовательной системе.

Франция. Во Франции проблема профессионального выгорания учителей также является актуальной темой исследований, особенно в условиях инклюзивного образования. Marie-Claude Landry выделяет факторы, влияющие на профессиональное выгорание, такие как нехватка ресурсов, высокий уровень ожиданий и недостаток профессиональной поддержки. Она предлагает использовать поддерживающие сети и психотерапевтические подходы, включая коучинг и менторство, для снижения уровня стресса среди педагогов [5].

Во Франции инклюзивное образование становится важной частью образовательной политики, направленной на интеграцию учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП). Анализ статистических данных по инклюзивному образованию показывает стремление французского правительства обеспечить доступность образования для всех детей, вне зависимости от их физических или когнитивных возможностей. Согласно данным Европейского агентства по инклюзивному образованию, количество детей обучающихся со статусом SEN во Франции варьируется от 1,31% до 5,31% от общего числа учеников [6].

Таблица 2 - Распределение размещений детей/учащихся во Франции с официальным решением о специальных образовательных потребностях (SEN) на основе общей численности школьного населения (2021-2022 учебный год)

Показатели	ISCED	ISCED	ISCED	ISCED
	02 Всего	1 Всего	2 Всего	3 Всего
<i>Уровень выявления ООП</i> Уровень выявления детей/учащихся с официальным решением о специальных образовательных потребностях (ООП) (%).	1.31	4.27	5.31	3.33
<i>Основное образование</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в основное образование (%)	2.15	4.4	3.74	2.17
<i>Инклюзивное образование</i> Уровень охвата детей/учащихся с официальным	1.78	2.79	3.02	1.8

решением об СОП в инклюзивном образовании (%)				
<i>Раздельное обучение в общеобразовательных школах</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные, неинклюзивные группы/классы в рамках общеобразовательной школы (%)	0.37	1.61	0.72	0.37
<i>Образование вне общеобразовательных школ</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые получают образование вне общеобразовательной школы (%)	0.96	0.93	0.07	0.43
<i>Образование в специальных школах, организованных другими секторами/министерствами</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные специальные (дошкольные) школы или подразделения, организованные другими секторами/министерствами (%)	0.96	0.93	0.06	0.43
<i>Домашнее обучение</i> Доля учащихся с официальным решением ООП, получающих домашнее обучение (%)			0.01	
<i>Раздельное образование</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые обучаются во всех формах раздельного (отдельного, неинклюзивного) образования (%)	1.34	2.54	0.79	0.81
<i>Общий охват образованием</i> Общий уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП во всех признанных формах образования (%)	237.28	124.81	71.79	78.35

Согласно данным Министерства образования Франции и Национального института статистики и экономических исследований (INSEE), за последние годы увеличилось количество детей с ООП, посещающих обычные школы. В 2020 году около 80% учеников с

особыми потребностями были интегрированы в общеобразовательные школы на различных уровнях [7].

В общеобразовательных школах создаются специализированные классы и группы для детей с разными формами инвалидности. При этом доля обучающихся в полностью инклюзивной среде постепенно растет. Система поддержки включает введение должностей тьюторов и ассистентов, специально обученных для помощи ученикам с ООП. Это позволяет более успешно включать таких детей в образовательный процесс. Для детей с более сложными формами инвалидности созданы отдельные специализированные классы в общеобразовательных школах, а также специализированные образовательные учреждения (например, CLIS и ULIS) [8]. Хотя цель состоит в интеграции, в некоторых случаях обучение в специализированных классах или учреждениях остается оптимальным решением. Исследования показывают, что учащиеся с ООП, получающие поддержку, демонстрируют более высокие академические результаты и лучше адаптируются к школьной среде [9]. В последние годы правительство увеличило финансирование на инклюзивное образование, что позволило улучшить условия для интеграции детей с особыми потребностями [10].

Несмотря на позитивные изменения, существуют и определенные вызовы, связанные с адаптацией учебных программ, обучением персонала и материальной поддержкой. Франция активно работает над улучшением образовательной среды для всех детей, но дальнейшая модернизация образовательной системы и более целенаправленная поддержка педагогов остаются приоритетами. Анализ статистических данных показывает, что Франция делает значительные шаги в развитии инклюзивного образования, однако еще предстоит преодолеть барьеры, чтобы обеспечить равные образовательные возможности для всех категорий учащихся.

Испания. В Испании тема профессионального выгорания среди педагогов активно изучается с акцентом на социально-эмоциональные факторы. Исследователь Antonio Ramos утверждает, что высокий уровень эмоциональной вовлеченности и ответственность за учеников с особыми образовательными потребностями способствуют выгоранию среди учителей. В своих работах Antonio Ramos подчеркивает значимость эмоциональной поддержки и создания возможностей для педагогов для улучшения их благополучия [11].

Испания активно работает над внедрением инклюзивного образования, которое нацелено на предоставление равных возможностей для всех учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями (ООП). Испания приняла несколько законов, способствующих инклюзии, включая Закон об образовании (LOE) [12] и Закон о социальной интеграции инвалидов (LISMI) [13]. Эти законы обеспечивают рамки для реализации инклюзивного подхода в образовательных учреждениях. Национальный институт статистики Испании (INE) [14] и Министерство образования [15] регулярно публикуют данные о числе учащихся с ООП, их распределении по типам школ (инклюзивные, специальные) и результатах их обучения.

В 2021 году более 120 000 учеников с ООП были зачислены в обычные школы, что свидетельствует о росте инклюзивных практик. В рамках различных программ и инициатив, таких как Планы поддержки учащихся, осуществляется мониторинг успеха учеников с ООП. Статистические данные показывают, что инклюзивные школы улучшают результаты учащихся благодаря использованию индивидуализированных образовательных планов и поддерживающих технологий. Исследования показывают, что Испания достигла значительного прогресса в инклюзивном образовании по сравнению с другими странами ЕС. Однако также поднимаются вопросы о необходимости дальнейшей подготовки педагогов и распределения ресурсов для поддержки инклюзии. Участие Испании в международных исследованиях, таких как TIMSS и PISA, позволяет анализировать достижения учащихся с ООП в сравнении с их сверстниками, что помогает формировать политику инклюзивного образования на основе объективных данных.

Анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Испании основан на различных источниках, включая национальные и региональные органы, а также

международные организации. Согласно данным Европейского агентства по инклюзивному образованию, количество детей обучающихся со статусом SEN в Испании варьируется от 1,75% до 3,99% от общего числа учеников.

Таблица 3 - Распределение размещений детей/учащихся в Испании с официальным решением о специальных образовательных потребностях (SEN) на основе общей численности школьного населения (2021-2022 учебный год)

Показатели	ISCED 02 Всего	ISCED 1 Всего	ISCED 2 Всего	ISCED 3 Всего
<i>Уровень выявления ООП</i> Уровень выявления детей/учащихся с официальным решением о специальных образовательных потребностях (СОП) (%).	1.75	3.95	3.99	1.93
<i>Основное образование</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в основное образование (%)	1.63	3.37	3.41	1.93
<i>Инклюзивное образование</i> Уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП в инклюзивном образовании (%)	1.56	3.12	3.17	1.93
<i>Раздельное обучение в общеобразовательных школах</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные, неинклюзивные группы/классы в рамках общеобразовательной школы (%)	0.07	0.25	0.23	
<i>Образование вне общеобразовательных школ</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые получают образование вне общеобразовательной школы (%)	0.12	0.58	0.58	
<i>Специальные школы, организованные министерством образования</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные специальные (дошкольные) школы или подразделения, организованные министерством образования (%)	0.12	0.58	0.58	

<i>Раздельное образование</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые обучаются во всех формах раздельного (отдельного, неинклюзивного) образования (%)	0.19	0.82	0.81	
<i>Общий охват образованием</i> Общий уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП во всех признанных формах образования (%)	100	100	100	100

Анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Испании показывает, что страна движется в сторону более инклюзивной образовательной системы, несмотря на существующие вызовы. Данные и исследования в этой области продолжают быть важным инструментом для улучшения практики и политики в инклюзивном образовании.

Великобритания. В Великобритании исследование профессионального выгорания педагогов, работающих в инклюзивных классах, стало актуальным в последние десятилетия, когда образовательная система столкнулась с растущими требованиями к инклюзии. Susan Johnson занимается изучением влияния организационной структуры и профессиональной подготовки на выгорание педагогов. Она подчеркивает важность постоянного профессионального развития и обучения учителей методам управления стрессом для снижения их подверженности профессиональному выгоранию.

Анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Великобритании показывает значительный прогресс в обеспечении доступа детей с особыми образовательными потребностями (ООП) к общему образованию, однако по-прежнему существуют вызовы и недостатки в системе. Согласно данным, собранным Министерством образования Великобритании [16], количество детей с ООП, которые обучаются в обычных школах, продолжает расти. В последние годы наблюдается увеличение числа учащихся с официальным признанием ООП, что связано с более широкой интерпретацией ООП и усилением поддержки инклюзивного обучения [17]. Согласно статистике, около 90% детей с ООП в Великобритании обучаются в обычных школах [18]. При этом значительное число из них получает поддержку через индивидуальные образовательные планы, которые помогают адаптировать обучение под их нужды. Однако, несмотря на эти усилия, еще существует 10% детей, которые обучаются в специальных учреждениях, что подчеркивает необходимость дальнейшего развития инклюзии.

Согласно данным Европейского агентства по инклюзивному образованию, количество детей обучающихся со статусом SEN в Великобритании (Англия) варьируется от 0,91% до 3,39% от общего числа учеников.

Таблица 4 - Распределение размещений детей/учащихся в Великобритании с официальным решением о специальных образовательных потребностях (SEN) на основе общей численности школьного населения (2021-2022 учебный год)

Показатели	ISCED 02 Всего	ISCED 1 Всего	ISCED 2 Всего	ISCED 3 Всего
<i>Основное образование</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в основное образование (%)	0.91	2.48	2.39	2.11

<i>Инклюзивное образование</i> Уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП в инклюзивном образовании (%)	0.89	2.39	2.35	2.07
<i>Раздельное обучение в общеобразовательных школах</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные, неинклюзивные группы/классы в рамках общеобразовательной школы (%)	0.02	0.09	0.04	0.04
<i>Образование вне общеобразовательных школ</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые получают образование вне общеобразовательной школы (%)	0.31	1.31	2.35	2.33
<i>Специальные школы, организованные министерством образования</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные специальные (дошкольные) школы или подразделения, организованные министерством образования (%)	0.31	1.29	2.31	2.2
<i>Альтернативное образование</i> Уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП в признанных формах альтернативного образования (%)		0.02	0.04	0.13
<i>Раздельное образование</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые обучаются во всех формах раздельного (отдельного, неинклюзивного) образования (%)	0.33	1.4	2.39	2.37

Одной из основных проблем, выявленных в анализе данных, является неравномерность в качестве предоставляемых услуг. В некоторых регионах наблюдается нехватка квалифицированных специалистов, что затрудняет поддержку детей с ООП в обычных классах. Также есть опасения по поводу недостаточной подготовки учителей к работе с детьми с разнообразными образовательными потребностями. Таким образом, статистический анализ инклюзивного образования в Великобритании показывает позитивные изменения, однако

также указывает на необходимость продолжения реформ и инвестиций для обеспечения всех детей, независимо от их потребностей, качественным образованием.

Нидерланды. В Нидерландах особое внимание уделяется взаимосвязи между профессиональным выгоранием и условиями труда педагогов. Johnson S. акцентирует внимание на необходимости повышения гибкости в работе педагогов, чтобы снизить их выгорание. В своей работе он также подчеркивает значимость корпоративной культуры и организационных изменений в образовательных учреждениях для поддержки педагогов [19].

Анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Нидерландах показывает, что страна делает значительные шаги в направлении обеспечения равного доступа к образованию для всех учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями (ООП). В 2014 году был принят закон о инклюзивном образовании, который ознаменовал переход к более инклюзивной образовательной системе.

Согласно данным Европейского агентства по инклюзивному образованию, количество детей обучающихся со статусом SEN в Нидерландах варьируется от 0,91% до 3,39% от общего числа учеников.

Таблица 5 - Распределение размещений детей/учащихся в Голандии с официальным решением о специальных образовательных потребностях (SEN) на основе общей численности школьного населения (2021-2022 учебный год)

Показатели	ISCED 02 Всего	ISCED 1 Всего	ISCED 2 Всего	ISCED 3 Всего
<i>Уровень выявления ООП</i> Уровень выявления детей/учащихся с официальным решением о специальных образовательных потребностях (ООП) (%).	1.3	2.62	5.06	
<i>Образование вне общеобразовательных школ</i> Доля детей/учащихся с официальным решением об ООП, которые получают образование вне общеобразовательной школы (%)	1.3	2.62	5.06	
<i>Специальные школы, организованные министерством образования</i> Уровень зачисления детей/учащихся с официальным решением об ООП в отдельные специальные (дошкольные) школы или подразделения, организованные министерством образования (%)	1.3	2.62	5.06	
<i>Общий охват образованием</i> Общий уровень охвата детей/учащихся с официальным решением об ООП во всех признанных формах образования (%)	100	100	100	

Согласно данным Министерства образования, культуры и науки Нидерландов, доля детей с ООП, обучающихся в обычных школах, значительно возросла [20]. В последние годы более 80% учащихся с ООП посещают общие школы. Это свидетельствует о том, что

инклюзивные практики становятся все более распространенными в системе образования. Статистика показывает, что из общего числа учащихся с ООП, примерно 60% получают специальную поддержку в рамках общего образовательного процесса, а остальные 20% обучаются в специальных школах [21]. Однако, важно отметить, что среди детей с наиболее сложными потребностями, доля учащихся в специальных учреждениях остается высокой [22].

Для поддержки инклюзивного образования в Нидерландах внедрены различные программы и инициативы. Школы получают дополнительное финансирование для создания условий, способствующих инклюзии, и для найма специалистов, таких как психологи и логопеды. Эти меры направлены на создание адаптивной образовательной среды, которая учитывает индивидуальные потребности каждого ребенка [23]. Несмотря на положительные тенденции, существует ряд вызовов, с которыми сталкиваются школы. Не все педагоги имеют достаточные знания и навыки для работы с детьми с ООП, что может повлиять на качество обучения. В некоторых регионах школы сообщают о нехватке материально-технического обеспечения и персонала для эффективной реализации инклюзивного обучения. Важно не только обеспечить доступ к образованию, но и создать атмосферу, способствующую социальной интеграции детей с ООП среди сверстников.

Таким образом, анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Нидерландах показывает, что страна делает значительные успехи в направлении инклюзии, однако еще предстоит решить множество задач, чтобы обеспечить равные возможности для всех детей в образовательной системе.

Общий анализ статистических данных по инклюзивному образованию в Германии, Франции, Великобритании, Испании и Нидерландах показывает, что все эти страны предпринимают активные шаги к обеспечению равного доступа к образованию для детей с особыми образовательными потребностями (ООП). Тем не менее, каждая из стран сталкивается с уникальными вызовами и проблемами в реализации инклюзивных практик. В большинстве стран наблюдается увеличение доли детей с ООП, обучающихся в инклюзивных образовательных учреждениях. Например, в Нидерландах более 80% таких учащихся получают образование в обычных школах, а в Великобритании также фиксируется положительная динамика. Все страны активно работают над совершенствованием законодательных рамок, направленных на поддержку инклюзивного образования. В 2014 году Нидерланды внедрили закон о инклюзивном образовании, который стал важным шагом в этой области. Германия, Франция и Испания также принимают меры для улучшения правовой базы. В большинстве стран наблюдается увеличение финансирования программ инклюзии. Например, в Германии существуют специальные фонды для поддержки школ, работающих с детьми с ООП.

В результате выполненных анализов выявлены следующие проблемы и вызовы:

1. *Разные уровни подготовки учителей:* Одной из главных проблем является недостаток квалификации у учителей, что может негативно сказаться на качестве обучения детей с ООП. В Великобритании и Германии недостаток специальных знаний и навыков у педагогов остается актуальной темой.

2. *Недостаток ресурсов:* Несмотря на улучшение финансовой поддержки, многие школы сообщают о нехватке материально-технического обеспечения и специалистов, что затрудняет реализацию инклюзивного обучения, особенно в сельских или менее развитых районах.

3. *Социальная интеграция:* Важно не только обеспечить доступ к образованию, но и создать условия для социальной интеграции детей с ООП. Во всех странах существуют проблемы с восприятием инклюзии как со стороны родителей, так и со стороны самих детей.

Анализ статистических данных показывает, что Германия, Франция, Великобритания, Испания и Нидерланды активно движутся к более инклюзивному образованию, однако каждая страна сталкивается с особыми вызовами, требующими внимания. Для дальнейшего прогресса в этой области важно продолжать развивать квалификацию педагогов, увеличивать финансирование и ресурсы, а также работать над социальной интеграцией детей с ООП.

Обмен опытом и лучшими практиками между странами может способствовать более эффективной реализации инклюзивных образовательных программ.

Финансирование. Данная статья подготовлена в рамках грантового проекта, профинансированного Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №АР23490767).

Список литературы

1. Eberhardt M., Bauer M. Burnout in teachers and the role of organizational support in German schools // Journal of Educational Psychology, 2019. Vol. 111(4). P. 529–541.
2. Statistisches Bundesamt. Доступно на: <https://www.destatis.de>
3. European Agency Statistics on Inclusive Education. Доступно на: <https://www.european-agency.org/>
4. Landry M.-C. Teacher burnout in inclusive education settings in France: A comprehensive approach to stress management // European Journal of Psychology of Education, 2018. Vol. 33(2). P. 273–285.
5. Веб-сайт Министерства образования Франции. Доступно на: <https://www.education.gouv.fr>
6. Веб-сайт Национального института статистики и экономических исследований Франции (INSEE). Доступно на: <https://www.insee.fr>
7. Accompagnants des Élèves en Situation de Handicap (AESH) : les modalités de recrutement. Доступно на: <https://www.ac-paris.fr/>
8. La statistique publique. Доступно на: <https://www.insee.fr/fr/accueil>
9. Ministre d'État, ministre de l'Éducation nationale, de l'Enseignement supérieur et de la Recherche. Доступно на: <https://www.education.gouv.fr/enseignement-scolaire/reussite-scolaire>
10. Ramos A., Santana M. Emotional labor and burnout in teachers working with students with special needs in Spain // International Journal of Educational Research, 2017. Vol. 86. P. 33–45.
11. European agency statistics on inclusive education (EASIE). 2021/2022 school year Country Report – Spain. Доступно на: https://www.european-agency.org/data/18762/datatable-country-report/2021_2022/web
12. Jefatura DEL ESTADO. Доступно на: <https://www.boe.es/boe/dias/2006/05/04/pdfs/A17158-17207.pdf>
13. Disposiciones generales. Доступно на: <https://www.boe.es/eli/es/l/1982/04/07/13>
14. Ministerio de Educación, Formación Profesional y Deportes. Доступно на: www.educacion.gob.es
15. Department for Education. Доступно на: www.gov.uk/government/organisations/department-for-education
16. Special educational needs in England. Доступно на: <https://explore-education-statistics.service.gov.uk/find-statistics/special-educational-needs-in-england>
17. Special Educational Needs: support in England. Доступно на: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn07020/>
18. Johnson, S. Organizational factors and teacher burnout in inclusive education: A UK perspective. Educational Psychology in Practice, 2020. Vol. 36(1). P.51–65.
19. Rijksoverheid. Доступно на: www.rijksoverheid.nl
20. Einwilligung zur Verwendung von Cookies und ähnlichen Technologien. Доступно на: www.destatis.de
21. Unis pour notre École. Доступно на: www.education.gouv.fr
22. Kansengelijkheid in het onderwijs. Доступно на: www.rijksoverheid.nl

П.Ж. Парманкулова*, Э.К. Ахметова, М.А. Джанзакова, М.Н. Сыздық

PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

PhD, аға оқытушы, Ө. Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан

Постдокторант, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Постдокторант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: perizatpa11@mail.ru

ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАДА ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚАЖУЫ БОЙЫНША ШЕТЕЛДІК СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ

Түйін

Инклюзивті білім беру – бұл денсаулығында бұзылыстары бар балаларға жалпы мектеп бағдарламасын дені сау құрдастарының ұжымында меңгеруге мүмкіндік беретін білім беру түрі. Инклюзивті білім беру жағдайында, ең алдымен, педагогтарға жүктеме артады, себебі ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың зейіні тұрақсыз келеді, нәтижесінде мұғалімдерге оқу процесін жоспарлау мен оқу дағдыларын бақылауда қиындықтар туғызады. Бұл мақалада инклюзивті білім беру жағдайында педагогтардың кәсіби қажуы бойынша шетелдердің статистикалық деректері қарастырылады. Ғылыми әдебиеттерге жасалған талдау бұл мәселенің әр елге байланысты өзіндік ерекшеліктері бар екендігін көрсетті. Зерттеудің мақсаты – инклюзивті білім беру жақсы дамыған Германия, Ұлыбритания, Франция, Испания және Нидерланды сияқты еуропалық елдердің статистикалық деректеріне талдау жасау. Талдау нәтижелері көрсеткендей, бұл елдер инклюзивті білім беруге белсенді түрде көшуде, алайда әр ел ерекше назар аударуды қажет ететін өзіндік ерекшеліктері бар. Дегенмен, әрбір ел инклюзивті тәжірибелерді іске асыру барысында өзіндік бірегей қиындықтар мен мәселелерге кезігуде. Жүргізілген талдау нәтижесінде, көпшілік жағдайда инклюзивті білім беру мекемелерінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үлесінің артып келе жатқандығы анықталды. Шет елдердің тәжірибесі мен озық практикаларымен алмасу инклюзивті білім беру бағдарламаларын тиімді жүзеге асыруға ықпал ете алады.

Кілттік сөздер: инклюзивті білім беру, педагогтардың қажуы, кәсіби қажу, ДБМШ білімгерлер, талдау.

P.J. Parmankulova*, E.K. Akhmetova, M.A. Dzhanzakova, M.N. Syzdyk

PhD, senior lecturer, SKSU named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

PhD, senior lecturer, O. Zhanbekov SKPU, Shymkent, Kazakhstan

Postdoctoral fellow, senior lecturer, SKSU named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

Postdoctoral fellow at M. Auezov Moscow State University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: perizatpa11@mail.ru

ANALYSIS OF STATISTICAL DATA FROM FOREIGN COUNTRIES ON PROFESSIONAL BURNOUT OF TEACHERS IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract

Inclusive education refers to a system that provides conditions for children with health impairments to master the general school curriculum in a collective environment alongside their healthy peers. In the context of inclusive education, the workload on teachers increases significantly, as students with special educational needs often have unstable attention. As a result, teachers face difficulties in planning their work and monitoring students' mastery of learning activities.

This article examines statistical data from foreign countries regarding teacher burnout in the context of inclusive education. A review of scientific literature has shown that this issue has specific characteristics depending on the country.

The purpose of this study is to analyze statistical data from European countries such as Germany, the United Kingdom, France, Spain, and the Netherlands, where inclusive education is well developed. The analysis indicates that these countries are actively moving toward more inclusive education; however, each country faces unique challenges that require attention.

As a result of the conducted analyses, it has been found that in most countries, the proportion of children with special educational needs enrolled in inclusive educational institutions is increasing. The exchange of

experience and best practices from foreign countries can contribute to the more effective implementation of inclusive educational programs.

Keywords: inclusive education, teacher burnout, professional burnout, students with special educational needs (SEN), analysis.

Сведения об авторе, ответственном за переписку

Парманкулова Перизат Жаксылыковна (корреспондент автор) – PhD доктор, «Бейнелеу өнері, технология және музыкалық білім» кафедрасының аға оқытушысы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент қ., Қазақстан, email: perizatpa11@mail.ru)

Парманкулова Перизат Жаксылыковна (корреспондентный автор) – PhD доктор, старший преподаватель кафедры «Изобразительное искусство, технология и музыкальное образование», Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова (г.Шымкент, Казахстан, email: perizatpa11@mail.ru)

Parmankulova Perizat Zhaksylykovna (corresponding author) – PhD doctor, senior lecturer, Department of Fine Arts, Technology and Music Education, South Kazakhstan University named after M.Auezov (Shymkent, Kazakhstan, email: perizatpa11@mail.ru)

УДК 371.38

Ш.А.Садикова*

к.п.н, профессор, Ташкентский государственный педагогический университет
имени Низами, Ташкент, Узбекистан

*Автор для корреспонденции: SADIKOVA@mail.ru

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СРЕДИ БУДУЩИХ ДОШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

Коммуникативная компетентность педагога играет важную роль в современных условиях образования, особенно в сфере дошкольного воспитания. Эффективность образовательной среды во многом зависит от уровня взаимодействия педагога с детьми, родителями и коллегами. Умение эффективно общаться способствует созданию комфортной атмосферы, формированию доверительных отношений и повышению качества образовательного процесса. В статье рассматриваются основные виды компетенций, необходимых педагогу, включая психолого-педагогическую, социально-психологическую и коммуникативную. Подчеркивается значение коммуникативной культуры как важнейшего элемента профессионального мастерства. Анализируются проблемы, возникающие в процессе взаимодействия педагога с родителями, такие как отсутствие взаимопонимания, разница во взглядах на воспитание детей и недостаточная готовность учителей к конструктивному диалогу. Описаны ключевые ошибки, которые могут препятствовать эффективному взаимодействию, включая авторитарный стиль общения, директивную позицию, стереотипное мышление и недостаточную эмпатию.

Ключевые слова: образование, современная наука, профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность, профессиональная компетентность.

Введение

В условиях модернизации образования, современной науки и практики коммуникативная компетентность педагога становится особенно актуальной и выходит на первый план. Сегодня, в связи с введением в дошкольное образование возрастают требования к профессионализму педагогов, работающих в дошкольном образовательном учреждении, и развитию необходимых компетенций. Эффективность образовательной среды дошкольного учреждения во многом определяется личностью педагога, уровнем его готовности выстраивать компетентные, адекватные взаимоотношения со всеми участниками образовательного процесса: коллегами, детьми, родителями.

В научной литературе выделяют следующие виды компетенций:

- познавательный;
- разумный;
- информация;
- технологические;
- культурология;
- психологический;
- психолого-педагогический;
- профессиональный;
- социально-психологический;
- общекультурные;
- коммуникативный.

Коммуникативная компетентность относится к группе ключевых, т.е. особенно важное значение в жизни человека, поэтому ее формированию следует уделять пристальное внимание. Сочетание терминов «коммуникативная компетентность» впервые было использовано в социальной психологии (от лат. Competens – «способный») – способность

устанавливать и поддерживать эффективные контакты с другими людьми при наличии внутренних ресурсов (знаний и навыков).

Коммуникативная компетентность понимается как целостная система психических и поведенческих способностей характеристики человека, способствующие успешному общению, т.е. достижению цели (эффективный) и эмоционально благоприятный (психологически комфортный) для участвующих сторон. Опыт работы показывает, что одной из острых проблем была проблема коммуникации учителя с родителями и детьми.

Гуманистическая психология соотносит потребность в общении с базовыми потребностями человека.

Успех работы педагога в сочетании с постоянными контактами с детьми, родителями, коллегами, конечно еще больше зависит от умения общаться. В то же время,

ведущая роль в общении принадлежит преподавателю, поскольку он является профессионалом и официальным представителем образовательного учреждения.

В педагогической практике общение является важнейшим фактором профессионального успеха. Анализ психолого-педагогической литературы, наблюдения за различными моментами педагогической деятельности, позволяют констатировать безрадостную картину. В период огрубления нравов современного общества, упадок общей культуры и речевых традиций, коммуникативная культура части педагогического коллектива дошкольного учреждения снизилась, осведомленность общественная значимость и личная ответственность за нее не являются движущей, мотивационной силой.

Для значительной части преподавателей информационная и деловая направленность общения с выраженным авторитаризмом характерен в большей степени. Есть учителя, которые совершенно не придают значение умению разговаривать с коллегами, родителями и детьми, допускают наставнические пометки, недоброжелательный тон, жалобы на ребенка, обвинения его и его родители. Искусству разговора следует учиться. Я считаю, что особенно этому вопросу следует уделять внимание на педагогических советах и методических объединениях. И здесь огромная роль принадлежит педагогу-психологу образовательного учреждения, который используя различные формы и методы работы, способен влиять на развитие и совершенствование необходимых коммуникативных знаний, навыков и умений дошкольников учителей, тем самым повышая общую коммуникативную культуру всего учебного учреждения.

Коммуникативную компетентность учителя следует рассматривать, на мой взгляд, как одну из первичных показателей человека при аттестации, уровень которых объективно, а не формально оценивается и тем самым определяет профессиональную категорию. Необходимо постоянный поиск интерактивных методов для успешного улучшения коммуникативных навыков.

Взаимоотношения в системе «учитель-родитель».

В настоящее время взаимодействие с родителями воспитанников занимает достойное место среди приоритетных задач направления образовательного процесса дошкольных учреждений.

Отсутствие взаимопонимания, разность взглядов по некоторым вопросам дошкольного образования обучение и развитие – все это приводит к увеличению недоверия между учителем и родителем, рассогласовывает свои действия, ставит под сомнение возможность партнерства, потребность о которой мы так много говорим.

Характер общения педагога с родителями обусловлен следующими компонентами:

- Психолого-педагогическая подготовленность;
- Коммуникативная культура учителя;
- Личная психологическая готовность.

При отсутствии хотя бы одного из этих компонентов педагогическое общение учителя с родителями становится неэффективным, а диадическое общение вообще невозможно наладить.

Обладает ли современный педагог всем набором этих качеств? По мнению исследователей к сожалению, нет: большинство из них отмечают низкий уровень коммуникативной культуры и отсутствие готовности к эффективному педагогическому общению.

Основой коммуникативной культуры является коммуникабельность – устойчивое стремление к контактам с людьми, возможность быстро их установить. Наличие коммуникабельности учителя является показателем его достаточно высокий коммуникативный потенциал. Коммуникабельность как черта личности включает в себя: по мнению исследователей, следующие компоненты: коммуникабельность как способность переживать удовольствие от процесса общения; эмпатия как способность сопереживать, сопереживать и идентификация как способность перенести себя в мир другого человека.

Учителя с неразвитыми коммуникативными навыками быстро устают, раздражаются и не чувствуют себя в целом удовлетворенной своей деятельностью. Личностная психологическая готовность предполагает достаточный уровень владения техниками общения.

Воспитателю важно научиться общаться с родителями в таком способе чтобы избежать позиции «обвинителя», негативной оценки ребенка. В этом эффективно помогает методика «Образы», разработанная Т. Гордоном. При условии, что это умело способствует формированию взаимопонимания между учителем и учеником, родителями, а также снижение напряжения между ними.

У учителей и родителей одни и те же задачи: сделать все, чтобы дети росли счастливыми, здоровыми, активными, жизнерадостными, общительными, чтобы они стали гармонично развитыми личностями. Современные дошкольные учреждения многое делают для обеспечения общения с родителями который богат и интересен. Да, сложностей в организации общения много: это проблема родителей в непонимание важности режима детского сада и его постоянные нарушения, отсутствие единства требований в семье и в детском саду. Это сложно в общении с молодыми родителями, а также с родителями из неблагополучных семей или при наличии личных проблем. Они часто относятся к учителю снисходительно и пренебрежительно, с ними сложно установить контакт, наладить сотрудничество, стать партнерами в общем деле, воспитания ребенка.

Задача психолога ДОУ – научить педагогов конструктивному общению и поведению при взаимодействии с родителями и отработка определенных навыков взаимодействия. В связи с этим по моему мнению, одной из наиболее эффективных форм обучения может быть не только лекция, но и тренинг, что дает каждому участнику возможность приобрести и закрепить новые навыки взаимодействия с родителями. Конечно, ни один тренинг не сможет смоделировать все возможные ситуации, но поможет избежать грубые ошибки учителей. И хотя характер общения зависит, прежде всего, от личных качеств участников, тем не менее практика работы позволяет выявить ряд общих причины, вызывающие типичные ошибки, которые допускают учителя:

- незнание техники общения;
- строгие требования к родителям;
- оценка родителей;
- директивная позиция по отношению к родителям;
- суетливость, состояние истерики, чрезмерная эмоциональность учителя в ответ на слова
- и действия родителей;
- использование стереотипов, установок, затрудняющих общение;
- приписывание родителям своих идей и ожиданий (проекция);
- агрессия, напористость;
- безразличие, уныние.

Видимым результатом и эффективностью тренингов являются следующие показатели:

- устранение барьеров в общении;

- управление собственным поведением;
- развитие адекватной самооценки;
- развитие навыков саморегуляции.

Я считаю, что основными факторами эффективности взаимодействия педагога с родителями являются:

- повышение авторитета семьи;
- восприятие родительских ошибок как возможностей для развития;
- учет интересов и запросов родителей;
- единство в подходах к работе с семьями воспитанников;
- использование широкого спектра методов и форм работы с родителями;
- настрой на работу с родителями как на работу с единомышленниками (вместо установки «родители является врагом, соперником»);
- доброжелательное отношение к ребенку и родителям (вместо обвиняющей позиции учитель);
- заинтересованность педагога в решении проблемы ребенка (вместо формального общения, «для показывать»);
- системный характер работы с родителями (вместо спонтанных, «разовых» мероприятий);
- создание среды взаимного доверия в ДООУ.

Все, о чем говорилось, приводит нас к понятию «профессиональная компетентность педагога» в области общения с родителями воспитанников.

Нарисуем портрет преподавателя с высоким уровнем профессиональной компетентности в области общения с родителями воспитанников:

- имеет устойчивую потребность в самосовершенствовании в сфере общения с родителями;
- признает роль родителей в воспитании детей как лидера и роль учитель как их «помощник»;
- стремиться к активному и содержательному общению с родителями, чтобы помочь им в воспитании детей;
- имеет высокую степень диалогического общения с родителями;
- проявляет выдержку, внимание, такт и другие профессионально значимые качества при общении с родителями;
- обладает знаниями о семье, особенностях семейного воспитания, методах изучения семья и образовательные потребности родителей;
- учитывает социальные потребности родителей (интересы, образовательные потребности) при организации общение с ними;
- умеет планировать предстоящее общение: выбирать необходимую информацию, традиционно и нетрадиционные формы организации общения и методы активизации родителей;
- имеет развитые коммуникативные навыки.

Другими словами, педагог, компетентный в сфере общения с родителями.

понимает, зачем нужно общение и каким оно должно быть; знает, что необходимо для общение должно быть содержательным; и, что самое главное, активно действует.

Список литературы

1. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. <https://president.uz/uz/> 06.11.2021.
2. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. <https://president.uz/uz/> 06.11.2021.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 24.01.2020. <https://president.uz/uz/>.
4. Sodiqova.Sh.A. “Maktabgacha pedagogika”. T.: “Tafakkur sarchashmalari”, 2013
5. Yakubova, Z. Z. (2022, October). Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolaning rivojlanishi va tarbiyasiga professional yordam ko’rsatishda oila, mahalla va maktab bilan hamkorlik ishlari. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 8, pp. 68-73).
6. SH Sadikova. TYPES AND CONTENT OF PICTURE ACTIVITY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Science and Innovation*. 2022. 760-764.
7. SH. Sadikova [types and content of picture activity in preschool educational organizations](#). *Science and Innovation*. 2022. 760-764.
8. SH Sadikova. [Pedagogical innovation cluster of activity of centers in preschool education](#). *Science and Innovation*. 2022. 1138-1143
9. Бакиров Т. Ю. Использование идеи дидактического развития метода. Преподавания между математическими дисциплинами // Научный вестник Наманганский государственный университет. – 2020. – Т. 2. – №. 7. – С. 432-438.
10. Бакиров Т. Ю., Тургунбаев Р. М. Совершенствование преподавания научных Понятия о линии в междисциплинарной коммуникации в Процесс подготовки будущих учителей математики // Научные Вестник Наманганского государственного университета. – 2019. – Т. 1. – №. 10. – С. 278-287.
11. Ильхом С. и Кизи С.Г.Н. (2022). Первые студенты в математическом формировании основы экономических знаний.
12. Джемшид О. (2022). О вкладе джаидов в узбекскую педагогику. *Международный Журнал инновационного анализа и новых технологий*, 2 (5), 7-10.
13. Мухторалиевна З. С. (2022). Анализ речевого развития в Двухязычные дети. *Современный журнал социальных и гуманитарных наук*, 4, 382-388.

Ш. А. Садикова*

п. ф. к., профессор, Низами атындағы Ташкент мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: SADIKOVA@mail.ru

БОЛАШАҚ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МҰҒАЛІМДЕР АРАСЫНДА КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ

Аннотация

Педагогтың коммуникативтік құзыреттілігі қазіргі білім беру жүйесінде, әсіресе мектепке дейінгі тәрбие саласында маңызды рөл атқарады. Білім беру ортасының тиімділігі педагогтың балалармен, ата-аналармен және әріптестерімен өзара әрекеттесу деңгейіне тікелей байланысты. Тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті жайлы орта қалыптастыруға, сенімді қарым-қатынас орнатуға және білім беру процесінің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Бұл мақалада педагогқа қажет негізгі құзыреттілік түрлері қарастырылады: психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық және коммуникативтік құзыреттілік. Коммуникативтік мәдениеттің кәсіби шеберліктің маңызды элементі ретіндегі маңызы ерекше атап өтіледі. Сондай-ақ, мақалада педагог пен ата-аналар арасындағы өзара әрекеттесуде туындайтын мәселелер талданады, атап айтқанда, өзара түсіністіктің болмауы, бала тәрбиесіне деген көзқарастардың айырмашылығы және мұғалімдердің сындарлы диалогқа дайын еместігі. Тиімді қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін негізгі қателіктер сипатталады, соның ішінде авторитарлық қарым-қатынас стилі, директивтік көзқарас, стереотиптік ойлау және эмпатияның жеткіліксіздігі. Түйінді сөздер: Білім беру, қазіргі ғылым, кәсіби құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, кәсіби шеберлік.

Кілттік сөздер: Білім, заманауи ғылым, Кәсіби құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік.

S.A.Sadikova*

PhD, Professor, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

*Corresponding author's email : SADIKOVA@mail.ru

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG FUTURE PRESCHOOL TEACHERS

Annotation

The communicative competence of a teacher plays a crucial role in modern education, especially in the field of preschool education. The effectiveness of the educational environment largely depends on the teacher's ability to interact with children, parents, and colleagues. The ability to communicate effectively contributes to creating a comfortable atmosphere, building trustful relationships, and improving the quality of the educational process. This article examines the main types of competencies necessary for teachers, including psychological-pedagogical, socio-psychological, and communicative competencies. The significance of communicative culture as an essential element of professional mastery is emphasized. The article analyzes the problems that arise in teacher-parent interactions, such as a lack of mutual understanding, differing views on child-rearing, and teachers' insufficient readiness for constructive dialogue. Key mistakes that may hinder effective interaction are described, including an authoritarian communication style, a directive approach, stereotypical thinking, and a lack of empathy.

Keywords: education, modern science, professional competence, communicative competence, professional competence.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ш. А. Садикова, e-mail: SADIKOVA@mail.ru, +998 90 328 82 05

Information about the author responsible for contacts:

S.A.Sadikova, e-mail: SADIKOVA@mail.ru, +998 90 328 82 05

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ш. А. Садикова, e-mail: SADIKOVA@mail.ru, +998 90 328 82 05

М.А.Умурзакова*, **А.А.Дарибаева**, **Ж.М. Нурмаханова**, **Д.Н. Хужаахмедова**
ст.преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст.преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст. преподаватель, Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан
учитель, ООШ № 74, Туркестанская область, Сайрамский район, с.Карасу, Казахстан
*Автор для корреспонденции: umurzakmeru@mail.ru

РОЛЬ ПЕРЕВОДА В ВОСПРИЯТИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты художественного перевода, основные сложности, с которыми сталкиваются переводчики, а также влияние перевода на восприятие произведений искусства в разных культурах. Основные особенности художественного перевода. Художественный перевод существенно отличается от технического, научного или делового перевода, поскольку его главная цель – не просто передача информации, но и сохранение художественной ценности текста. Это особенно важно для перевода художественной литературы, драматургии и поэзии, где важны не только слова, но и их ритм, метафоры, подтексты и культурные отсылки. Особенно значима роль перевода в литературе, театре, кино, живописи и музыке. Литературные произведения, поэтические тексты, диалоги в фильмах или даже названия художественных полотен нуждаются в точной передаче смысла, чтобы зритель или читатель могли прочувствовать заложенные автором идеи. Однако качество перевода зависит от множества факторов: культурных различий, особенностей языка и способности переводчика не только понимать текст, но и передавать его тонкость и стиль.

Ключевые слова: литературы, искусство, художественный, ритм, метафора, стилистика, фраза, метафорические выражения.

Введение

Перевод играет важнейшую роль в передаче смысла, эмоций и культурных особенностей произведений искусства от одной нации к другой. Искусство является универсальным языком человечества, однако для того, чтобы произведение было понято в другом культурном контексте, требуется грамотный перевод, способный не только перенести информацию с одного языка на другой, но и сохранить глубину, стилистические особенности и художественную ценность оригинала [1].

Особенно значима роль перевода в литературе, театре, кино, живописи и музыке. Литературные произведения, поэтические тексты, диалоги в фильмах или даже названия художественных полотен нуждаются в точной передаче смысла, чтобы зритель или читатель могли прочувствовать заложенные автором идеи. Однако качество перевода зависит от множества факторов: культурных различий, особенностей языка и способности переводчика не только понимать текст, но и передавать его тонкость и стиль.

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты художественного перевода, основные сложности, с которыми сталкиваются переводчики, а также влияние перевода на восприятие произведений искусства в разных культурах.

Основные особенности художественного перевода

Художественный перевод существенно отличается от технического, научного или делового перевода, поскольку его главная цель – не просто передача информации, но и сохранение художественной ценности текста. Это особенно важно для перевода художественной литературы, драматургии и поэзии, где важны не только слова, но и их ритм, метафоры, подтексты и культурные отсылки [2].

Ключевые особенности художественного перевода:

• **Сохранение стилистики автора.** Каждый писатель обладает своим уникальным стилем, передача которого требует глубокого понимания не только лексики, но и ритма, структуры предложений и авторской манеры письма.

• **Эмоциональная насыщенность.** Перевод должен передавать чувства, заложенные в оригинале, иначе произведение может потерять свое влияние на читателя.

• **Передача культурного контекста.** Национальные реалии, исторические и социальные особенности должны быть адаптированы таким образом, чтобы они не теряли своего смысла для читателей другой культуры.

• **Игра слов, аллюзии и метафоры.** Литературные произведения часто содержат идиомы, пословицы и метафорические выражения, которые могут не иметь аналогов в другом языке, что создает дополнительные трудности[3].

Основные проблемы перевода художественных произведений

Переводчики сталкиваются с множеством трудностей при адаптации произведений искусства. Рассмотрим наиболее значимые из них:

1. Лексико-семантические трудности

Одни и те же слова могут иметь различные значения в разных языках, что делает дословный перевод неприемлемым. Например, в русском языке слово «тоска» выражает глубокое, порой неопределенное чувство печали, тогда как в английском языке точного аналога ему нет.

2. Стилистические особенности

Авторы часто используют сложные грамматические конструкции, игру слов и индивидуальные речевые обороты. Например, произведения Фёдора Достоевского известны длинными, сложносоставными предложениями с множеством уточнений, что может затруднить перевод.

3. Культурные различия

Множество выражений и понятий глубоко укоренены в культуре, что делает их труднопереводимыми. Например, в японских хайку часто встречаются сезонные символы, понятные японцам, но неизвестные многим западным читателям.

4. Передача ритма и звука

В поэзии особенно важно сохранить ритмическую структуру и рифму. Например, перевод сонетов Шекспира требует не только смысловой точности, но и сохранения оригинального размера и звукового оформления[4].

Влияние перевода на восприятие произведений искусства

Качество перевода непосредственно влияет на то, как читатели и зрители воспринимают произведение. История полна примеров как удачных, так и неудачных переводов, изменивших отношение к литературным и художественным шедеврам. Например, первые английские переводы «Преступления и наказания» существенно упрощали сложные фразы и мысли Достоевского, из-за чего произведение утратило свою глубину. Лишь современные переводы смогли приблизиться к оригинальному стилю автора.

Также известны случаи, когда переводчики адаптировали произведения для своей аудитории. В китайских переводах русской классики иногда меняются выражения и фразы, чтобы сделать их понятными для читателей. Такой подход спорен: с одной стороны, он облегчает восприятие, но с другой – может исказить первоначальный замысел автора.

Перевод в разных видах искусства

Литература. В литературе переводчики нередко сталкиваются с трудностью передачи тонкостей авторского стиля. Например, произведения Франца Кафки содержат необычные грамматические конструкции, передача которых на другой язык требует особого мастерства.

Кино и театр. Здесь важны не только тексты, но и интонации, культурные отсылки и игра актеров. Например, при переводе комедий необходимо учитывать игру слов и юмористические выражения, которые могут не работать в другом языке.

Музыка и поэзия. В песнях важны не только слова, но и ритм, который должен соответствовать мелодии. Например, переводы песен группы The Beatles на русский язык стараются сохранить смысл и рифму оригинала, но не всегда это возможно без потерь.

Экспериментальная часть исследования “Роль перевода в восприятии художественного произведения” может включать несколько этапов, направленных на выяснение влияния перевода на восприятие текста, а также на понимание и эмоциональную реакцию аудитории [5].

1. Цель исследования

Изучить, как перевод художественного произведения влияет на восприятие текста читателями. Рассмотрим, какие элементы перевода, такие как выбор лексики, стилистика, сохранение или утрата культурных особенностей, влияют на восприятие оригинала.

Перевод произведения может либо обогатить, либо ограничить восприятие текста читателем, в зависимости от качества перевода и внимательности переводчика к культурным и стилистическим аспектам оригинала.

Методы исследования

Для проведения исследования можно использовать следующие методы:

- Сравнительный анализ: сравнение оригинала с несколькими переводами на русский язык. Этот метод позволяет выявить основные различия и особенности перевода.

- Анкетирование: проведение опросов среди читателей, чтобы понять их восприятие оригинала и перевода. Вопросы могут касаться эмоциональных откликов, ассоциаций, понимания текста, его глубины.

- Эксперимент с восприятием: предложение группе участников прочитать фрагменты оригинала и перевода и сравнить их восприятие.

Для эксперимента можно выбрать известное художественное произведение, которое было переведено на русский язык, например, “Слова назидания Абая” или произведение классической литературы. Важно выбрать произведение, которое имеет несколько разных переводов, чтобы можно было исследовать разные подходы [6].

Процедура эксперимента

1.Участникам предоставляются фрагменты как оригинала, так и перевода. Например, «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың».

Казахи, родные, мой милый народ!
Усы, разрастаясь, покрыли твой рот.
Ты зла и добра не сумел различить,
В крови и обжорстве не день и не год

Можно разделить участников на две группы: одной группе предложить читать оригинал, а другой – перевод.

2.После прочтения участники заполняют анкету, в которой должны ответить на вопросы о своих впечатлениях от текста, его восприятии, понимании и эмоциональной реакции. Было выявлено участниками групп, что перевод не смог приблизиться к оригинальному стилю автора.

3.Дополнительно можно провести обсуждение в группах, чтобы выявить, какие различия были замечены в восприятии переведенного текста по сравнению с оригиналом.

4.Сравнить результаты восприятия обеих групп, а также проанализировать, какие аспекты перевода играют ключевую роль в восприятии произведения.

Результаты и анализ

На основе собранных данных можно сделать выводы о том, как перевод влияет на восприятие произведения. Например:

- Если читатели группы, читавшие перевод, указали на более глубокое понимание или, наоборот, на потерю важных элементов оригинала, это может свидетельствовать о роли перевода в восприятии текста.

•Анализ реакции участников может показать, какие элементы перевода (например, культурные особенности, характеры, стиль речи) оказывают наибольшее влияние на восприятие и эмоции [7].

Выводы

Исходя из полученных данных, можно сделать вывод о том, как перевод влияет на восприятие произведения и какие аспекты перевода важны для точного и глубокого восприятия художественного текста. Также можно выявить, какие переводы считаются более удачными с точки зрения читателей и какие методики перевода могут быть наиболее эффективными.

Такой подход позволит не только оценить качество перевода, но и исследовать более глубокое влияние перевода на восприятие литературных произведений.

Перевод – это не просто механическая замена слов одного языка на другой, а сложный процесс передачи смыслов, эмоций и культурных ценностей. Успешный художественный перевод требует не только знаний языков, но и понимания контекста, истории и культуры произведения. Ошибки в переводе могут кардинально изменить восприятие искусства, тогда как удачный перевод способен сделать произведение доступным и любимым во всем мире.

Переводчики играют роль посредников между культурами, и их работа позволяет людям разных стран и эпох понимать друг друга. Именно поэтому качество перевода имеет ключевое значение в распространении искусства и литературы по всему миру.

Список литературы

1. Бархударов Л.С. – Язык и перевод – Москва: Флинта, 2019. – 280 с.
2. Сдобников В.В., Латышева А.В. – Теория перевода – Москва: ФЛИНТА, 2017. – 448 с.
3. Сдобников В. В., Калинин К. Е., Петрова О. В. «Теория перевода: коммуникативно-функциональный подход». Учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков. Москва: ВКН, 2019. 512 с.
4. Саини С. «Перевод русской литературы: история и современность» Анны Эспарса. Издательство: Бук Россия, VK Global Publications Pvt. Ltd., 2023. ISBN 978-81-962997-9-8.
5. Саини С. «Михаил Лермонтов и русский романтизм» Анны Эспарса. Перевод с русского на хинди. Издательство: Бук Россия, 2024. ISBN 978-81-962997-8-1.
6. Халилов М. Ш., Халилова З. М., Комри Б. «Грамматика бежтинского языка: Фонетика, Морфология. Словообразование». Лейпциг-Махачкала: Alef, 2015. 655 с. ISBN 978-3-00-049170-2.
7. Халилов М. Ш. «Язык, фольклор и этнография бежтинцев». Москва: Институт перевода Библии, 2017. 604 с. ISBN 978-5-91431-157-2.

М. А. Өмірзақова*, **А. А. Дарибаева**, **Ж. М. Нұрмаханова**, **Д. Н. Хужаахмедова**
аға оқытушы, ЮКУ.М. О. Әуезова, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, ЮКУ.М. О. Әуезова, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан
мұғалім, № 74 ЖБББМ, Түркістан облысы, Сайрам ауданы, Қарасу ауылы, Қазақстан
*Корреспондент авторы: umurzakmeru@mail.ru

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫ ҚАБЫЛДАУДАҒЫ АУДАРМАНЫҢ РӨЛІ

Түйін

Бұл мақалада көркем аударманың негізгі аспектілері, аудармашыларда кездесетін негізгі қиындықтар, сондай-ақ аударманың әртүрлі мәдениеттердегі өнер туындыларын қабылдауға әсері қарастырылады. Көркем аударманың негізгі ерекшеліктері аударма техникалық, ғылыми немесе іс жүзіндегі аудармадан айтарлықтай ерекшеленеді, өйткені оның басты мақсаты ақпаратты беру ғана емес, сонымен қатар мәтіннің көркемдік құндылығын сақтау болып табылады. Бұл әсіресе көркем әдебиетті, драматургияны және поэзияны аудару үшін өте маңызды, мұнда сөздер ғана емес, олардың ритмдағы, метафоралары, субтекстері және мәдени сілтемелері де маңызды. Аударма өнер

туындыларының мағынасын, эмоциясын және мәдени ерекшеліктерін бір ұлттан екінші ұлтқа жеткізуде маңызды рөл атқарады. Өнер адамзаттың әмбебап тілі болып табылады, бірақ шығарманы басқа мәдени контексте түсіну үшін ақпаратты бір тілден екінші тілге аударып қана қоймай, сонымен қатар оны сақтай алатын сауатты аударма қажет.

Кілттік сөздер: әдебиет, өнер, Көркем, ритақ, метафора, стилистика, сөз тіркесі, метафоралық өрнектер.

M.A.Umurzakova*, A.A.Daribayeva, Zh.M. Nurmakhanova, D.N.Khuzhaakhmedova

senior lecturer, M.O.Auezov Law School, Shymkent, Kazakhstan

senior lecturer, M.O.Auezov Law School, Shymkent, Kazakhstan

senior lecturer, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

teacher, Secondary school No. 74, Turkestan region, Sairam district, village of Karasu, Kazakhstan

*Corresponding author's email: umurzakmeru@mail.ru

THE ROLE OF TRANSLATION IN THE PERCEPTION OF A WORK OF ART

Abstract

This article examines the key aspects of literary translation, the main difficulties faced by translators, as well as the impact of translation on the perception of works of art in different cultures. The main features of literary translation Artistic translation differs significantly from technical, scientific, or business translation, since its main purpose is not just to convey information, but also to preserve the artistic value of the text. This is especially important for the translation of fiction, drama, and poetry, where not only words are important, but also their rhythm, metaphors, subtexts, and cultural references. Translation plays a crucial role in conveying the meaning, emotions, and cultural characteristics of works of art from one nation to another. Art is the universal language of mankind, however, in order for a work to be understood in a different cultural context, a competent translation is required that can not only transfer information from one language to another, but also preserve.

Keywords: literature, art, artistic, rhythm, metaphor, stylistics, phrase, metaphorical expressions.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

М. А. Өмірзақова, e-mail: umurzakmeru@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

M.A.Umurzakova e-mail: umurzakmeru@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

М. А. Умирзакова e-mail: umurzakmeru@mail.ru

УДК 364.29

Р.Э. Халикова*

Доктор исторических наук, профессор Ташкентский государственный
технический университет

*Автор для корреспонденции: @tdtu.uz rahbarkholikova@mail.ru

УСЛОВИЯ, СОЗДАННЫЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В МУЗЕЯХ, И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НА СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ

Аннотация

В статье рассматриваются внимание и возможности, предоставляемые государством людям с ограниченными возможностями, а также значительная работа, проводимая государством по созданию достойного образа жизни для них. Принятие Закона Республики Узбекистан "О правах лиц с инвалидностью", вступившего в силу 16 января 2021 года, предоставляет новые льготы для этой категории граждан по сравнению с предыдущим законодательством. Современные реформы направлены на воспитание всех граждан, включая молодежь, в духе национального самосознания и патриотизма. Особое внимание уделяется значимости исторических памятников, уникальных рукописей, исторических документов и музеев в нашей стране. Анализируются условия, созданные для людей с ограниченными возможностями в музеях, и приводятся примеры из других зарубежных музеев.

Ключевые слова: общество, человеческое достоинство, толерантность, отношение, люди с ограниченными возможностями, закон.

Введение

В Узбекистане началась новая эпоха, именуемая Новым Узбекистаном. В стране проводится значительная работа в политической, социально-экономической и культурной сферах. Все усилия направлены на повышение качества жизни и уважение человеческого достоинства. Одним из важнейших вопросов государственной политики стала поддержка людей, нуждающихся в социальной защите [1].

«Наш великодушный народ, которому издревле присуще оказание заботы и внимания таким людям, считает это одной из важнейших ценностей, способствующих укреплению мира, дружбы и согласия в обществе. Для развития этой благородной традиции на основе современных требований в последние годы в нашей стране государственная политика по поддержке граждан с ограниченными возможностями, созданию для них всех необходимых условий была поднята на новый уровень. Подтверждением тому является принятие закона «О правах лиц с инвалидностью», присоединение нашей страны к международной конвенции о правах инвалидов, создание в сфере прочной правовой базы», - сказал Президент Ш.М. Мирзиёев.

В средние века в мусульманских странах социальная защита инвалидов была важной частью общественной жизни. Исламские учения подчеркивали необходимость заботы о слабых и нуждающихся, что нашло отражение в практике благотворительности и социальной поддержки. В мусульманских обществах существовали различные формы помощи, такие как предоставление приютов для бедных и инвалидов, а также распределение продуктов питания и других необходимых ресурсов.

При Амире Темуре (Тимуре) социальная защита инвалидов также занимала важное место. Амир Темура, правивший в XIV веке, уделял большое внимание социальной справедливости и поддержке нуждающихся. В его государстве были введены льготы для инвалидов, а также создана система социальной защиты, включающая предоставление медицинской помощи и реабилитационных услуг [2].

Эти меры способствовали улучшению качества жизни инвалидов и укреплению социальной сплоченности в обществе. Важно отметить, что традиции социальной защиты, заложенные в те времена, продолжают развиваться и в современном Узбекистане.

В первые годы независимости в стране проживало 22 миллиона человек, из них 350 тысяч человек с ограниченными возможностями. К 2014 году при населении более 30 миллионов человек количество людей с ограниченными возможностями превысило 600 тысяч. В частности, инвалидность выросла на 67 % с 1991 по 1996 гг. 11 сентября 1995 г. Постановлением «О Государственной программе реабилитации инвалидов в Узбекистане на 1996-2000 годы» был создан Республиканский центр реабилитации и протезирования на 500 мест. В результате число инвалидов сократилось с 1996 по 2000 год.

Правительство предпринимает значительные шаги по созданию достойного образа жизни для пожилых людей и инвалидов и совершенствованию системы их защиты.

Законом, регулирующим права инвалидов в Узбекистане и устанавливающим механизмы их социальной защиты, стал Закон Республики Узбекистан "О социальной защищенности инвалидов в Республике Узбекистан" был принят 18 ноября 1991 года. Этот закон определяет государственную политику в отношении инвалидов и направлен на обеспечение равных возможностей для всех граждан, устранение ограничений в их жизнедеятельности и создание благоприятных условий для полноценной жизни и активного участия в обществе.

Стоит отметить, что защита прав лиц с ограниченными возможностями в политической, социально-экономической и культурной сферах жизни общества основывается на принципе недискриминации, в том числе по признаку инвалидности, независимо от ситуации. Примечательно, что активность в этом направлении проявляют не только государственные структуры, но и институты гражданского общества.

Как известно, Конвенция о правах инвалидов была принята Генеральной Ассамблеей ООН 13 декабря 2006 года. В Узбекистане Конвенция вступила в силу 8 июня 2021 года.

Закон Республики Узбекистан "О правах лиц с инвалидностью" вступил в силу 16 января 2021 года. Этот закон был принят в рамках реализации задач, обозначенных в «Дорожной карте» по реализации Национальной стратегии Республики Узбекистан по правам человека, утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан. Этот закон направлен на обеспечение равных прав и возможностей для всех граждан, независимо от их физических возможностей [3]. Он включает меры по улучшению доступа к образованию, здравоохранению, трудоустройству и социальной защите для лиц с инвалидностью.

Закон также способствует созданию безбарьерной среды, что позволяет людям с ограниченными возможностями более активно участвовать в общественной жизни. Введение новых льгот и поддержка со стороны государства помогают улучшить качество жизни и интеграцию этих людей в общество.

Обсуждение

Таким образом, принятие этого закона является важным шагом на пути к созданию инклюзивного общества, где каждый гражданин имеет равные возможности для реализации своего потенциала и достижения успеха.

Постановление Президента Республики Узбекистан от 21 декабря 2021 года направлено на всестороннюю поддержку лиц с инвалидностью. Документ предусматривает меры по содействию их занятости, повышению социальной активности и улучшению качества жизни. В рамках постановления вводятся субсидии для работодателей, принимающих на работу лиц с инвалидностью, увеличиваются налоговые льготы, и создаются условия для инклюзивного образования и профессиональной подготовки. Также предусмотрены меры по адаптации рабочих мест и поддержке предпринимательской деятельности лиц с инвалидностью.

Стоит также отметить, что Стратегия развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы является логическим продолжением последовательно реализуемых в нашей стране интенсивных и комплексных реформ. Четвертое приоритетное направление стратегии развития «Реализация справедливой социальной политики и развитие человеческого

капитала» уделяет особое внимание вопросам, составляющим основу социального государства. В частности, Цель 43 данного программного документа напрямую направлена на создание достойных условий для каждого человека и последовательное повышение уровня его жизни.

В стратегии «Узбекистан-2030» вопросы социальной защиты лиц с инвалидностью занимают важное место. Документ предусматривает создание системы социальной защиты, которая полностью отвечает потребностям населения и международным стандартам. В частности, стратегия включает меры по улучшению доступа к образованию, здравоохранению, трудоустройству и социальной защите для лиц с инвалидностью. Также уделяется внимание созданию без барьерной среды, что позволяет людям с ограниченными возможностями более активно участвовать в общественной жизни.

Современные реформы направлены на демонстрацию важности исторических памятников, уникальных рукописей, исторических документов и музеев в воспитании национального самосознания и патриотизма, особенно среди молодежи. Музеи играют уникальную роль в изучении реликвий наших великих предков и богатого прошлого нашего народа. С обретением независимости внимание к музеям возросло, и их количество увеличивается с каждым годом. За последние годы число государственных музеев превысило 140. В Указе Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 26 мая 2020 года «О мерах по дальнейшему повышению роли и влияния сферы культуры и искусства в жизни общества» особое внимание уделяется деятельности музеев.

С сентября 2020 года каждое первое воскресенье месяца в государственных музеях Узбекистана проводится «День открытых дверей». В этот день граждане могут бесплатно посещать музеи и осматривать их экспозиции и коллекции. Эта инициатива была введена в рамках Указа Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 26 мая 2020 года «О мерах по дальнейшему повышению роли и влияния сферы культуры и искусства в жизни общества».

Для выяснения условий, созданных для людей с ограниченными возможностями в музеях, мы посетили музей «Шон-Шараф» в Алмазарском районе Ташкента. Начнем с истории музея. 9 мая 2020 года состоялось открытие «Парка Победы», в центре которого находится музей «Шон-Шараф». Музей Славы отражает славную историю, используя современные технологии и интерактивные методы для отображения исторических фактов и событий. У входа в музей установлено 22-метровое панно работы народного художника Узбекистана Алишера Аликулова, на котором изображены моменты прощания с родными и близкими при отправке молодых узбекских парней на фронт во время Великой Отечественной войны.

Музей «Шон-Шараф» создал благоприятные условия для людей с ограниченными возможностями. На входах музея установлены инвалидные коляски, а для подъема на второй этаж работает лифт. Смотровая площадка музея на холме спроектирована плоской, без ступенек, что позволяет людям на инвалидных колясках беспрепятственно подниматься.

Музей обеспечил комфортные условия для людей с нарушениями зрения: предусмотрены специальные экспонаты и документы, представленные с использованием шрифта Брайля. Это позволяет незрячим посетителям ознакомиться с историческими материалами и экспонатами музея. Кроме того, в музее установлены тактильные модели и карты, которые помогают людям с нарушениями зрения лучше понять и ощутить представленные экспонаты. Специальные аудиогиды предоставляют дополнительную информацию о выставках и экспонатах, что делает посещение музея более информативным и доступным для всех посетителей.

Ежегодно в канун 9 мая руководство музея «Шон-Шараф» проводит конкурс рисунков «Чистое небо» для молодых людей с ограниченными возможностями. Этот конкурс направлен на поддержку и поощрение творческих способностей молодых людей. Победители конкурса получают награды за свои работы, что способствует их социальной интеграции и признанию их талантов в обществе.

С открытием музея «Шон-Шараф» началась новая страница в изучении истории Второй мировой войны. Ранее считалось, что в войне участвовало 1,5 миллиона человек, но по новым данным, около 1 миллиона 951 тысячи узбекистанцев были мобилизованы на войну. Каждый третий узбек взял в руки оружие и боролся против фашизма. Более 59 тысяч наших соотечественников, высланных в другие страны как «кулаки», также были мобилизованы в действующую армию. Не 396 тысяч, а 538 тысяч граждан Узбекистана погибли на войне, более 158 тысяч пропали без вести, а по новым данным, в боях погибло более 200 тысяч наших солдат и офицеров. Число Героев Советского Союза из Узбекистана, ранее оценивавшееся в 280 человек, теперь достигло 301, а 70 нашим соотечественникам присвоено звание Героя Советского Союза третьей степени. Эти данные подтверждены историческими и научными источниками.

Мы посетили еще один музей — Ташкентский политехнический музей, расположенный в Мирабадском районе нашего города. Музей был создан в ноябре 2015 года по инициативе АО «УЗАВТОСАНОАТ». Он состоит из двух этажей: на первом этаже представлена история автомобилестроения в целом и развитие автомобилестроения в Узбекистане в частности; на втором этаже в разделе «Интерактивная выставка» можно познакомиться с естественными науками в интерактивной форме.

Первый этаж музея условно разделен на две тематические зоны — «ретро» и «модерн». В первой зоне представлена история развития транспорта, начиная с изобретения колеса, и ряд уникальных экспонатов, включая живую модель первого в мире автомобиля. Здесь можно увидеть такие исторические иномарки, как Volkswagen Beetle (Германия), Chevrolet Bel Air (США), Чайка (СССР) и многие другие.

Современная зона предоставляет подробную информацию об автомобильной промышленности Узбекистана. Здесь представлена продукция АО «УЗАВТОСАНОАТ» — от автомобиля Damas до Chevrolet Tracker 2023. Также здесь хранятся первые Matiz и Spark с автографом первого Президента Узбекистана, а также миллионный автомобиль Lacetti.

Заслуживают внимания огромные макеты, знакомящие с деятельностью таких автомобильных заводов, как «UzAutomotors», «SamAuto», «UzTBM» и «UzAutoPowertrain». Уникальные экспонаты, созданные студентами Туринского политехнического университета, такие как музыкальное шоу «Кинетические шары», шоу «3D Mapping Spark» и голограмма, отображающая историю развития транспорта, являются частью музейной экспозиции.

На втором этаже посетителей ждут научные и интерактивные экспонаты, особенно интересные для детей. Здесь можно поймать течение, отправить шарик в кольцо воздушным потоком, посетить перевернутую комнату или исследовать вселенную с помощью планетария. Это отличная помощь для учителей естествознания.

Стоит отметить, что в музее есть интересная и аккуратная детская площадка, где по выходным часто проводятся мастер-классы для самых маленьких посетителей."

Основная цель музея - не только предоставить информацию об истории транспортных средств посетителям музея, особенно студентам и молодежи, но и повысить интерес к науке на основе научных интерактивных экспонатов на 2 этажах. В течение года проводятся различные фестивали и конкурсы с целью поощрения молодежи, интересующейся технологиями.

Ташкентский политехнический музей создал комфортные условия для людей с ограниченными возможностями. На входах музея установлены пандусы, что обеспечивает удобный доступ для посетителей на инвалидных колясках. В здании музея также работает лифт, который позволяет посетителям с ограниченными возможностями подниматься на второй этаж [4-5].

Государственный музей природы Узбекистана является старейшим научно-просветительским учреждением, основанным 12 июля 1876 года. В музее четыре отдела: отдел флоры и фауны, отдел геологии и географии, научно-просветительский отдел и отдел фондов. Музей первым в Узбекистане разработал и внедрил ландшафтный метод представления природы, который дает ясную картину взаимосвязи природных явлений. В фондах музея

хранится более 400 тысяч экспонатов, включая крупнейшую в Средней Азии энтомологическую коллекцию, насчитывающую более 300 тысяч насекомых, ботаническую коллекцию, состоящую из тысячи гербарных листов, а также зоологические и географические материалы. Эти коллекции пользуются большим спросом не только у ученых Узбекистана, но также популярны в странах Содружества Независимых Государств.

На вопрос об условиях для граждан с ограниченными возможностями сотрудник музея отметил, что гиды, занимающиеся сурдопереводом для людей с нарушениями слуха, обучаются и проходят повышение квалификации. Музей сотрудничает с образовательными учреждениями для людей с ограниченными возможностями и организует мероприятия в День защиты детей — 1 июня. Музей планирует модернизировать условия для граждан с ограниченными возможностями, перенимая опыт зарубежных музеев и устанавливая контакты с ними [6].

Люди с инвалидностью в Узбекистане сталкиваются с множеством проблем при посещении музеев, таких как отсутствие тактильных дорожек для незрячих людей, проблемы с доступом из-за порогов у входа, узких дверных проемов и узких пандусов, отсутствие выделенных парковочных мест, пандусов и перил, неудобные туалеты и отсутствие указательных знаков с контрастными цветами для слабовидящих людей. Эти проблемы делают посещение музеев сложным и неудобным, но есть планы по улучшению доступности, такие как установка лифтов, пандусов и указательных знаков.

Нас также интересовали возможности и процессы, созданные для людей с ограниченными возможностями в музеях зарубежных стран.

Сегодня европейские и российские музейеведы задумываются над двумя вещами: какие категории людей посещают музеи, каковы их потребности и могут ли музеи удовлетворить их потребности? Исследования показали, что музеи могут помочь людям с плохим зрением, слухом и психическими расстройствами взглянуть на жизнь по-другому и реабилитировать эти состояния. Эксперименты, проведенные с аудиторией лиц с инвалидностью в музеях по всему миру, дали положительные результаты.

Осязательная галерея Лувра (The Louvre's Tactile Gallery) предназначена для слепых и слабовидящих людей. Это единственное место в парижском музее, где посетители могут трогать скульптуры, не опасаясь, что их остановят или сработает сигнализация. В галерее представлены изваяния зверей — львов, змей, лошадей и орлов. 15 бронзовых, гипсовых и терракотовых скульптур являются репродукциями известных работ, оригиналы которых также находятся в Лувре [7].

Выставка под названием «Животные, Олицетворение Силы» (Animals, Symbols of Power) демонстрирует животных, которые были любимы королями, императорами и фараонами, так как являлись символом могущества их правления. Хотя выставка была задумана для людей с нарушениями зрения, она также полюбилась детям и другим посетителям музея. По выходным дети вместе с незрячими приходят сюда на экскурсию с завязанными глазами, чтобы изучить произведения на ощупь.

В Италии и Греции также есть музеи, полностью предназначенные для незрячих людей.

В 2015 году в музее Прадо в Мадриде впервые в мире была представлена коллекция произведений искусства: выставка картин великих художников для людей с нарушениями зрения. Вы можете почувствовать картины на поверхности, прикоснувшись к ним пальцем. В экспозицию входят «Рыцарь с рукой на груди» Эль Греко, «Кузнец вулкана» Франсиско Хосе де Гойя-и-Лусентеса, Диего Родригес де Сильва-и-Веласкес

Картины были напечатаны с использованием технологии Didu, метода, по этой технологии, фотографию картины в высоком разрешении печатают особыми чернилами на специальной поверхности, затем отпечаток обрабатывается ультрафиолетом — вступая с ним в реакцию, чернила приобретают объем и делают изображение рельефным.

Научный сотрудник Радионова Дарья Дмитриевна в своей статье «Современные интерактивные технологии в музее для людей с ограниченными возможностями» отмечает, что внимание к этой категории людей в России началось еще в 1990-х годах. Исключением

является Дарвиновский музей, который работает с посетителями с ограниченными возможностями уже более 80 лет. Все экспонаты в этом музее доступны для всех посетителей, включая тех, у кого есть различные проблемы со здоровьем, в том числе со слабым зрением, потерей слуха, умственной отсталостью, аутизмом и проблемами с мобильностью. Особое внимание уделено оснащению экспонатов, включая информацию шрифтом Брайля, а также обеспечению их высоты 60–110 см. Музей также предоставляет информацию о выставке творческих работ людей с ограниченными возможностями. Он рассказывает о том, как в настоящее время Кемеровский государственный институт культуры готовит кадры для работы в подобных музеях.

Заклучение

Музеи по всему миру активно работают над созданием условий для людей с ограниченными возможностями, предоставляя им возможность полноценно наслаждаться искусством и культурой. Проекты, такие как осязательная галерея в Лувре и выставка в музее Прадо, демонстрируют, как инновационные подходы могут сделать музейные экспонаты доступными для всех. Важно, чтобы наши музеи перенимали этот опыт, улучшали инфраструктуру и внедряли современные технологии, чтобы обеспечить доступность и комфорт для всех посетителей. Это не только способствует социальной интеграции, но и обогащает культурный опыт каждого человека.

Список литературы

1. Шавкат Мирзиёев <https://kun.uz/ru/news/2021/12/03/shavkat-mirziyoyev-obratilsya-k-narodu-uzbekistana>
2. Темур тузуклари.Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов таржимаси.- Тошкент,Ф.Ғулом,1996.-Б-67.
3. Холикулова Х.Ю.Ўзбекистонда имконияти чекланган шахсларни химоя қилиш сиёсати (1991-2014 йй.).Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори ()диссертацияси автореферати,Т,2018,Б-16,17.
4. Шавкат Мирзиёев О дополнительных мерах по всесторонней поддержке лиц с инвалидностью, оказанию содействия их занятости и дальнейшему повышению социальной активности <https://president.uz/ru/lists/view/4875>
5. Ижтимоий Давлатнинг Асл Моҳияти – Ижтимоий Адолатдир. <http://nhrc.uz/uz/news/m12519>
6. О некоторых фактах участия народа Узбекистана во Второй мировой войне <https://www.uzbekistan.org.ua/ru/uzbekistan/publikatsii/5186-o-nekotorykh-faktakh-uchastiya-naroda-uzbekistana-vo-vtoroj-mirovoj-vojne.html>
7. The Louvre Museum’s Gallery Tactile : designing a motion movie, for all. Доступно на: <https://tactilestudio.co/achievements/galerie-tactile-du-louvre/>

Р. Э. Халикова*

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік техникалық университеті,
Ташкент, Өзбекстан

*Корреспондент авторы: @tdtu.uz rahbarkholikova@mail.ru

МУРАЖАЙЛАРДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАНДАР ҮШІН ЖАСАЛҒАН ЖАҒДАЙЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БҮГІНГІ КҮНГЕ ДЕЙІНГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Мақалада мүмкіндігі шектеулі жандарға мемлекет беретін назар мен мүмкіндіктер, сондай-ақ олар үшін лайықты өмір салтын құру бойынша мемлекет жүргізетін елеулі жұмыстар қарастырылады. 2021 жылғы 16 қаңтарда күшіне енген "мүгедектігі бар адамдардың құқықтары туралы" Өзбекстан Республикасының Заңын қабылдау алдыңғы заңнамамен салыстырғанда осы санаттағы азаматтарға жаңа жеңілдіктер береді. Қазіргі заманғы реформалар барлық азаматтарды, соның ішінде жастарды ұлттық сана мен патриотизм рухында тәрбиелеуге бағытталған. Еліміздегі тарихи ескерткіштердің,

бірегей қолжазбалардың, тарихи құжаттар мен мұражайлардың маңыздылығына ерекше назар аударылады. Мұражайларда мүмкіндігі шектеулі жандар үшін жасалған жағдайлар талданады және басқа шетелдік мұражайлардан мысалдар

Кілттік сөздер: қоғам, адамның қадір-қасиеті, толеранттылық, көзқарас, мүгедектер, заң.

R.E. Khalikova*

Doctor of Historical Sciences, Professor Tashkent State Technical University, Tashkent, Uzbekistan

*Corresponding author's email: @tdtu.uz rahbarkholikova@mail.ru

THE CONDITIONS CREATED FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN MUSEUMS, AND THEIR CURRENT PROBLEMS

Abstract

The article examines the attention and opportunities provided by the state to people with disabilities, as well as the significant work carried out by the state to create a decent lifestyle for them. The adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Rights of persons with disabilities", which entered into force on January 16, 2021, provides new benefits for this category of citizens compared to previous legislation. Modern reforms are aimed at educating all citizens, including young people, in the spirit of national identity and patriotism. Special attention is paid to the importance of historical monuments, unique manuscripts, historical documents and museums in our country. The conditions created for people with disabilities in museums are analyzed, and examples from other foreign museums are given.

Keywords: society, human dignity, tolerance, attitude, people with disabilities, law.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Рахбар Эргашевна Халикова

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік техникалық университеті,

e-mail: rahbarkholikova@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Rakhbar Ergashevna Khalikova

Doctor of Historical Sciences, Professor Tashkent State Technical University,

e-mail: rahbarkholikova@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Рахбар Эргашевна Халикова

Доктор исторических наук, профессор Ташкентский государственный технический университет,

Email - rahbarkholikova@mail.ru

UDK 740

L. Hinza*

PhD student, Andrei Saguna University Constanta
Free International University of Moldova, Moldova

***Corresponding Author's Email:** laura.hinza@yahoo.com

KEY FACTORS OF PROFESSIONAL WELL-BEING

Abstract

As companies grow in numbers and in terms of the quality and complexity of the products and services they offer, the human factor is becoming an essential competitive advantage in the market. Thus, many companies are facing fierce competition for talent, looking for people who are educated in the field, creative and dedicated to the company that hired them. In this context, prioritizing the well-being of our colleagues at work and thinking about ways to keep them satisfied and productive becomes essential with everyone being responsible for it. If the people in our lives are as important to our happiness as research suggests, it makes sense to investigate how we relate to others, how we create relational networking, how we cooperate in teams, how conflicts are managed or how we build our persuasion strategies or emotional attachment.

Keywords: emotional well-being, career, performance, organizational culture

Introduction

Organizational culture is often implicit and develops organically over time from the traits and values of the people the company employs. It refers to the beliefs and behaviors that determine how employees and management of a company interact and manage transactions outside of the business. Recently, employers have begun to promote a culture of well-being in order to attract and retain top talent. This involves not only aspects related to personality traits such as honesty, agreeableness, conscientiousness or openness, but also interpersonal and communication skills, as well as managing healthcare costs. However, a culture of well-being should not just be a slogan or a generic health program. Rather, it should become a mindset, an ethos or even a cultural orientation in the workplace. In this way, real well-being can be authentically embedded in the daily activities of employees and the organization as a whole. Unfortunately, a culture of wellness has largely been a slogan and delegated to HR to tactically manage healthcare costs. Real wellness is not a program, it's not a topic, but rather a mindset, an ethos, or most successfully, a cultural orientation in the workplace. According to a 2019 Gallup study, if employees had higher well-being in the first year, they tended to have higher engagement at work in the second year, as well as increased positive change in well-being in the second year. An even more recent study was conducted to assess well-being, and higher well-being among employees leads to higher productivity and ultimately tangible benefits to a company's bottom line, according to a meta-analysis of 339 independent research studies. Another recent and comprehensive study (GOV.UK – Review of the evidence on employee well-being and its potential impact on workplace performance) suggests that improving well-being will lead to improved workplace performance: in terms of profitability (financial performance), work productivity and the quality of outputs or services. Job satisfaction – including aspects such as satisfaction with training, opportunities for personal and skills development, how much autonomy employees have in their role and how much they have the opportunity to relate to others, use their own initiative and influence decisions, shows a strong and positive link with workplace performance. The Romanian language explanatory dictionary generally defines the term organization as: “A group of individuals, legal entities or the state having an independent organization, its own assets (in order to achieve a goal) and legal personality (institution, enterprise)” (dexonline, n.d.). Keeping the contextual framework formed exclusively by individuals, I emphasize the mention: the achievement of a goal, an objective or a series of objectives that, in a desirable situation, aims to fulfill two main functions: the good of the organization and the good of the employees who compose it. Absolutely justified, this "win-win", a term used since the 1920s by the pioneer in management and human resources, Mary Parker Follett,

makes its presence felt in the business environment even now, more than 100 years later, in a competitive organizational environment, which manifests a dynamism unprecedented in the history of the human race. (Bluestein, 2011). Aiming to fulfill very well-defined goals, which result not only in maintaining an organization on the business market but also in expanding the customer portfolio, the range of services offered, increasing the quality of manufactured products, developing ways of delivery, streamlining interactions with potential customers, corporate attention will always be directed towards a single term: performance, regardless of the field of activity. Quantified in value by achieving the ratio between the result obtained and the totality of human resources, materials, time, necessary to carry out the activity or task from which it derives, performance is closely linked to efficiency. In general, a high-performing employee is an efficient employee, but what exactly characterizes such a person? More precisely, what should be considered as a mandatory condition to be met so that we can talk about a positive change in efficiency - performance - yield? To provide an answer to this question, current research verifies whether and to what extent the well-being of employees can influence performance in the workplace. An employee with a good general condition will be able to relieve himself of non-professional aspects more easily, will know and properly own his role in the organization, will manage and direct his physical and mental energy efficiently, will be a good colleague, a good boss, a good teacher, whenever the situation requires it.

Research methodology

1. Research objectives

The general purpose of the research is to investigate a possible association between employee well-being, for the group of participants subject to the study, and their vision of their own performance at work. 1. Identify a possible association between well-being in organizations and performance at work.

2. Research hypotheses

It is assumed that there is a statistically significant correlation between well-being in organizations and performance at work.

3. Study participants

The group of subjects registered in this research is composed of 74 people over 18 years old, employees of the Sales department of a banking institution, which operates in the territory of Dobrogea, in two counties (Constanța and Tulcea), 16 stores allocated to 7 branches: Constanța, Medgidia, Murfatlar, Năvodari, Cernavodă, Mangalia and Tulcea. The gender distribution is 9 men and 65 women, with the distribution of subjects by function, according to the Romanian Classification of Occupations (COR): 36 Sales Representatives with collection duties; 5 Cashiers with sales duties; 10 Personal Banking; 18 Cashiers; 2 Commercial Support; 2 Coordinators. Their seniority within the company ranges from 2 years to 22 years, and they are registered with the following employment dates: 1999 –2004: 5 people; 2005 –2010: 12 people; 2011 –2016: 39 people; 2017 –2021: 18 people [4].

Table 1 – Absolute and percentage frequencies for the dichotomous variable “Gender”, categorical, nominal type.

Gender

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Masculin	9	12.2	12.2	12.2
Valid Feminin	65	87.8	87.8	
Total	74	100.0	100.0	100.0

According to Table 1, the disproportionate share between subjects is observed, where men represent 12.2% of the total of 74 participants and women 87.8%.

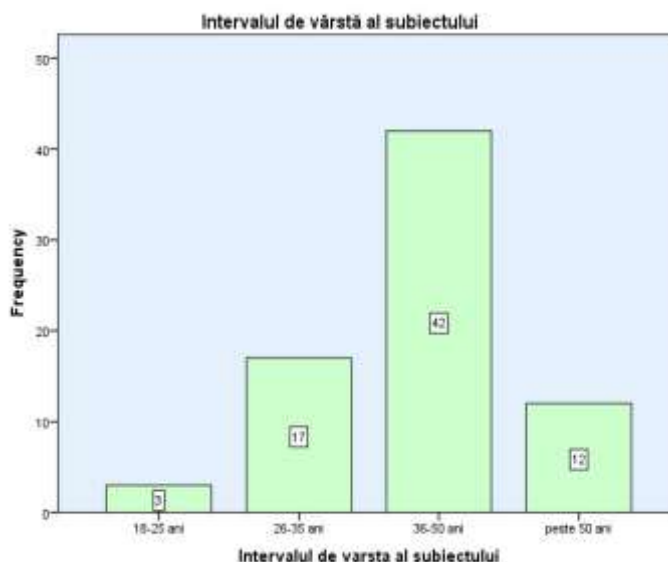

Fig. 1 – Distribution of participants by age range, in the form of a bar chart.

4. Instruments used and working procedure

Two instruments were used in this research, detailed in detail in the following lines:

1. Organizational Well-being Scale (UWES)

This questionnaire includes 17 items composed of small statements in the form of statements to which the subjects expressed their opinion by selecting an answer allocated on a 7 point Likert scale, where:

- Never,
- Almost never/A few times a year or less,
- Rarely/Once a month or less,
- Sometimes/A few times a month,
- Often/Once a week,
- Very often/A few times a week,
- Always/Daily.

Scoring was performed by summing the corresponding scores on three particular subscales: Vigor, Dedication, Absorption and dividing the individual results obtained by the number of items corresponding to each subscale. The final result of this test was the equivalent of the sum of the three subscores divided by 3.

2. Griffin's Workplace Performance Scale

Structured in the form of 27 statements, divided into 9 categories of 3 items each, this questionnaire evaluates workplace performance using a 5 point Likert summative scale as follows:

- To a very small extent,
- To a small extent,
- To some extent,
- To a large extent,
- To a very large extent.

The final scoring was performed by summing all the scores obtained by the participants. The working procedure involved transposing the two questionnaires into the Google Forms application and the instruments were sent to all subjects for completion only in electronic format. After the administration interval expired, all responses were collected in a report in .xlsx format and downloaded from the application server. The processing and preparation of the database pursued two main goals:

- the appropriate scoring of the results of the 74 study participants, by following the specific working instructions for each instrument applied;

- the structuring of the collected information in a format that allows a compatible level of their import into the SPSS application.

	Gen	Intervalvarsta	ScorStaredeBine	ScorPerformantaMunca
1	Masculin	26-35 ani	5.59	122
2	Masculin	36-50 ani	5.59	121
3	Masculin	36-50 ani	5.12	116
4	Masculin	36-50 ani	4.94	112
5	Masculin	36-50 ani	4.59	110
6	Masculin	26-35 ani	4.35	110
7	Masculin	26-35 ani	4.18	108
8	Masculin	36-50 ani	4.18	107
9	Masculin	36-50 ani	4.12	106
10	Feminin	36-50 ani	5.71	125
11	Feminin	26-35 ani	5.65	123
12	Feminin	36-50 ani	5.65	123
13	Feminin	36-50 ani	5.65	112
14	Feminin	36-50 ani	5.65	122
15	Feminin	18-25 ani	5.59	121
16	Feminin	peste 50 ani	5.53	121
17	Feminin	26-35 ani	5.41	121
18	Feminin	peste 50 ani	5.29	107
19	Feminin	36-50 ani	5.29	120
20	Feminin	peste 50 ani	5.24	119
21	Feminin	36-50 ani	5.18	118
22	Feminin	26-35 ani	5.18	118
23	Feminin	36-50 ani	5.12	104

Fig. 2 – SPSS Database Extract, sorting information by gender

5. Descriptive statistics

In order to process the collected data, in this subchapter we will follow:

- analysis of the mean, median and mode, the values of these indices representing the characteristics of the central tendency; subsequently, we will also evaluate:
- dispersion indicators, represented by the standard deviation and amplitude;
- distribution shape indicators, by analyzing the Skewness and Kurtosis values.

The purpose of these investigations is to properly establish the type of test necessary to be used to validate the working hypothesis or confirm the null hypothesis. Based on the established hypothesis, it is assumed that well-being would influence performance at work. From this, the existence of two types of variables is deduced:

- Well-being Score in Organizations – the independent variable;
- Workplace Performance Score – the dependent variable.

Table 2 – Starting indicators for the “Well-being Score in Organizations” variable
 Table 2 – Starting indicators for the “Well-being Score in Organizations” variable

Valid	74
N	0 4.6997
Missing	4.6800
Mean	4.12 ^a
Median	.55668 .192
Mode	.279
Std. Deviation	-1.221 .552
Skewness	2.00
Std. Error of Skewness	
Kurtosis	
Std. Error of Kurtosis	
Range	
Minimum	3.71
<u>Maximum</u>	<u>5.71</u>

Having no missing values, all 74 scores are valid; the arithmetic mean of the scores obtained is 4.69; the median has the value 4.68; the distribution is bimodal and the mode with the lowest value is 4.12; the standard deviation is 0.55; the amplitude of the distribution is 2, with a minimum of 3.71 and a maximum of 5.71

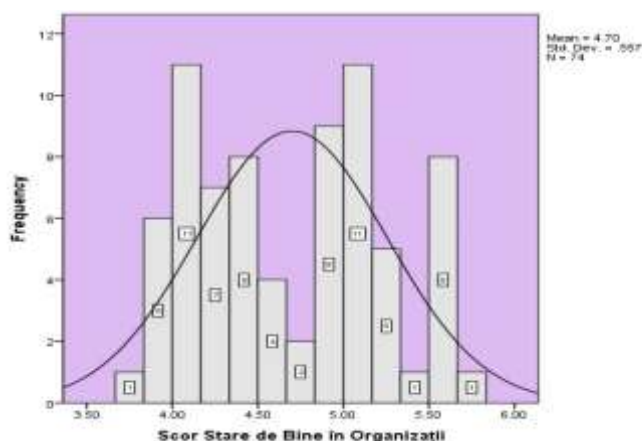

Fig. 3 – Histogram for the variable “Organizational Well-being Score”, alongside the normality curve of the distribution.

The Skewness coefficient has a value of 0.19 and the standard error value is 0.27; given that this coefficient of 0.19 falls both within the 95% interval, (between -0.54 and +0.54), but also within that of a single standard error, comprised in the value segment -0.27 and +0.27, it can be stated that there is a possibility of at least 99% that the distribution of scores for the variable “Organizational Well-being Score” is symmetrical;

Regarding the Kurtosis coefficient, -1.22, it does not fall within the interval defined by the first standard error (-0.55 and +0.55) nor the second standard error (-1.1 ... +1.1); thus, it can be stated that the distribution is not mesokurtic; as can be seen from graph 3, there is a leptokurtic tendency of the distribution. Although the statistical interpretation of all the collected data has not been completed, at this point in the analysis it is possible to establish concretely and correctly the type of test used [5].

Considering the following: the frequency of scores for the independent variable, "Well-being Score in Organizations" underlines that it is not unimodal and, taking into account the leptokurtic tendency of the distribution, even if there is a possibility of at least 99% that it is symmetrical, the type of the 2 variables will be ignored: continuous numerical for the independent variable "Well-

being Score in Organizations" and discrete numerical for the dependent variable "Workplace Performance Score", and the use of the non-parametric Spearman correlation test will be required to the detriment of the parametric Pearson correlation test. To statistically support the above, the two normality tests were run simultaneously for both variables.

Table 3 – Normality tests for the variables “Organizational Well-being Score” and “Workplace Performance Score”

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		Sig.
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	
Scor Stare de Bine în Organizații	.154	74	.000	.931	74	.001
Scor Performanță la locul de muncă	.139	74	.001	.950	74	.005

a. Lilliefors Significance Correction

The result of the Kolmogorov-Smirnov test (K-S 0.15 with 0.13, $p = 0.00$ with $0.01 < 0.05$), implies a failure to comply with the criterion of normality of the data distribution for the two variables analyzed, so the use of non-parametric tests is required.

For the Shapiro-Wilk test (S-W 0.93 with 0.95, $p = 0.01$ with $0.05 < 0.05$), the null hypothesis regarding compliance with the criterion of normality of the data distribution for the variables in question is invalidated, and non-parametric tests will be used [6].

6. Inferential statistics

Testing the working hypothesis: 1. It is assumed that there is a statistically significant correlation between well-being in organizations and performance at work. Following the administration of the 2 work instruments in the form of questionnaires, data from the 74 study participants were collected and interpreted. To test the hypothesis, the non-parametric Spearman correlation test will be used to measure the degree of association between the two variables.

Following the administration of the Spearman test, the rho correlation coefficient is 0.78 (1.56) at a significance level of $p = 0.00 < 0.01 < 0.05$, which invalidates the null hypothesis, thus confirming the working hypothesis, according to which, for the group under study, we can affirm to a degree of at least 99% that there is a statistically significant correlation between well-being in organizations and performance at work.

Since the value of the Spearman test is positive, we can speak of a direct proportional relationship between the two variables; thus, there is an expectation, with a risk of error of less than 1%, for the situation in which well-being in organizations will increase, this will also attract the evolution of performance at work. Based on the statistical analyses performed on the results obtained by the 74 participants in this study, the working hypothesis, according to which it is assumed that there is a statistically significant correlation between well-being in organizations and performance at work, was validated and confirmed[7].

7. Research Limitations

The analysis of a large number of participants, diversified in terms of age category, social background and gender, could significantly contribute to the results of future similar research. Equally, the professional context under which the two work tools were electronically administered could have attracted, at least in the case of some respondents, the provision of desirable answers.

CONCLUSIONS

Robust investment in the health and well-being of the workforce appears to be one of the practices pursued by high-performing and well-managed companies. Positive financial results for a company support the need to continue to cultivate a culture of well-being and a strategy that is embedded in the ethos of the organization. Conversely, if employees are struggling or suffering, this attitude negatively affects the overall workplace environment and team. Managers greatly influence organizational culture, and if managers discuss and promote well-being as the norm, then their employees are more likely to engage in well-being activities. If managers are not engaged, then this employee cascade does not exist. Well-being is an ethos and a commitment to creating a healthier, happier, and more productive workforce, community, and world. It is up to leaders within organizations to focus on empowering and creating the conditions for employees to thrive and be well personally, professionally, physically, and financially. There is growing recognition of the importance of individual well-being both inside and outside the workplace. In an effort to get the best out of their organization, many managers are choosing to adopt practices to increase the well-being of their staff. Employers have the potential to influence the well-being of their staff, which in turn will influence their performance. There is no one-size-fits-all approach, but if employers are able to increase the well-being of their workforce, they are also likely to see improvements in their workplace performance. There will be different factors that influence well-being at an individual level, but detailed analysis of a wide range of research studies has suggested that there are key factors for increasing well-being to boost performance overall. Where employees have a degree of autonomy over how they do their jobs – this does not mean that people should ignore established processes, but it could mean that staff have a level of discretion over how they carry out their work. Involvement in organisational decision-making can also be beneficial. Good communication and consultation is an element of this, as is having a voice in the workplace, whether through unions or more direct forms of involvement.

References

1. Argyle, M. *The Psychology of Happiness*, 2nd ed. New York: Routledge. 2011, p.29
2. Bolger, N., Davis, A., & Rafaeli, E. *Diary methods: Capturing life as it is lived*. *Annual Review of Psychology*. 2013, p.31-38.
3. Cohen, S., Underwood, L. G., & Gottlieb, B. H. (Eds.). *Social support measurement and intervention: A guide for health and social scientists*. New York: Oxford University Press 2020, p.59.
4. Myers, D. G. *The funds, friends and faith of happy people*. *American Psychologist*. 2000, p.89.
5. Pinquart, M., & Sorenson, S. *Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis*. *Psychology and Aging*. 2000, p.110.
6. Tay, L., Tan, K., Diener, E., & Gonzalez, E. *Social relations, health behaviors, and health outcomes: a survey and synthesis*. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 2013, p.95
7. *Worker wellbeing and workplace performance - GOV.UK (www.gov.uk) The 2001 Workplace Employment Relations Study: First Findings - fourth edition July 2014 (publishing.service.gov.uk) p.75.*

Л. Ханза*

PhD докторанты, Андрей Сагуна Атындағы Констанца Университеті
Молдова еркін Халықаралық Университеті, Молдова

*Корреспондент авторы: laura.hinza@yahoo.com

КӘСІБИ ӘЛ-АУҚАТТЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ

Түйін

Компаниялар саны және олар ұсынатын өнімдер мен қызметтердің сапасы мен күрделілігі бойынша өскен сайын адам факторы нарықтағы маңызды бәсекелестік артықшылыққа айналууда. Осылайша, көптеген компаниялар осы салада білімі бар, креативті және оларды жұмысқа алған компанияға берілген адамдарды іздеп, таланттар үшін қатаң бәсекелестікке тап болады. Осы тұрғыда жұмыстағы әріптестеріміздің әл-ауқатына басымдық беру және олардың қанағаттануы мен өнімділігін сақтау жолдарын ойластыру әркімнің оған жауапты болуы үшін маңызды болып табылады. Егер біздің өміріміздегі адамдар біздің тағдырымыз үшін зерттеулер көрсеткендей маңызды болса, біз басқалармен қалай қарым-қатынас жасайтынымызды, қарым-қатынас желісін қалай жасайтынымызды, командаларда қалай ынтымақтасатынымызды, қақтығыстарды қалай басқаратынымызды немесе сенім арттыру стратегияларын немесе эмоционалды байланыстыруды қалай жасайтынымызды зерттеудің мағынасы бар.

Кілттік сөздер: эмоционалдық әл-ауқат, мансап, өнімділік, ұйымдастырушылық мәдениет

Л. Ханза*

докторант, Университет Андрея Сагуны в Констанце
Международный свободный университет Молдовы, Молдова

*Автор для корреспонденции: laura.hinza@yahoo.com

КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Аннотация

По мере того, как компании растут в количестве, качестве и сложности предлагаемых ими продуктов и услуг, человеческий фактор становится существенным конкурентным преимуществом на рынке. Таким образом, многие компании сталкиваются с жесткой конкуренцией за таланты, ищут людей, которые имеют образование в этой области, креативны и преданы компании, которая их наняла. В этом контексте приоритет благополучия наших коллег на работе и размышления о способах поддержания их удовлетворенности и продуктивности становятся существенными, и каждый несет за это ответственность. Если люди в нашей жизни так важны для нашего счастья, как показывают исследования, имеет смысл исследовать, как мы относимся к другим, как мы создаем реляционные сети, как мы сотрудничаем в командах, как управляем конфликтами или как мы выстраиваем наши стратегии убеждения или эмоциональную привязанность.

Ключевые слова: эмоциональное благополучие, карьера, производительность, организационная культура

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ханза Лаура, тел.: + 90 530 521 13 89

e-mail: laura.hinza@yahoo.com

Information about the author responsible for contacts:

Laura Hanza, tel.

e-mail: laura.hinza@yahoo.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ханза Лаура, тел.: + 90 530 521 13 89

e-mail: laura.hinza@yahoo.com

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

УДК336.31

З.А. Бигельдиева*, Ж. Бөртебаев, Ж.Макен
э.ғ.к., доцент, М.Ауезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Ауезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М.Ауезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
*Корреспондент авторы: zarenavip@mail.ru

**МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА
БАНКТЕРДІҢ ҚАТЫСУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Түйін

Қазақстанның тұрақты даму стратегиясын қалыптастыру үшін мемлекеттік және жеке меншік әріптестікті дамыту ерекше маңызды роль атқарады, жергілікті билік тәуекел-пайда міндеттемелерін оңтайлы бөлу негізінде кәсіпорындармен өзара әрекеттеседі. бұл инвестицияларды тартудың жаңа және тиімді әдісі, өйткені бұл серіктестік экономикалық өсуді ынталандырып қана қоймай, қоғамдағы маңызды инфрақұрылымды дамыта алады. Сонымен Қатар, Қазақстан республикасының заңдарында мемлекеттік жекеменшікәріптестік ұғымының формальды анықтамасы және олардың нысанының толық ережелері толық белгіленбеген. Кез келген инвестициялық жоба банктерге ақш долларынан алынған қаражатты өтеуге және алынған пайыздарды төлеуге кепілдік берген жағдайда ғана қызығушылық танытады. Бұл мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестік қаржыландыру бойынша мемлекет пен банктер арасындағы ынтымақтастық мүмкіндігі талқыланады. Екінші деңгейдегі банктердің инвестициялық жобаларын және мемлекеттік органдарды бағалау әдістері зерттеліп, әртүрлі аспектілердегі олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары зерттелген. Талдау негізінде бірлескен қызметтің ықтимал бағыттары туралы қорытынды жасалады. Үкімет пен банктер арасындағы ынтымақтастықты дамыту бағыттары ұсынылады.

Кілттік сөздер: инвестициялық жобаларды талдау, банктердің МЖӘ жобаларын қаржыландыруы, банктер мен мемлекеттің ынтымақтастығы.

Кіріспе

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік (МЖӘ) қаржыландырудың ортақ тетігі ретінде елдің экономикалық инфрақұрылымын дамытуда маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта Қазақстанның МЖӘ Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген және Азаматтық Кодекске және Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы заңға сәйкес тұжырымдалған. Қазақстанда агенттік Қазақстан Республикасының "Концессия туралы" заңы қабылданғаннан бері жұмыс істейді. Алайда, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік институты тиісті деңгейде дамымаған, өйткені ірі бизнес ойыншылары немесе шетелдік инвесторлар бірлескен инвесторлар ретінде қатысады. Жобалардың саны бастапқыда шамалы болды, сондықтан жобалардың жалпы санының жартысы ғана орындалды. Қазақстан Республикасының жаңа "Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы" Заңының енгізілуімен әртүрлі өңірлерде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытуды жандандыруда оң ілгерілеушілік байқалды. Алайда, инфрақұрылымдық жобалардың сапасына, келісімшарттардың ашықтығына және мемлекеттік органдардың жеке серіктестерге деген адалдығының артуына байланысты проблемалар бар [1].

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің ақпараттық-эмпирикалық базасын Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілері, атап айтқанда, инвестициялық жобалар аясындағы екінші деңгейдегі банктердің қызметін реттейтін «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» және «Концессиялар туралы» ҚР Заңдары құрады. Статистикалық мәліметтер көзі ретінде ҚР Ұлттық Банкінің, ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми есептері,

«Қазақстандық МЖӘ орталығы» АҚ талдау материалдары, сондай-ақ Қазақстанның ірі ЕДБ-нің жылдық қаржылық есептілігі пайдаланылды.

Жұмыстың методологиялық негізін ЕДБ-нің мемлекеттік сектормен өзара іс-қимыл тетіктерін зерделеуге бағытталған ғылыми тану әдістерінің кешені құрады:

-Институционалдық әдіс: екінші деңгейдегі банктердің МЖӘ жобаларында кредитор және қаржылық кеңесші ретінде әрекет ету мүмкіндіктерін айқындайтын ҚР нормативтік-құқықтық ортасын талдау үшін қолданылды.

- -Экономикалық-статистикалық талдау: банктердің инфрақұрылымдық нысандарды кредиттеу серпінін бағалау, МЖӘ-ні қаржыландырудың жалпы көлеміндегі ЕДБ үлесін талдау және қазақстандық нарықтағы банктік тәуекелдер құрылымын бағалау үшін қолданылды.

- -Салыстырмалы талдау әдісі: бәсекелестік артықшылықтар мен кедергілерді анықтау мақсатында ҚР ЕДБ-дегі ұзақ мерзімді кредиттеу шарттарын халықаралық қаржы институттары мен даму институттарының (ҚДБ, ЕҚДБ, АДБ) тәжірибесімен салыстыруға мүмкіндік берді.

- -Қаржылық модельдеу және сценарийлік талдау әдістері: Қазақстан үшін ерекше факторларды (инфляциялық күтулер, валюта бағамдарының ауытқуы, мемлекеттік кепілдіктер мен кепілгерліктер тетіктері) ескере отырып, МЖӘ жобаларының несиелік қабілеттілігін бағалау алгоритмін әзірлеу үшін пайдаланылды.

- -SWOT-талдау: қазақстандық банктердің МЖӘ-ге қатысуының күшті және әлсіз жақтарын жүйелеуге, сондай-ақ банктік секторды цифрландыру және ESG принциптерін енгізу контекстіндегі мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтауға мүмкіндік берді.

Болжамды пайданы, сондай-ақ оларды алуды қамтамасыз ету тәсілдерін ескере отырып, экономиканың әртүрлі салаларындағы инвестициялық жобаларды бірлесіп талқылау және қаржыландыру тұрғысынан қаржы секторы мен мемлекеттің ынтымақтастығының перспективаларын зерделеу маңызды болыптабылады. Біздің ойымызша, "Қазақстанның мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы" АҚ мен екінші деңгейдегі банктер арасындағы ынтымақтастықты дамыту үшін мынадай қадамдар жасау қажет:

- Екінші деңгейдегі банктердің өкілдерін мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің мақсаттары мен міндеттеріне қатысты ақпараттандыру, сондай-ақ инвестициялық жобаларды қарау және қаржыландыру бойынша банктік тәжірибені зерделеу мақсатында "Қазақстандық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы" АҚ қызметкерлерін семинарларға, конференциялар мен форумдарды өткізу және қатысу.

- Даму жобаларын бірлесіп несиелеу қызметтерін жүзеге асыру, оның ішінде әлеуетті қарыз алушылардың сапасын бағалаудың жалпы тәсілдерін анықтау, әзірлеу және келісу және инвестициялардың экономикалық және әлеуметтік тиімділігін талдау, сондай-ақ синдикатталған қарыздарды ұйымдастыру бөлігінде ынтымақтастықты талқылау тұрғысынан екінші деңгейдегі банктердің (оның ішінде исламдық қаржыландырумен айналысатындардың) өкілдерімен кездесулер ұйымдастыру.

- Екінші класты банктердің өкілдерімен кездесулерді ұйымдастыру, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, министрліктер мен министрліктербанктердің даму жобаларына несиелік беру қабілетін арттыру мақсатында Қазақстан республикасының заңдары мен ережелеріне енгізілген түзетулерді талқылау. Серіктестер мен банктер әлеуетті клиенттердің қаржылық жағдайын бағалау және қаржыландыру процесін жүзеге асыру үшін қолданатын жалпы әдістерді іздеуге толығырақ қарастыру қажет, өйткені бізге бұл сектор екінші дәрежелі банктерді тарту үшін іргелі болып табылады және даму жобаларын жүзеге асырады. Атап айтқанда, даму саласында жобалар үш бағыт бойынша жүзеге асырылады:

- заңды тұлғалардың жарғылық капиталын құру және ұлғайту, мемлекеттік меншікті құру және дамыту мақсатында республикалық немесе жергілікті бюджеттерді қаржыландыруды көздейтін бюджеттік инвестицияларды және бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асыру арқылы;

- белгілі бір уақыт кезеңі ішінде тікелей бюджеттік бағдарламаның әкімшісі бюджет қаражаты есебінен іске асыратын және аяқталған сипаты бар жаңа объектілерді құруға

объектілерді реконструкциялауға, сондай-ақ ақпараттық жүйелерді құруға, енгізуге және дамытуға бағытталған іс-шаралар жиынтығы болып табылатын бюджеттік инвестициялық жобалар арқылы;

- республикалық немесе жергілікті бюджеттен қаржыландыруды қамтамасыз ету және әлеуметтік жобаларға бағыттау арқылы әлеуметтік қызметтерге бюджеттік инвестициялар арқылы.

Нәтижелер мен талқылаулар

Әлеуетті клиенттерді бюджеттік инвестицияларға, мысалы, банктік инвестициялық жобаларға бағалау кезінде қарыз алушының қаржылық жағдайын ескеру қажет (қаржылық есептіліктің жеткіліктілігі, көрсеткіштердің тұрақты динамикасы, кірістілік, өтімділік, болашақ ақша ағындарын растау және т.б.). Алайда, банктер әлеуметтік-экономикалық салдарды (экономикалық өсуге әсер ету, салықтар мен басқа да төлемдерден түсетін бюджет кірістерінің ұлғаюы және жұмыспен қамтылғандар санының артуы) жете бағаламайды. Себебі, жобаларды қаржыландыру кезінде банктердің басты мақсаты пайыздар мен пайыздық кірістер түрінде пайда табу болып табылады. Үкімет өз тарапынан инфрақұрылымды дамытуға, экономикалық өсуді ынталандыруға, бюджет кірістерін ұлғайтуға және жұмыссыздық деңгейін төмендетуге қатысты мәселелерге басымдық береді.

Сонымен қатар, мемлекеттік қаржыландыру жағдайында (бюджет есебінен) кепілмен қамтамасыз ету маңызды рөл атқармайды, ал банктер үшін кепілмен қамтамасыз ету қарыз қаражатының қайтарымдылығының кепілі ретінде қызмет етеді. Кепілдерді бағалауды, есепке алуды және мониторингті банктерде тәуелсіз сарапшы-бағалаушылармен ынтымақтасатын жеке бөлімше жүргізеді.

Қазақстан экономикасы әлемдік шикізат нарықтарының құбылмалылығының ұлғаюымен және біздің еліміздегі әлемдік экономиканың нашарлауымен байланысты рецессияны бастан өткеріп жатқан жағдайда, экономикалық жағдайдың одан әрі нашарлауын болдырмау және осы мәселелер бойынша шешім табу үшін мемлекеттік және жеке күш-жігерді біріктірудің объективті қажеттілігі бар. Халықаралық тәжірибеге негізделген мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы Заңы отандық және шетелдік инвесторларды қолдау шараларының кең ауқымын қамтиды. Жаңа заңға сәйкес, мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің негізгі мақсаты экономиканың әртүрлі секторларында және Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде жобаларды іске асыру үшін жеке компаниялардың (компаниялар мен банктердің) қаражаты мен тәжірибесін тарту болып табылады. МЖӘ Қазақстан экономикасының басқа секторларын дамыту үшін негіз болып табылатын және елдегі орнықты экономикалық өсудің негізі болып табылатын инфрақұрылым мен әлеуметтік объектілерді құруға және жаңғыртуға ерекше назар аударады. Бұл мемлекетке республикалық маңызы бар жобаларды іске асыру мәселесін шешуге мүмкіндік береді және салықтар мен басқа да қажетті алымдардан түсетін қаржылық түсімдерді ұлғайту, мысалы, жұмыспен қамтуды арттыру арқылы елдің экономикалық дамуына оң әсер етеді. Жеке секторды дамыту жобалары, ең алдымен, бизнесті дамытуға және жоғары пайдаға қызығушылық тудырады. Сонымен қатар, мұндай күш-жігерге қатысу, бір жағынан, коммерциялық кәсіпорындар үшін өзіндік бәсекелестік тудыру арқылы мемлекеттік сектордың экономикалық тиімділігін арттырады. Екінші жағынан, МЖӘ тетігін макроэкономикалық тұрақсыздық кезеңінде жеке секторды қолдау нысаны ретінде қарастыруға болады. "Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы" Қазақстан Республикасының Заңы мемлекет пен жеке сектор арасындағы тараптар арасындағы қатынастардың өзара іс-қимылы туралы қалыптасқан қатынастарды реттейді, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тұжырымдамасын, яғни мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің осы заңда белгіленген сипаттамаларға сәйкес келетін ынтымақтастық нысанын қалыптастырады.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің негізгі міндеттері:

- Қазақстан Республикасының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік әріптес пен жекеменшік әріптестіктің тиімді өзара іс-қимылы үшін жағдай жасау;

- Халықтың инфрақұрылымы мен тіршілігін қамтамасыз ету жүйелерін дамыту үшін мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің ресурстарын біріктіру арқылы ел экономикасына инвестициялар тарту; - халықтың және басқа да мүдделі тараптардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын жақсарту;

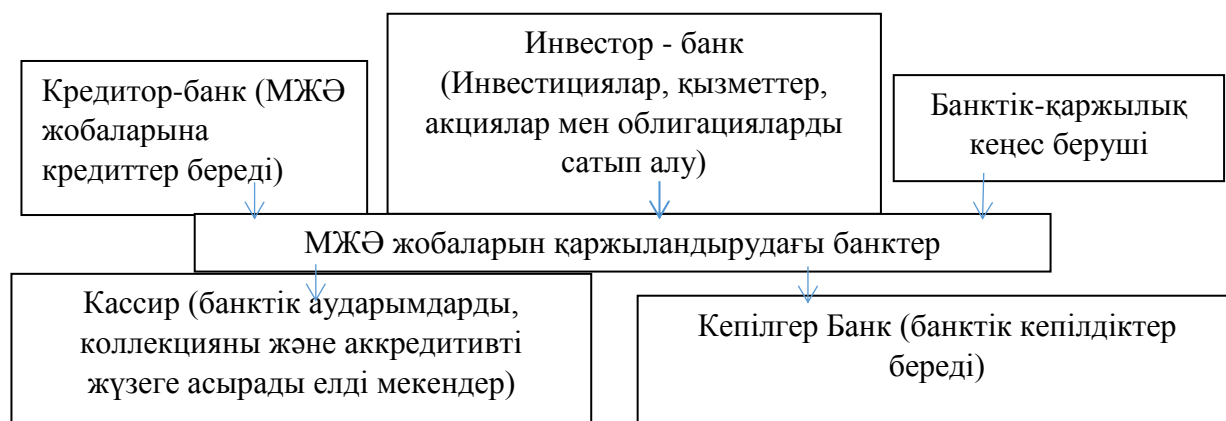
- қоғамның инновациялық белсенділігін арттыру болып табылады [2].

Несиелеу процесін жүзеге асыру кезеңінде банктер мен мемлекеттің жобалары бойынша тәсілдері көп жағдайда сәйкес келеді және ақша қаражатының мақсатты пайдаланылуын, сондай-ақ жоба бойынша техникалық-экономикалық құжаттамада белгіленген барлық шарттар мен мерзімдердің орындалуын бақылауға бағытталған. Бұл ретте, жобаны іске асыру кезеңінде де, инвестициядан кейінгі кезеңде де (оның ішінде байланысты компаниялар арасында) ақша ағындарын бақылау, сондай-ақ жоба бойынша техникалық-экономикалық құжаттамаға енгізілген өзгерістерді талдау (өзгерістерге байланысты) сияқты бағыттарда банктердің тәжірибесін қабылдау пайдалы болады деп саналады. Жобаның кредиттен кейінгі мониторингінің міндеттері оны қаржыландыру мақсаттарынан туындайды, осыған байланысты осы кезеңде мемлекет пен банктің көзқарастары біршама ерекшеленеді. Бұл жобалар бойынша мемлекет инвестицияланған жобаның дұрыс жұмыс істеуіне және экономикалық және әлеуметтік ағындарды генерациялауға мүдделі, бұл ретте инвестициядан кейінгі кезеңде инфрақұрылымдық жобалар жағдайында жобадан пайда болмауы мүмкін. Бұл ретте, кредиттік қаражат қайтарылғаннан кейін банк айналым қаражатын толықтыруға, қарыз алушының осы объектімен байланысты экономикалық қызметіне қаражат беретін жағдайларды қоспағанда, банк инвестициялық қаржыландыру объектісіне экономикалық қызығушылығын жоғалтуы мүмкін [3].

Бағдарламалық жобаларды қаржыландыру саласындағы банк ісі негізінен несие берумен байланысты. МЖӘ қаржыландырудың бұл түрін бас компаниядан қарыз ала алатын немесе қаражат ала алатын ықпалды банктер қолдана алады. көптеген инфрақұрылымдық жобалардың ауқымына, олардың ұзақ мерзімді іске асырылуына және жоғары құнына байланысты көптеген коммерциялық банктер ұзақ мерзімді МЖӘ жобаларын төмен пайыздық мөлшерлеменен несиелендіре алмайды.

Жаһанданудың белсенді процестері аясында жобаларды қаржыландыру тетігін халықаралық қайта құру және даму банкі, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Халықаралық валюта қоры және жетекші әлемдік инвестициялық банктер капитал тапшылығы бар елдерді қолдау үшін белсенді қолданады. Жобаларды қаржыландыру механизмі қаржылық ресурстарды пайдалану үшін пайдаланылуы мүмкін қаржылық ресурстар мен ресурстарды пайдалануды да қамтиды, халықаралық банк еуропалық несиелер банктік жобаларды қаржыландырудың жалпы ұлттық көзі болып табылады. несиелендіруден басқа, бұл мекемелер инвестициялық кеңесші ретінде мемлекеттік-жекеменшік серіктестік жобаларын қаржыландыруға қатысады. Бұл жобаның құнына және оны жүзеге асыру мерзіміне әсер етуі мүмкін барлық факторларды егжей-тегжейлі сипаттауға мүмкіндік береді [4].

МЖӘ жобаларын қаржыландыру құрылымында қарыз қаражатының басым болуын ескере отырып, жоғарыда аталғандар қатарындағы ғалымдардың едәуір саны оны іске асыру банктік кредиттеу қағидаттарында жүзеге асырылады. Алайда, банктердің жобалық қаржыландырудағы функциялары несиелеуге қарағанда әлдеқайда кең. Олар жобаны қаржылық қолдауды қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар басқара отырып (жобалау компаниясының құрылтайшыларын таңдауға, жобалық құжаттаманы дайындауға, жобаның тәуекелдерін бағалауға, жобаларды басқаруға, олардың іске асырылуын тұрақты бақылауға және т.б. қатысу арқылы) және есеп айырысу, кеңес беру, кепілдік және басқа да функцияларды жүзеге асырылады, МЖӘ жобасының тікелей қатысушылары 1 суретте көрсетілген (Сурет 1).

Сурет 1 - Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті жобалық қаржыландырудағы банктердің рөлі

Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің отандық тәжірибесінде жобалық қаржыландыру қаржыландырудың жаңа нысаны болып табылады, оның саласындағы заңнама салыстырмалы түрде жақында пайда болды. 2022 жылы басталған экономиканың құрылымдық қайта құрылуына және халықаралық қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылдың нақты тоқтатылуына байланысты жобалық қаржыландыруды мемлекеттік қолдауда даму институттары, сондай-ақ Қазақстанға достық мемлекеттердің қатысуымен ұлттықтан жоғары даму институттары басты рөл атқарады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, екінші деңгейдегі банктердің МЖӘ жобаларына қатысуына қатысты келесі болжамдар жасауға болады:

1. Екінші деңгейдегі банктер банктік инвестицияларға қатысты инвестициялық даму жобаларын қаржыландыруға қатысушы бола алады. Осы болжамды іске асыру үшін инвестициялық жобаларды талдауға қатысты жалпы ұстанымдарды әзірлеу және келісу, сондай-ақ қажет болған жағдайда Қазақстан Республикасының кейбір заңды және заңға тәуелді актілеріне өзгерістер енгізу қажет.
2. Екінші деңгейдегі банктер қосымша қаржыландыру көздері ретінде әрекет ете алады, өйткені ірі инвестициялық жобаларды жүзеге асыру кезінде қарыз алушы компанияның айналым қаражаттарының бір бөлігі оларды іске асыруға алаңдауы мүмкін және өтімділіктің бұзылу қаупі бар. Дәл осындай жағдайлар үшін банкте өтімділік тәуекелімен жағдайдың туындауына жол бермейтін айналым қаражатын толықтыруға арналған лимит сияқты қаржы құралы бар.
3. Ел үшін банктердің даму жобаларына қатысуы оң әсер етеді, әр түрлі деңгейдегі бюджеттерге жүктемені азайтады және көптеген жобаларды жүзеге асыру мүмкіндігін арттырады, осылайша әлеуметтік-экономикалық әсердің кең спектрін алады (экономикалық өсу, шығындарды үнемдеу, бюджет кірістері, жұмыссыздықтың төмендеуі және т.б.). Сонымен қатар, банктердің даму жобаларына қатысуын қаржы секторына жанама мемлекеттік қолдау ретінде қарастыруға болады. Құралдарды кеңейту және банктердің заңды және жеке тұлғаларға көрсететін қызметтерінің сапасын жақсарту арқылы бұл, сайып келгенде, экономиканың нақты секторына оң әсер етеді.
4. Екінші деңгейдегі банктер үшін даму жобаларына қатысу сапалы активтердің көлемі мен үлесінің өсуі тұрғысынан оң әсер етеді, бұл өз кезегінде пайыздық кірістердің өсуіне, провизияларды қалыптастыруға жұмсалатын шығындардың төмендеуіне және нәтижесінде таза пайданың өсуіне әкеледі.
5. Банктер мен мемлекеттің инвестициялық жобаларды іске асырудағы ынтымақтастығы инвестициялық қаржыландыру бөлігінде екі тараптың әдістері мен тәсілдерінің тізбесін

айтарлықтай толықтыра алады. Тәжірибе алмасу жеке және мемлекеттік секторлардағы жобаларды басқару процесінің тиімділігін арттыруға көмектеседі [5].

МЖӘ, әдетте, жобалық қаржыландыру пайдаланылатынын, ал Қазақстанның жетекші банктерінің ағымдағы талаптары жобаға 20% - дан аспайтын мөлшерде өз қаражатын инвестициялауды көздейтінін ескере отырып, МЖӘ нарығындағы банк капиталының жоғары көлемін бағалауға болады. Айта кету керек, Жаһандық инфрақұрылымдық орталықтың зерттеулеріне сәйкес, мұндай қаржыландыру құрылымы табысы төмен және орташа елдерге де, дамыған елдерге де тән. Елдердің екі тобы үшін де банктік қаржыландыру үлесі (халықаралық қаржы ұйымдарының кредиттерін және қаржыландырудың жалпы көлемінде елеусіз үлесті алатын қайтарымды мемлекеттік қаржыландыруды қоса алғанда) 60-65% диапазонында ауытқиды. Осылайша, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінен үш жақты ынтымақтастық деп айтуға болады. Егер қаржыландыру ұйымының көзқарасы бойынша жоба банкке жатпайтын болса, онда серіктестік мүмкін болмайды. Іс жүзінде бұл тіпті жасалған концессиялық келісімнің болуы инфрақұрылымдық нысанның құрылысына немесе жаңартылуына кепілдік бермейді дегенді білдіреді [6].

Жобаның қаржылық жабылуын қамтамасыз ету, басқаша айтқанда, жобаға қаржыландыру ұйымын қызықтыру қажет. Банк ұйымын жобаға тартудың негізгі шарттары жобаны дайындаудың жоғары сапасы (жобаның техникалық және құқықтық аспектілерін пысықтау), коммерциялық ұйымның меншікті қаражатының болуы, инвестордың беделі, осыған ұқсас жобаларды іске асыру тәжірибесінің болуы болып табылады, осылайша мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінен үш жақты ынтымақтастық болып табылады деп айтуға болады. Егер қаржыландыру ұйымының көзқарасы бойынша жоба іске асырылмаса, онда серіктестік мүмкін болмайды. Іс жүзінде бұл тіпті жасалған концессиялық келісімнің болуы инфрақұрылымдық нысанның құрылысына немесе жаңартылуына кепілдік бермейді дегенді білдіреді. Атап айтқанда, егер қаржы институтынан тікелей келісімшартқа қол қою талап етілсе, сондықтан күтпеген жағдайлар туындаса және субсидия иесі қарызды өтей алмаса, бұл жауапкершілік мемлекеттік тарапқа жүктеледі. Ұлттық және қайталама банктердің бірлесіп қаржыландыру жобаларын табу, әзірлеу және келісу мәселелерін шешу, банктердің даму жобаларын іске асыруға толық қатысуы үшін Қазақстан республикасының заңнамасына тиісті түзетулер енгізу.

ҚР Ұлттық Банкінің іс-шаралары біздің елімізде жобалық қаржыландыруды дамытуды айтарлықтай ынталандырады. Алайда, шетелдік аймақтармен салыстырғанда жобалық қаржыландыру түрінде жүзеге асырылатын жобалар мүмкіндігінше жиі жүзеге асырылмайды. Бұл тәжірибенің себептері келесідей:

1. Құрылымдау тұрғысынан бұрын іске асырылған жобалар бойынша жалпыға қолжетімді және түсінікті статистиканың болмауы.
3. Жобалық қаржыландыру саласында кең және жақсы дамыған заңнамалық базаның болмауы.
4. Осы салада білікті кадрлардың көп болмауы және нәтижесінде: жобаларды пысықтау мен талдаудың ұзақ мерзімдері.
5. Қолайлы инвестициялық ахуалдың болмауы, оның ішінде геосаяси тұрақсыздыққа байланысты.
6. Кәсіпорындар мен банктерде жобалық қаржыландыру бойынша жобаларды басқарудың төмен деңгейі.
7. Инвестициялық жобаларды іске асыру кезінде тәуекелдер мен кірістіліктің оңтайлы арақатынасын қамтамасыз ететін қаржы құралдарының кең таңдауының болмауы.

Қорытынды

Қазақстанда жобалық қаржыландыруды дамыту мен жетілдірудің бірнеше бағытын бөліп көрсетуге болады.

1. Нарықты дамыту және консультациялық және сақтандыру қызметтерінің сапа деңгейін арттыру. Әлемдік тәжірибеде 100% жағдайда жобалық қаржыландыруды іске асыруға әртүрлі

сақтандыру және консалтингтік компаниялар, әсіресе ұзақ мерзімді жобаларды іске асыру кезінде қатысады.

2. Тәуекелдерді сақтандыру саласындағы мемлекеттің рөлін күшейту. Жобалық қаржыландыруды іске асыру кезінде мемлекетті кепіл ретінде қарау мүмкіндігі пайда болады.

3. Жобалық қаржыландыруды іске асыруды салықтық ынталандырудың тиімділігін арттыру. Жобалық қаржыландыруға қатысушыларға жеңілдіктер беру тұрғысынан салық заңнамасына түзетулер әзірленеді.

4. Банкаралық ынтымақтастықты ынталандыру. Инвестициялық жобада бірлесіп жұмыс істеу кезінде банктердің өзараіс-қимылының неғұрлым тиімді схемаларын пайдаланады.

5. Жобалық қаржыландыруды жүзеге асыру процесінде пайдаланылатын құралдар жиынтығын әзірленеді және ұлғайтылады [7].

Осылайша, Қазақстанда МЖӘ жобалық қаржыландыруды дамыту банк қызметінің жеткілікті тәуекелді бағыты болып табылады. Ол экономиканы құрылымдық қайта құру кезеңінде белгілі бір қосымша серпін алады және реттеуші мен даму институттары тарапынан ынталандыру объектісі болып табылады. Бұл ретте, бұл сала өзінің дамуында айқын проблемалардан айырылмайды, бұл мемлекет тарапынан да, коммерциялық құрылымдар тарапынан да жүйелі назар аударуды талап етеді.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестікті жүзеге асыру институционалдық қайта құруларға өзгерістер енгізуді талап етеді, мысалы:

-мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын қалыптастыратын және іске асыратын мамандарды даярлау үшін ғылыми-білім беру саласындағы қызметтерді кеңейту;

-мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің әлеуетті жобалары, оны іске асыру ерекшеліктері туралы ақпараты бар пайдаланушыларға кеңінен қол жеткізу үшін ашық порталдарды әзірлеу;

-мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын реттеуші орган тұрғысынан ғана емес, әдіснамалық қамтамасыз ету мәселелері бойынша да мемлекеттік қолдау.

Банктердің қатысуы МЖӘ мәмілелерін дайындау және басқару сапасын арттыруға ықпал етеді, жобадағы тәуекелдерді бөлуге әсер етеді. Бұл ретте өз қызметінде қаржыландыру ұйымдары клиенттік базаны кеңейтуге және операциялық шығындар мен тәуекелдерді төмендетуге ұмтылу сияқты тек қана нарықтық уәждерді басшылыққа алады. Алдыңғы кезеңдерде бұл банктердің МЖӘ нарығына Елеулі ықпалына ықпал етті, алайда қазіргі жағдайда банк капиталын тарта отырып, МЖӘ – ні одан әрі дамыту оның жоғары құнына байланысты қиынға соғады және мұнда қызметінің негізгі бағыты МЖӘ жобаларын қаржыландыруды тартуға арналған шығындарды азайту болып табылатын мемлекеттің рөлі артады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жаксылыков Т.М., Ткаченко М.В. Практическое руководство для инвесторов. – 2018. – № 2. – С. 21-85.
2. Жилкибаева М.А. Государственно-частное партнерство в Казахстане: оценка динамики, институциональное обеспечение, приоритеты развития // Экономика в Центральной Азии (JournalofCentralAsiaEconomy). – 2020. – Т. 4. № 4. – С. 311-328.
3. Uzakova Sh., Nurlanov A. Public-private partnership in gaining sustainable development goals in Kazakhstan // Central Asian Economic Review. - 2021. -P. 131-140.
4. Серов С.И. Особенности проектного финансирования в России: проблемы и перспективы // Вестник Евразийской науки. - 2022.- № 5. Том 14. - С 1–13.
5. Цехомский Н.В., Тихомиров Д.В. Значимые инвестиционные проекты: общие проблемы реализации и привлечение частных средств // Бизнес. Общество. Власть. 2021. № 4 (42). С. 158–167.
6. Плясова С.В., Сероштан С.М. Финансовые технологии в глобальном мире: основные тренды развития // Экономические системы. 2024. Т. 17, № 1 (64). С. 85–98.
7. Березина А.А., Омаров М.М. Коробочное решение в сфере жилищно-коммунального хозяйства как универсальная форма трехстороннего взаимодействия в государственно-

частном партнерстве //Известия Международной академии аграрного образования. 2022. № 63. С. 65–68.

З. А. Бигельдиева*, Ж. Буртебаев, Ж. Макен

к. э. н., доцент, обучение им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

магистрант, обучение им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

студент, учеба им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: zaremavip@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ БАНКОВ В ФИНАНСИРОВАНИИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация

Для формирования стратегии устойчивого развития Казахстана особую роль играет развитие государственного и частного партнерства, местные власти взаимодействуют с предприятиями на основе оптимального распределения риск-выгодных обязательств. Это новый и эффективный способ привлечения инвестиций, поскольку это партнерство может не только стимулировать экономический рост, но и развивать важную инфраструктуру в обществе. Кроме того, законами Республики Казахстан не полностью установлено формальное определение понятия государственной собственности и полные положения их формы. Любой инвестиционный проект заинтересован только в том случае, если он гарантирует банкам возмещение средств, полученных в долларах США, и выплату полученных процентов. В этой статье обсуждается возможность сотрудничества между государством и банками по финансированию государственно-частного партнерства. Изучены методы оценки инвестиционных проектов банков второго уровня и государственных органов, изучены их сходства и различия в различных аспектах. На основе анализа делается вывод о возможных направлениях совместной деятельности. Предлагаются направления развития сотрудничества между правительством и банками.

Ключевые слова: анализ инвестиционных проектов, финансирование банками проектов ГЧП, сотрудничество банков и государства.

Z. A. Bigeldieva*, Z.A. Bigeldieva, J. Bortebaev, J.Maken

candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan master's

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: zaremavip@mail.ru

PROSPECTS FOR BANKS ' PARTICIPATION IN FINANCING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS

Abstract

The development of public and private partnerships plays a special role in shaping Kazakhstan's sustainable development strategy, as local authorities interact with enterprises based on the optimal allocation of risk-benefit obligations. This is a new and effective way to attract investment, as this partnership can not only stimulate economic growth, but also develop important infrastructure in society. In addition, the laws of the Republic of Kazakhstan have not fully established the formal definition of the concept of State ownership and the full provisions of their form. Any investment project is interested only if it guarantees banks a refund of funds received in US dollars and the payment of interest received.

This article discusses the possibility of cooperation between the government and banks on financing public-private partnerships. The methods of evaluating investment projects of second-tier banks and government agencies have been studied, their similarities and differences in various aspects have been studied. Based on the analysis, a conclusion is drawn about possible areas of joint activity. Directions for the development of cooperation between the government and banks are proposed.

Key words: analysis of investment projects, financing of PPP projects by banks, cooperation between banks and the state.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

З. А. Бигельдиева, e-mail: zaremavip@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Z. A. Bigeldieva, e-mail: zaremavip@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

З. А. Бигельдиева, e-mail: zaremavip@mail.ru

УДК: 338.001.36

Э.Е. Досмуратова, М.Н. Ирисбекова, С.А.Илашева*

докторант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

д.э.н., профессор, Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент, Узбекистан

к.э.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

* Автор для корреспонденции: S.Ilasheva@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Транспортно-логистический комплекс играет важнейшую роль в экономике Казахстана, оказывая прямое влияние на национальный доход и, как следствие, на уровень жизни населения. Развитая транспортная инфраструктура не только оптимизирует производственные процессы и укрепляет экономические связи внутри страны и за ее пределами, но и является важным источником пополнения государственного бюджета. Учитывая обширную территорию Казахстана и его выгодное географическое положение, долгосрочное развитие ТЛК имеет стратегическое значение, позволяя стране извлекать выгоду из международных транзитных перевозок. В Казахстане ведется целенаправленная работа по повышению качества транспортных услуг, включая сокращение сроков доставки, снижение транспортных издержек, оптимизацию тарифов, обеспечение сохранности грузов и подготовку квалифицированных специалистов для эффективной работы всей логистической системы.

Ключевые слова: транспорт, логистика, инфраструктура, международные транспортные системы, грузы, перевозки, инвестиции

Введение

Казахстан играет ключевую роль в международной транспортной системе, являясь важным звеном в сообщении между Востоком и Западом. Благодаря интеграции в международные транспортные коридоры, страна значительно сокращает расстояния и время доставки грузов и пассажиров.

Через территорию Казахстана проходят пять из тринадцати важнейших железнодорожных маршрутов, включая: Северный и Южный коридоры ТАЖМ, Центральный коридор ТАЖМ, коридор "Север-Юг", а также маршрут ТРАСЕКА, на базе которого функционирует Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ).

Транспортная система Казахстана включает в себя все основные виды транспорта: железнодорожный, автомобильный, трубопроводный, водный и воздушный. Развитая транспортная инфраструктура республики представлена сетью автомобильных и железных дорог, речными и морскими путями, а также широким спектром объектов, таких как вокзалы, аэропорты, порты и сервисные предприятия [1].

Методология исследования

Научную основу исследования составили официальные статистические данные, государственные программы и стратегические документы, описывающие текущее состояние транспортно-логистической инфраструктуры Республики Казахстан. Основные данные были взяты из официальных отчетов Министерства транспорта и связи, Казахстанских железных дорог (КТЗ), Национального бюро статистики, а также информации международных организаций (ЕЭК ООН, Всемирный банк, ЭСКАТО). Такой подход позволяет дать объективную оценку исследования на основе реальных данных [5-7].

Основные методы, использованные в исследовании, включают:

Системный анализ – используется для комплексного изучения транспортно-логистической системы Казахстана. Этот метод оценивает взаимосвязь различных элементов инфраструктуры, их влияние на экономический и транзитный потенциал.

Статистический анализ – используется для обработки таких показателей, как объем грузоперевозок, структура транзитных потоков и доля железнодорожного и автомобильного транспорта. Данные, полученные с помощью программ Excel и SPSS, были визуализированы в виде диаграмм и таблиц.

Геоинформационный анализ (ГИС) – используется для картирования маршрутов международных транспортных коридоров, проходящих через территорию Казахстана, и оценки их инфраструктурного потенциала. Такой подход позволяет комплексно учитывать физическое расположение транспортных коридоров, железных дорог, автомагистралей и портовой инфраструктуры.

Метод тематического исследования – на примере конкретных международных коридоров (например, «Западная Европа – Западный Китай», «Транскаспийский» и «Север-Юг») был проведен анализ эффективности транспортно-логистических процессов и их влияния на экономику Казахстана.

Сочетание этих методов придает исследованию систематический, всесторонний и практический характер, а также позволяет на научной основе предложить пути повышения транспортно-логистического потенциала Казахстана. Такой подход позволяет не только оценить уровень транзитных услуг, но и принять необходимые решения для развития модели логистического хаба, направленной на создание добавленной стоимости.

Результаты исследования

Железнодорожный транспорт занимает лидирующую позицию в Казахстане по объему грузовых перевозок, составляя 53%. На втором месте находятся автотранспортные средства с 24%, а трубопроводы занимают 23%. Объем грузов, перевозимых другими видами транспорта, остается на уровне 0,2%, что является незначительным показателем (рис. 1).

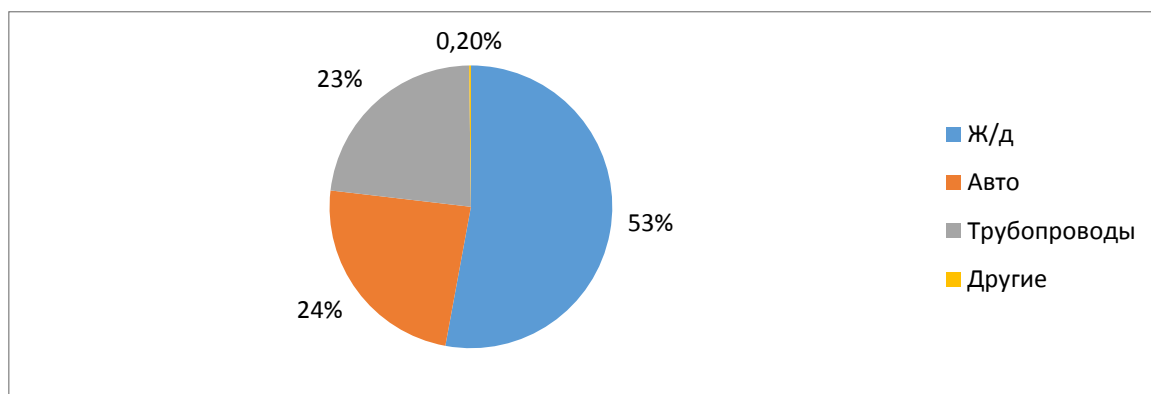

Рисунок 1 - Доли видов транспорта, 2024г.

В Казахстане выбор транспорта для перевозки грузов определяется типом груза и расстоянием, на которое его нужно доставить. Подробная информация об этом представлена в таблице 1.

Таблица 1 - Структура перевозок грузов и грузооборота по видам сообщений в 2024 г., в %

	Перевезено грузов, багажа, грузобагажа, тыс.тг				Грузооборот, млн.тг			
	Международное	Внутри страны	Пригородное	Городское	Международное	Внутри страны	Пригородное	Городское
Все виды транспорта	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Из них:								
железнодорожный	49,4	69,3	-	-	61,9	69,9	-	-
автомобильный	1,1	5,3	96,7	99,99	2,2	2,9	99,2	99,99
воздушный	0,003	0,004	-	-	0,02	0,01	-	-
трубопроводный	48,8	25,4	-	-	35,2	27,2	-	-
морской	0,7	-	-	-	0,7	-	-	-
Внутренний водный	-	0,03	3,3	0,01	-	0,08	0,01	-

Лидирующие позиции по объему грузоперевозок занимают Западно-Казахстанская и Туркестанская области, что обусловлено их приграничным положением с Российской Федерацией и Республикой Кыргызстан. Восточно-Казахстанская и Северо-Казахстанская области, напротив, продемонстрировали наименьшие показатели. В Казахстане активно развивается контейнеризация, рассматриваемая как приоритетный метод повышения эффективности транспортных операций, включая перевозку, складирование и хранение [2].

Информация о перевозках грузов в контейнерах различными видами транспорта представлена в таблице 2.

Таблица 2 - Перевозки грузов в контейнерах всеми видами транспорта, тыс. тонн

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всего	6 070,3	8 188,2	10 368,1	12 232,6	24 449,6	18 703,9
в том числе по видам сообщений:						
международное	5 669,3	7 606,8	9 984,5	11 957,3	15 070,9	17 991,9
внутриреспубликанское	225,4	449,8	303,8	264,2	9 173,3	574,1
пригородное	6,0	15,7	57,2	0,8	191,5	118,9
городское	169,6	155,9	22,5	10,3	13,9	18,9

Анализ табличных данных показывает, что контейнерные перевозки в основном (99%) осуществляются в международном направлении, в то время как внутренние перевозки составляют лишь 1%. Существенный рост международных контейнерных перевозок обусловлен увеличением транзитного трафика через Казахстан.

Для стимулирования роста контейнерных перевозок необходимо комплексное решение, включающее:

- Устранение системных проблем, таких как тарифные вопросы, инфраструктурные ограничения и нехватка фитинговых платформ.
- Внедрение проектов, направленных на переориентацию предприятий на использование контейнерной доставки [3].

В период с 2023 по 2024 год в Казахстане наблюдался рост цен на грузоперевозки. В частности, стоимость автомобильных перевозок увеличилась в среднем на 20-35%. Цена за километр перевозки 20-тонным фургоном выросла на 34,7% в 2023 году и достигла 345 тенге к первому кварталу 2024 года. Аналогично, цены на перевозку грузов 10- и 5-тонными фурами увеличились на 30,1% и 20,2% соответственно за тот же период.

Согласно данным таблицы 3, с 2020 по 2024 год наблюдается устойчивый ежегодный рост доходов от всех видов транспортной деятельности.

Таблица 3 - Доходы по видам транспорта, 2020-2024 годы (млрд. тенге)

Виды транспорта	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	2024г.
Железнодорожный	843	939	1070	1209	1543
Автомобильный	209	179	212	337	908
Трубопроводный	1441	1357	1553	1698	1720
Другие (авиа, морской, речной)	2505	2492	2858	3264	4194

В Казахстане, несмотря на рост доходов от всех видов транспорта, особенно выделяется автомобильный, показавший увеличение в 4,3 раза с 2020 по 2024 год. Для сравнения, доходы от железнодорожного транспорта выросли в 1,8 раза, а от трубопроводного – всего в 1,2 раза.

Однако, развитие автомобильного транспорта сталкивается с серьезными проблемами, связанными с состоянием дорожной инфраструктуры. При общей протяженности сети в 96 тыс. км (включая 24,9 тыс. км дорог республиканского значения), поддержание дорог в надлежащем состоянии затруднено. Наблюдается перегруженность ключевых участков, особенно на международных маршрутах, где интенсивность движения значительно превышает проектные показатели.

Состояние дорог местного значения оставляет желать лучшего, так как многие из них не имеют твердого покрытия. Дополнительным фактором, усугубляющим ситуацию, является изношенность значительной части грузового автопарка, за исключением, в основном, техники, используемой международными логистическими операторами.

Обсуждение научных результатов

В рамках государственной программы "Нурлы Жол" приоритетной задачей развития дорожной инфраструктуры является завершение модернизации шести ключевых международных транзитных маршрутов. К ним относятся:

1. Автомагистраль, соединяющая Ташкент, Шымкент, Тараз, Алматы и Хоргос (протяженностью 1 122 км).
2. Трасса, проходящая через Шымкент, Кызылорду, Актобе, Уральск и Самару (протяженностью 2 052 км).
3. Дорога, соединяющая Алматы, Караганду, Астану и Петропавловск с выходом на Омск (протяженностью 1 886 км).
4. Маршрут, соединяющий Астрахань, Атырау, Актау и границу с Туркменистаном (протяженностью 1 190 км).
5. Трасса, проходящая через Омск, Павлодар, Семей и Майкапчагай (протяженностью 1 159 км).
6. Дорога, соединяющая Астану, Костанай, Челябинск и Екатеринбург (протяженностью 880 км).

К 2025 году в Казахстане планируется построить и реконструировать 5 703 км автомобильных дорог республиканского значения и 1 124 км дорог областного и районного значения. Также планируется увеличить долю дорог I и II технической категории до 48% от общей протяженности дорог республиканского значения.

В 2024 году Казахстан занял 95-е место из 139 стран в рейтинге эффективности логистики (LPI) с показателем 2,7 балла. Лидером рейтинга стал Сингапур (4,3 балла), а наименьшие баллы получили Афганистан и Ливия (по 1,9 балла).

Индекс LPI, разработанный Всемирным банком, оценивает эффективность логистики страны по шести ключевым показателям, включая таможенное оформление, качество инфраструктуры и своевременность доставки. LPI учитывает контейнерные перевозки морским, воздушным и наземным транспортом [4].

Показатели Казахстана по компонентам индекса LPI:

- Таможня: 2,6 балла (74-е место)
- Инфраструктура: 2,5 балла (80-е место)
- Международные перевозки: 2,6 балла (91-е место)
- Логистическая компетентность: 2,7 балла (81-е место)
- Своевременность: 2,9 балла (93-е место)
- Отслеживание грузов: 2,8 балла (80-е место)

Для Казахстана крайне важно развивать современную транспортную инфраструктуру. С ростом межгосударственных экономических связей наблюдается активное увеличение торговых потоков между странами, что в свою очередь приводит к росту объемов внутренних и международных грузоперевозок. Это создает повышенные требования к состоянию дорог, качеству транспортных услуг и логистики.

Сотрудничество республики с международными организациями и программами помогает решать проблемы в дорожной сфере. На международном уровне это включает взаимодействие с такими организациями, как ЕЭК ООН, ЭСКАТО ООН, ЕС, а на региональном — с государствами СНГ, ОЭС, ШОС, ЕВЕ, ТРАСЕКА и другими.

Высокие транспортные расходы, с которыми сталкиваются страны без выхода к морю, замедляют развитие экспорта, ограничивая ассортимент потенциальных экспортных товаров и рынков, на которых можно вести выгодную конкурентную торговлю. Кроме того, высокие транспортные затраты также увеличивают стоимость импорта, что делает перевозчиков из таких стран неконкурентоспособными по сравнению с перевозчиками из стран с морскими портами.

Сегодня в Казахстане доля логистических затрат может достигать 25% от стоимости конечной продукции. Для сравнения, среднемировой уровень составляет 11%, в Китае — 14%, в странах ЕС — 11%, а в США и Канаде — 10%. Это означает, что экономика Казахстана сталкивается с транспортными издержками, в два раза превышающими таковые в развитых странах. По показателю грузоемкости казахстанская экономика примерно в пять раз менее эффективна: на каждую единицу ВВП в долларовом эквиваленте приходится не менее 9 тонно-километров работы транспорта, в то время как в странах Европейского Союза этот показатель составляет менее 1 тонно-километра [5].

Международные транспортные коридоры являются практически единственным способом доступа Казахстана к региональным рынкам товаров и услуг, играя важную роль в обеспечении связи между основными экономическими центрами страны. Автомобильный транспорт занимает лидирующую позицию в сфере грузоперевозок благодаря развитой сети дорог. Правительство Казахстана уделяет значительное внимание развитию этого вида транспорта и улучшению дорожной инфраструктуры, которая связывает все регионы страны и зарубежные государства. Это приводит к повышению требований к состоянию дорог, качеству транспортного обслуживания и логистических услуг.

Таким образом, за годы независимости в Казахстане сформировался транспортно-логистический комплекс, который играет ключевую роль в развитии национальной экономики и укреплении торгово-экономических связей с другими странами. Основным преимуществом этого комплекса является его интеграция в международные транспортные коридоры. Казахстан находится в стратегически удобном положении между двумя важнейшими центрами мировой экономики: с одной стороны, Европейским Союзом, а с другой — быстро развивающимся Китаем, который занимает второе место в мире по экономической мощи. Расстояние для транзитных перевозок через Казахстан в два раза меньше, чем по морскому пути, и на тысячу километров короче, чем при транзите через Россию.

Реализация программы «Нурлы Жол» позволила создать сеть автодорог, которые связывают Казахстан с соседними государствами, а также соединяют столицу с крупнейшими городами страны. Транспортный комплекс Казахстана нацелен на интеграцию в глобальную транспортную систему, что даст возможность значительно увеличить долю транзитных перевозок, основой которых станут контейнерные грузоперевозки. Это, в свою очередь,

обеспечит значительные финансовые поступления в бюджет государства и транспортные компании.

Все международные автомобильные коридоры в Казахстане входят в дорожную сеть проекта Евро-Азиатские транспортные связи (ЕАТС), что обеспечивает доступ к множеству стран, крупным портам, транспортным узлам и терминалам [6].

Несмотря на заметные достижения в области логистических услуг в Казахстане, остаются нерешенными проблемы, связанные с недостаточно развитой транспортной инфраструктурой, высокими затратами на логистику, слабым институциональным обеспечением и недостаточной подготовкой специалистов в этой сфере. Существенной трудностью является медленное внедрение современных транспортных технологий и информационных систем, а также сложности, связанные с Транскаспийским направлением, такие как необходимость смены транспортных модальностей при перегрузке с поездов на паромы, различные ширины железнодорожных колеи и таможенные процедуры. Кроме того, некоторые направления у национальной компании «Қазақстан темір жолы» недостаточно загружены.

Основная часть грузоперевозок как на международном, так и на внутреннем уровне осуществляется железнодорожным транспортом, тогда как автомобильный транспорт в основном используется для региональных перевозок. Перевозки морем и воздухом развиты недостаточно. Объёмы транзитного трафика сложно оценить из-за нехватки информации, также отсутствуют данные о интермодальных перевозках [7].

Для решения существующих проблем необходимо продолжить работу по приведению законодательных и нормативных актов, а также технических регламентов в соответствие с международными стандартами. Важно наладить более тесное сотрудничество между государственным и частным секторами для поддержки развития торговли и логистики. Реформы должны проводиться в рамках согласованных пакетов и находиться под постоянным долгосрочным контролем.

Выводы

Казахстан определил стратегические цели развития транспортной системы на ближайшее будущее. В приоритете – интеграция в евразийскую транспортную сеть и укрепление позиций в качестве ключевого транзитного хаба Центральной Азии. Для достижения этих целей планируется:

- Активное развитие международных железнодорожных и автомобильных грузоперевозок.
- Увеличение объемов перевозок грузов по внутренним водным путям, морю и воздушным транспортом.
- Развитие интермодальных перевозок.
- Модернизация и расширение существующей транспортной инфраструктуры.

Казахстан уже является лидером в регионе по развитию транспортно-логистической инфраструктуры. Правительство намерено закрепить и усилить это лидерство, реализовав до 2030 года масштабный проект по строительству новых автодорог общей протяженностью 4,7 тысяч километров.

Реализация этих планов позволит Казахстану не только укрепить свою роль в качестве транзитного узла, но и обеспечить активное развитие своего транспортно-логистического комплекса, что, в свою очередь, требует значительных инвестиций в портовую инфраструктуру, оборудование и флот, а также в развитие сопутствующих сервисов.

Список литературы

1. Ныгыманов А.Л., Усембаева З.А., Жанайдаров Ж.К., Имангазинова Д.Б. Актуальные проблемы и тенденции развития рынка транспортно-логистических услуг в Казахстане // Наука и техника Казахстана, 2015. - № 3-4. - С.75-80
2. Информационный дайджест Союза транспортников Казахстана «KAZLOGISTICS» [Электрон. ресурс]. URL: http://www.kazlogistics.kz/ru/useful/information_digest/

3. Киздарбекова М.Ж. Проблемы и перспективы развития логистики в Казахстане // Молодой ученый. 2017. №14. С. 363-365.
4. В рейтинге эффективности логистики LPI Казахстан лидирует в Центральной Азии [Электрон. ресурс]. URL: <https://zdmira.com/news/v-rejtinge-effektivnosti-logistiki-lpi-kazakhstan>
5. М. Захарьянов, Н. А. Ащеулова Перспективы развития транспортной логистики в Казахстане // Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования : материалы XV Международной молодежной научно-практической конференции, 28 марта 2018 г. гг. Екатеринбург, Алматы, Елабуга / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. - Екатеринбург : РГППУ, 2018. - С. 60-63.
6. International Logistics Performance Index (LPI) [Электрон. ресурс]. URL: <http://lpi.worldbank.org/international>.
7. ITF Transport Outlook 2013: Funding Transport. Paris, OECD/ITF, 2013. 60 p. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/transport/itf-transport-outlook-2013_9789282103937-en (accessed 04.02.2019).

Е. Е. Досмұратова, М. Н. Ирисбекова, С. А. Илашева*

докторант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э. ғ. д., профессор, Ташкент мемлекеттік көлік университеті, Ташкент, Өзбекстан
э. ғ. к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: S.Ilasheva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ДАМУЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕР

Түйін

Көлік-логистикалық кешен Қазақстан экономикасының тиісінше ұлттық табысқа және қоғамның әл-ауқатына әсер ететін негізгі салаларының бірі болып табылады. Тиімді көлік өндірістік процестерді жеделдетуге және өңіраралық және Халықаралық экономикалық байланыстарды нығайтуға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік бюджетті толықтыруға да ықпал етеді. ТЛК-ның ұзақ мерзімді дамуы аумақ аумағы бойынша әлемде тоғызыншы орында тұрған Қазақстан үшін стратегиялық маңызға ие. Қазақстанның тиімді геоэкономикалық орналасуы жүктер мен жолаушыларды халықаралық транзиттік тасымалдауды дамыту есебінен экономикалық бонустар алу үшін қолайлы мүмкіндіктер туғызады [1]. Қазақстан Республикасында көлік қызметінің сапасын арттыру бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Бұл, ең алдымен, тасымалдау уақытын қысқарту, тасымалдау шығындарын азайту, тарифтерді оңтайландыру, жүктердің сақталуы және ең бастысы, бүкіл логистикалық жүйенің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге арналған жоғары сапалы адам ресурстарын дайындау.

Кілттік сөздер: көлік, логистика, инфрақұрылым, халықаралық көлік жүйелері, жүк, тасымалдау, инвестициялар

E.E. Dosmuratova, M.N. Irisbekova, S.A. Ilasheva

* Doctoral student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan ,

Doctor of Economics, Professor Tashkent State Transport University, Tashkent, Uzbekistan ,

Candidate of Economics, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

* **Corresponding author's email:** S.Ilasheva@mail.ru

THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LOGISTICS SYSTEMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The transport and logistics complex is one of the key sectors of the economy of Kazakhstan, influencing the national income, and accordingly, the welfare of society. Efficient transport contributes not only to the acceleration of production processes and the strengthening of interregional and international economic ties, but also to the replenishment of the state budget. Long-term development of the TLC is of strategic importance for Kazakhstan, which ranks ninth in the world in terms of area. The favorable geo-economic location of Kazakhstan creates favorable opportunities for obtaining economic bonuses due to the development of international transit transportation of goods and passengers. In the Republic of Kazakhstan, systematic work is being carried out to improve the quality of transport services. First of all, this is a reduction in transport time, a decrease in transportation costs, optimization of tariffs, safety of goods and, importantly, the training of high-quality human resources, which is designed to ensure the normal functioning of the entire logistics system.

Key words: transport, logistics, infrastructure, international transport systems, cargo, transportation, investments

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Илашева Сауле Ашуровна - э. ф. к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

mail: S.Ilasheva@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Ilasheva Saule Ashurova - candidate of Economics, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: S.Ilasheva@mail.ru.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Илашева Сауле Ашуровна - к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им.М.Ауезова, e-mail: S.Ilasheva@mail.ru

УДК 33(094)

К.К. Нурашева, А.Т. Мергенбаева*, А. Кошпан

д.э.н., профессор, ЮКУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

к.э.н., доцент, ЮКУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

магистрант, ЮКУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

*Автор для корреспонденции: Aziza.mer.69@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМОЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются подходы к формированию организационно-экономического механизма управления (ОЭМУ) инновационной деятельностью. Отмечается, что в исследовательской системе страны недостаточно инноваций, необходимо развивать организационно-экономический механизм управления (ОЭМУ) инновационной системой, использовать для исследований ИТ-технологии, искусственный интеллект. Дано определение ОЭМУ как совокупности элементов инновационной деятельности, которая обеспечивает подготовку, проведение исследований, оценку инноваций, отбор лучших проектов с целью реализации научно-инновационного потенциала, достижения положительных результатов деятельности и получения мультипликативного эффекта. Использовались логические методы и сравнительный анализ для изучения систем развития исследовательских структур разных стран, основные условия, необходимые для эффективного развития инновационной системы. Представлены факторы внешней и внутренней среды организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью. Рекомендуются пересмотреть организацию исследованиями, учитывая принцип открытости, диффузии инноваций, объединив усилия ученых вузов, научных лабораторий, бизнес-структур, отраслевых ассоциаций. Указана целесообразность пересмотра управления исследованиями в сторону открытости, диффузии технологий на основе объединения усилий.

Ключевые слова: механизм, управление, система, инновационная деятельность, факторы внешней и внутренней среды.

Введение

В современном мире приоритетом социально-экономического развития стран становится инновационная деятельность, которая генерирует все новое, передовое, что необходимо современному человеку. И здесь важный вклад в экономическое и социальное развитие общества вносят университеты, через триаду миссий – образование, научные исследования и предпринимательская деятельность. При этом основным источником инновационных достижений становятся образование, наука, информационные системы, нано- и биотехнологии, медицина. Эти отрасли в условиях конкурентной борьбы, быстрой сменяемости технологий диктуют спрос на новые типы компетенций и профессионализм кадров. Значение приобретают такие компетенции, как умение использовать научно-техническую информацию для решения технологических проблем, грамотно проводить эксперименты, способность анализировать и осмысливать реалии современной теории и практики, прогнозировать результаты своей деятельности.

Вместе с тем, изменение вкусов, ценностей и предпочтений человека в современном мире от базовых потребностей к интеллектуальным, создают новый тип «человеческого материала». Например, растет доля специалистов, которые осознанно ищут свой путь, постигают значение саморазвития, имеют четкие цели и установку в современном мироздании, не хотят брать готовые «пакетные решения», хотя они были наработаны поколениями научных школ и университетов. Именно такие специалисты являются основными потребителями инновационных продуктов, генерируют новые инициативы и идеи, которые потом становятся связующим звеном в процессе обучения, научного познания, профессиональной деятельности и личностного развития.

Осознание указанных вызовов требует новых моделей реализации инноваций: нужна система, которая будет максимально эффективно использовать современные нововведения и продуктивно отвечать на запросы экономики и общества. Среди важных мер в этом плане следует отметить совершенствование управления наукой и высшей школой, создание условий для коммерциализации научной и научно-технической деятельности. В этом плане следует отметить ряд важных инициатив в области инноваций – увеличение расходов на науку, реорганизация научных подразделений, изменение системы управления Академией наук Республики Казахстан, упорядочение классификатора научных направлений и др. Работодатели в лице Отраслевых ассоциаций, Национальной палаты предпринимателей стали активнее участвовать в подготовке кадров, научном поиске и внедрении инноваций. Казахстанские ВУЗы стали объектом трансформации в рамках реализации индустриально-инновационной политики государства. Если в 2015г. НИОКР на 77% реализовывалась за счет государственных средств, то в 2023 г. эта цифра составила 90%. [1].

Следует отметить, что вопросы создания инновационных систем в Казахстане рассматривались в работах Р. Алшанова [2], Рахметулиной Ж.Б.. [3], Байтанаевой Б.А. [4]. Кренгауз И.Н. [5]. Изучая работы указанных авторов, труды зарубежных ученых и анализируя текущую ситуацию по рассматриваемому вопросу, автор приходит к выводу, что в исследовательской системе страны недостаточно инноваций, необходимо развивать организационно-экономический механизм управления (ОЭМУ) инновационной системой, использовать для исследований ИТ-технологии, искусственный интеллект.

Методология

В ходе изложения материала и процессе исследования применялись классические методы познания, такие, как единство теории и практики, конкретность, научность, объективность, системность, детерминизм, историзм и последовательность действий, практическая проверяемость. Использовались эмпирические методы (наблюдение, измерение, описание), логические (сравнение, системный анализ и синтез, индукция и дедукция, моделирование, прогнозирование).

Для сбора данных применялись статистические методы, а посредством изучения литературы выявлены особенности и различия в инновационных системах стран, использовались методы сравнения. Метод сравнительного анализа позволил осуществить сравнение систем развития и функционирования исследовательских структур разных стран, выявить их специфику, установить закономерности их развития, основные условия и факторы, необходимые для эффективного развития инновационной экосистемы.

Исследование основано на широком использовании информационных ресурсов, нормативно-правовых источников, статистических данных, периодической и переводной литературы, аналитических обзоров, докладов, справочников. В ходе исследования были выявлены тенденции развития отрасли, обозначены трудности, построены предположения, гипотезы, выполнена оценка собранных фактов. Обоснованием для выводов послужили труды ученых и специалистов в области инноваций и инновационных систем, исследования в новейших отраслях знаний.

В результате применения указанных методов установлены основополагающие принципы достижения инновационного развития:

- интеграция и кооперация хозяйствующих субъектов, возможное слияние всех элементов управления, что позволит добиться синергетического эффекта;
- приспособляемость всех элементов инновационной системы к изменяющимся условиям как внешней, так и внутренней среды;
- открытость системы, диффузия инноваций, ориентация на передовой опыт, национальную специфику и международную практику.

Результаты и их обсуждение

Мировые кризисы, инфляция практически во всех странах, волатильность валют требуют нового подхода к управлению экономикой, что требует проведения перемен, которые могут достигаться с помощью инноваций. Новшества имеют специфику как в рамках конкретной страны и ее регионов, так и в международном масштабе, когда их применяют не только отдельные страны, но и целые регионы (например, Евросоюз). Формируются содержание и структура организационно-экономического механизма управления (ОЭМУ) инновационной деятельностью.

Механизм инноваций изложен в исследованиях ряда авторов. Например, Кузнецов Е.Б., Энговатова А.А. рассматривают механизм управления инновациями как составную часть общей системы управления, которая находится под воздействием ряда внутренних и внешних факторов и условий хозяйствования, и в конечном счете от этого зависит весь результат деятельности управляемого объекта [6]. По мнению авторов компонентами механизма управления являются цели, задачи, критерии, методы и методология исследования. Lilly Irani [7] рассматривает соотношения исследований науки и технологий (STS) с исследованиями инноваций (IS). STS и IS не должны рассматриваться как должные способы, применяя которые можно достичь результата. Автор приводит два примера программы «умных уличных фонарей» в Сан-Диего, где «инновации» как идеология обесценивают или стирают креативность и знания, уже проявленные среди жителей; защита интересов рабочих Amazon и ограничения в проведении научных исследований, имеющих политическое значение, когда у рабочих нет организованной власти. может рассказать нам об инновациях как форме пустой траты коллективных ресурсов и знаний.

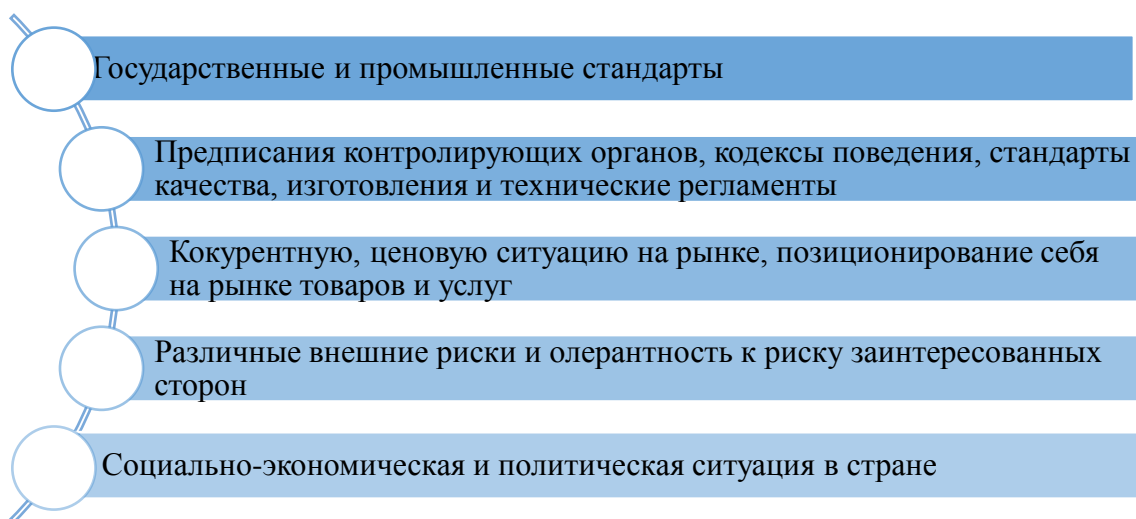
Guoxing Li, Yin-Hua Yeh в своем исследовании утверждают, что западное культурное влияние улучшает результаты корпоративных инноваций в китайских компаниях. Эти результаты достигаются за счет принятия рисков в области инвестиций в исследования и разработки, более весомых компенсационных пакетов директоров и менеджеров, более жесткой защиты интеллектуальной собственности. Результаты показывают лучшее понимание кумулятивного воздействия западного культурного влияния на инновации компаний [8].

Martin Greenacre предлагает два возможных объяснения растущего числа патентов в мире: «С одной стороны, может быть сложнее находить новые идеи для инноваций, поэтому вам придется больше полагаться на науку, чтобы получить идеи. Инновации, похоже, не полностью зависят от современной науки. Они опираются на старую науку, пробы и ошибки, удачу, ложные предпосылки, догадки, гениальность и многие другие неопределенные процессы [9].

Однако, изучая работы указанных авторов и анализируя текущую ситуацию в вопросе инноваций, мы пришли к выводу, что хотя в исследовательских университетах, научных организациях страны создана достаточно хорошая учебно-материальная база и научная инфраструктура для формирования инновационной системы, в вузах имеет место старение научно-педагогических кадров высшей квалификации, в ходе приватизации многие НИИ и проектные организации были реорганизованы, в результате исчез слой ученых-производственников, которые раньше составляли основное ядро специалистов по внедрению в производство инноваций. Указанные проблемы говорят о необходимости совершенствования системы ОЭМУ инновациями.

Механизм организации и управления инновационной деятельностью включает изучение теории и практики инноваций, сбор большой базы статистических данных, обработку и анализ научно-технической и управленческой информации; эффективно построенную организационную структуру управления; оптимальное распределение полномочий и ответственности руководителей и сотрудников, соотношение прав и обязанностей на всех уровнях иерархии управления; определение затрат на науку и технологии со стороны государства и частных структур; подачу научной разработки на авторское право или патент; способы коммерциализации результатов НИОКР; формирование единой цепи: образование → наука → бизнес → государство; надежное обеспечение и распределение ресурсов в целях достижения эффекта от инновационной деятельности [9]. Разработка системы ОЭМУ

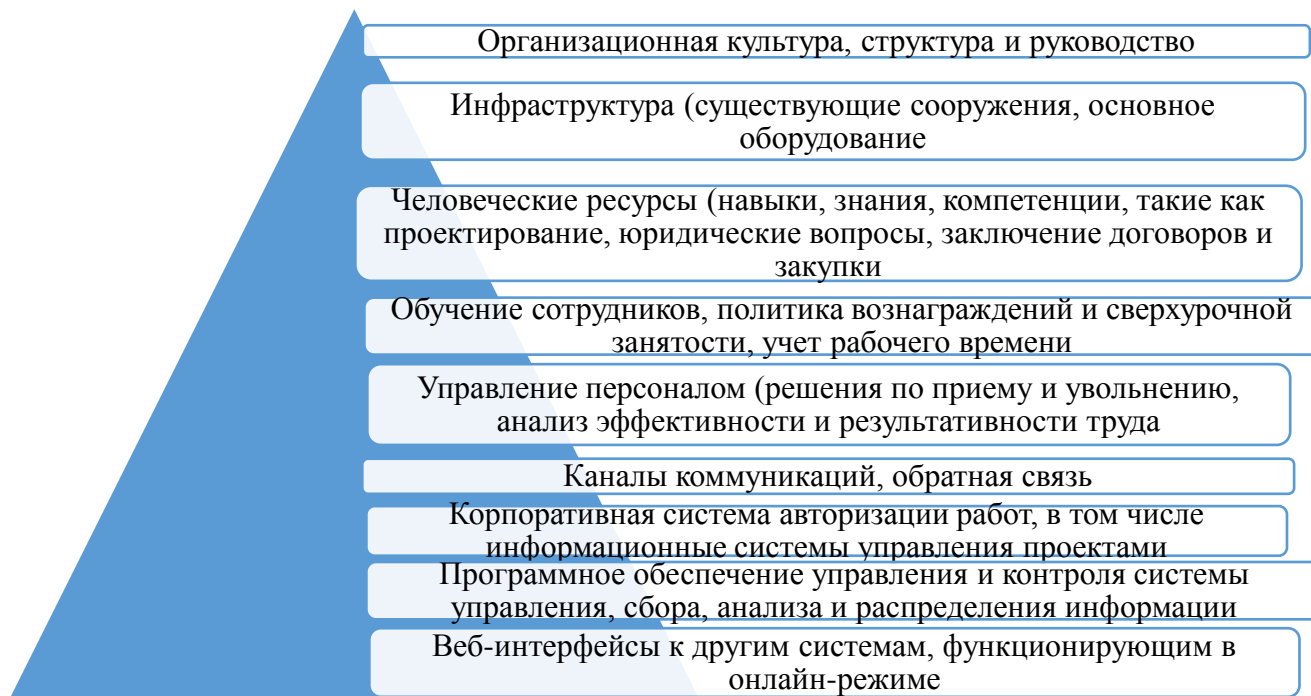
предполагает учет и анализ ряда факторов внутренней и внешней среды [10]. При этом к основным факторам внешней среды следует отнести следующие (рисунок 1):

Источник: составлено автором на основе изучения литературы

Рисунок 1. Факторы внешней среды организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью

Безусловно, кроме указанных факторов могут появиться и другие внешние воздействия, например, изменение конъюнктуры мировых цен на топливно-энергетические ресурсы, локальные войны и др. Факторов внутренней среды обычно больше, но их особенность в том, что предприятие/организация может сама контролировать и управлять ими (рисунок 2):

Источник: составлено автором на основе изучения литературы

Рисунок 2. Факторы внутренней среды организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью

Систему ОЭМУ следует рассматривать как организационно-экономический комплекс, включающий несколько групп: 1) стимулирующие рычаги, которые создают базу научной и производственной активности субъектов инновационной деятельности (научно-технические и инновационные программы и проекты); 2) финансовые рычаги, создающие основу для выделения денег под инновационные производства: инновационные и венчурные фонды, компании по финансированию НИР; 3) эффективная инвестиционная политика, которая включает поддержку со стороны государства и частных компаний инноваций; 4) материально-техническая база: программы и инструменты обеспечения материального достатка НИР, а также субъектов инновационной инфраструктуры, включая капитальные и текущие расходы; 5) организационно-структурные преобразования, которые создают условия для функционирования продвинутого высокоэффективного бизнеса; 6) упрощение процедур, документов, механизма принятия решений о коммерциализации интеллектуальной собственности; 7) коммерческие методы и инструменты, которые поощряют, поддерживают коммерциализацию и способствуют выводу на рынок результата инновационной деятельности, включая отбор проектов и программ для коммерциализации, уточнение и выбор объектов коммерциализации, расчет и оценка предварительного эффекта, изучение возможности диффузии инноваций.

Исходя из сказанного, мы предлагаем следующее определение организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью: ОЭМУ — это совокупность элементов инновационной деятельности, которая обеспечивает подготовку, проведение НИР, оценку инноваций, отбор лучших проектов, возможность реализации научно-инновационного потенциала в процессе исследований, постоянный контроль, учет и рациональное воздействие на ход инновационного процесса с целью достижения положительных результатов деятельности и получения мультипликативного эффекта.

Выводы

Для Казахстана, оказавшегося в фарватере формирования экономики инноваций, создание эффективной инновационной системы является вполне достижимой целью. Материальная база, научная инфраструктура, академический персонал позволяют создать передовую инновационную систему. Для Казахстана с обширной территорией и малой численностью населения, с пока недостаточно развитой коммуникацией актуально использование идеи открытых инноваций. Для этого целесообразно пересмотреть внутренние процессы управления НИОКР в сторону открытости, диффузии технологий на основе объединения усилий университетов, национальных лабораторий, НИИ, бизнес-структур, отраслевых ассоциаций. Дальнейшее исследование и расширение ОЭМУ инновациями будет способствовать эффективному управлению и контролю потоков нововведений в национальной инновационной системе Казахстана.

Список литературы

1. Основные источники финансирования НИОКР в Республике Казахстан. Астана, 2022 <http://uchebnik.kz/dop/socialnoekonomicheskoe-planirovanie/42-osnovnye-istochniki-finansirovaniya-niokr-y-kazahstane/>
2. Алшанов Р.А. Новые тенденции в образовании. Журнал «Современное образование», 2020, №1(93). – С.26-29.
3. Рахметулина Ж.Б., Сулейменова А.О., Ордабаева М.А. Проблемы инновационного развития Казахстана. Вестник ЕНУ им.Л.Гумилева. 2022; (2):29-37. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-29-37>
4. Байтанаева Б.А., Қондыбаева С.Қ., Андабаева Г.К., Сағынбаева А.А. Развитие инновационной деятельности университетов: отечественный и международный опыт. Вестник университета «Туран». 2024;(1):323-336. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-323-336>
5. Кренгауз И.Н. Инновационная составляющая экономики Казахстана. «Вестник университета «Туран», 2021, № 1(85), С.22-27.
6. Кузнецов Е.Б., Энговатова А.А. Университеты 4.0: точки роста экономики знаний в России. Инновации. – 2016. – № 5(211). – С. 3–7.

7. Lilly Irani (2023). Encountering Innovation, Countering Innovation. Engaging Science Technology and Society 9(2): 118–130 DOI:[10.17351/ests2023.2303](https://doi.org/10.17351/ests2023.2303)
8. Guoxing Li, Yin-Hua Yeh. Western cultural influence on corporate innovation: Evidence from Chinese listed companies. [Global Finance Journal](https://doi.org/10.1016/j.gfj.2023.100810), Volume 55, February 2023, 100810 <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2023.100810>
9. Martin Greenacre. Research shows science increasingly contributes to innovation. 04 Jul 2024 | [News](https://sciencebusiness.net/news/basic-science/research-shows-science-increasingly-contributes-innovation) <https://sciencebusiness.net/news/basic-science/research-shows-science-increasingly-contributes-innovation>
10. Научно-исследовательская деятельность в Казахстане. Информационный Портал KazPortal.kz <http://www.kazportal.kz/nauchno-issledovatelskaya-deyatelnost-v-kazahstane/>

К. К. Нұрашева, А. Т. Мергенбаева, А. Қошпан

э. ғ. д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

э. ғ. к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: Aziza.mer.69@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕНІ БАСҚАРУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІ

Түйін

Мақалада инновациялық қызметті басқарудың ұйымдық-экономикалық механизмін (ОЭММ) қалыптастыру тәсілдері талқыланады. Елдің ғылыми-зерттеу жүйесінде инновациялар жеткіліксіз, ұйымдық-экономикалық басқару механизмін (ОЭМ) әзірлеу қажет. инновациялық жүйе үшін, ал зерттеу үшін IT технологиялар мен жасанды интеллект қолданылады. Әртүрлі елдердегі ғылыми-зерттеу құрылымдарының даму жүйелерін, инновациялық жүйенің тиімді дамуына қажетті негізгі шарттарды зерттеу үшін логикалық әдістер мен салыстырмалы талдаулар қолданылды. Инновациялық қызметті басқарудың ұйымдық-экономикалық механизмнің сыртқы және ішкі ортасының факторлары көрсетілген. Университеттердің, ұлттық зертханалардың, ғылыми-зерттеу институттарының, бизнес құрылымдарының және салалық қауымдастықтардың күш-жігерін біріктіру негізінде технологиялардың ашықтығы мен таралуына қарай ғылыми зерттеулерді басқаруды қайта қараудың орындылығы көрсетілген.

Кілттік сөздер: механизм, басқару, жүйе, инновациялық қызмет, сыртқы және ішкі орта факторлары.

K.K. Nurashева, A.T. Mergenbayeva, A. Koshpan

Doctor of Economics, Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of Economics, Associate Professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master's student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: Aziza.mer.69@mail.ru

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses approaches to the formation of the organizational and economic management mechanism (OEMM) of innovation activities. It is noted that there are not enough innovations in the country's research system, it is necessary to develop the organizational and economic management mechanism (OEMM) of the innovation system, use IT technologies and artificial intelligence for research. Logical methods and comparative analysis were used to study the development systems of research structures in different countries, the main conditions necessary for the effective development of the innovation system. The factors of the external and internal environment of the organizational and economic mechanism for managing innovation activities are presented. The feasibility of revising research management towards openness, diffusion of technologies based on the pooling of efforts of universities, national laboratories, research institutes, business structures, industry associations is indicated.

Keywords: mechanism, management, system, innovation activity, factors of the external and internal environment.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

ФИО: Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна

тел: 8-707-743-35-52

e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Хабарламаларға жауапты автор туралы ақпарат:

Аты-жөні: Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна тел: 8-707-743-35-52

e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Information about the author responsible for the messages:

FULL name: Mergenbayeva Aziza Toymakhambetovna tel: 8-707-743-35-52

e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

ӘОЖ 338.45

К.А.Өміртай*, А.Б.Айдарова

докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: kamshat.omirtay@gmail.com

ҚР ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ҰЛТТЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Түйін

Энергетикалық қауіпсіздік – елдің тұрақты дамуы мен экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз етудің маңызды аспектілерінің бірі. Қазіргі таңда жаһандық экономика мен геосаяси жағдайлардың өзгеруі энергетикалық қауіпсіздіктің рөлін бұрынғыдан да өзекті етті. Қазіргі әлемдегі энергетикалық қауіпсіздік – тек экономикалық немесе саяси мәселе ғана емес, ол мемлекеттің жалпы тұрақтылығы мен болашағына әсер ететін стратегиялық фактор. Қазақстан үшін бұл бағытта дұрыс саясат жүргізу елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Мақалада «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының экономикалық аспектілері қарастырылып, теориялық тұрғыдан түсініктеме берілді. «Энергетикалық қауіпсіздік» ұғымына байланысты халықаралық ұйымдардың талдау әдіс-тәсілдері қарастырылды. Сондай-ақ, Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін аспектілерін шолу жасалынып, барлау және өндіру секторындағы Қазақстанның рейтингі мен тартымдылығы талданды. Статистикалық тұрғыдан жалпы бастапқы және түпкілікті энергияны тұтыну көлеміне талдау жасалынып, экономикалық секторларға байланысты құрылымдық салыстырмалы шолу жүргізілді. Қорытындылай келе, еліміздің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жүйелі стратегия құру қажеттілігі туындап отырғаны анықталды.

Кілттік сөздер: энергетикалық қауіпсіздік, экономикалық өсім, энергия, тұтыну, экономика

Кіріспе

Энергетикалық қауіпсіздік – тұрақты дамуды ілгерілетудің ажырамас параметрі. Ол бүкіл әлемде, атап айтқанда, индустриялық және экономикалық дамушы елдерде энергетикалық саясаттар мен құрылымдардың негізіне айналуға. «Энергетикалық қауіпсіздік» ұғымы дамып келе жатқан тұжырымдама, оның қолданылу аясы кеңейіп, әмбебап анықтамаға толықтай айналған жоқ. Қазіргі таңда, бұл ұғым елдің энергетикалық өркендеуінің көптеген факторларын қамтитын «қолшатыр» терминге айналды. Энергетикалық қауіпсіздіктің жалпы қабылданған анықтамасы үздіксіз энергиямен қамтамасыз ету тұжырымдамасына негізделген.

Бастапқыда энергетикалық қауіпсіздік мұнай жеткізуге қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған болса, кейіннен бұл түсінік басқа энергия көздерінің энергетикалық қауіпсіздігіне, баға құбылмалылығына, жеткізу тізбегінің тетіктеріне, мұнай елдерінің саяси тұрақтылығына және басқа факторларға әсер ету үшін қолданыла бастады. Жана міндеттер пайда болған сайын, энергетикалық қауіпсіздіктің мәні мен ауқымы дамыды және қазіргі заманғы анықтама пайда болатын қиындықтарға жауап беру үшін энергиямен қамтамасыз етудің сенімділік, сәйкестік, жүйелілік, қолжетімділік, тұрақтылық және экологиялық қолайлылық дәрежесін қамтиды [1]. Энергия тапшылығы жеке адамдардың өмір сүру салтына, сондай-ақ, жалпы қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Барлық ресурстар сияқты энергия да тапшы тауар. Энергия тапшылығы қауіптің алдын алу үшін энергия ресурстарын ұтымды басқару қажет.

2023 жылы жаһандық энергия тұтыну 2010-2019 жылдар аралығындағы орташа жылдық өсу қарқынын екі есе арттырып, 6,6%-ға артады деп күтілуде. Климаттың өзгеруі жөніндегі Париж келісімінің 2050 жылға дейінгі көміртегі шығарындыларының азайтуға байланысты жоспарды 2030 жылға дейін орындау көзделіп отыр. Бұрынғы энергетикалық ауысулар саяси құбылыстардың емес, жаңа энергия көздерінің экономикалық және технологиялық

артықшылықтарының жемісі болды. Адамзаттың даму сатысындағы әрбір энергетикалық ауысулар бір ғасырдан аса уақыт бойы жүзеге асырылды[2]. Қазіргі кезеңде энергетикалық өтпелі сектор соңғы онжылдық дамуда күшейіп келе жатқан қиындықтарға тап болды.

Мәселен, 2022 жылы энергетикалық ауысу күшейгенімен, макроэкономикалық және геосаяси қақтығыстар кері әсерін берді. 2022-2023 жылдардағы жаңартылатын энергия мен маңызды пайдалы қазбаларға көшуге байланысты саясаттың дамуы энергетика және тау-кен өнеркәсібі секторлары үшін маңызды қысқа және орта мерзімді мүмкіндіктер берді. Дегенмен, жоғары пайыздық мөлшерлемелер мен экономикалық өсудің баяулауын ескере отырып, нарық қатысушылары алдағы онжылдықта айтарлықтай қиындықтарға тап болады деп күтілуде. Ірі тау-кен компаниялары болашақ инвестициялық жоспарларында маңызды пайдалы қазбаларға, энергия алмасуына, климаттық стратегияға және операцияларды көміртексіздандіруга басымдық береді.

Ағымдағы геосаяси қақтығыстар инвестициялық шешім қабылдауға кедергі келдіруі мүмкін. Бірақ, тау-кен өнеркәсібі әлі де болсын, жаһандық экономикалық тұрақтылық пен энергетикалық қауіпсіздікті нығайтуы кезінде маңызды сала болып қала береді. Қолданыстағы саясаттық ынталандырулар алдағы бірнеше жыл ішінде жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салу үшін саланың болашағын тартымды ұстауы керек.

Материал дар мен әдістер

Зерттеу барысында энергетикалық қауіпсіздік ұғымын кешенді талдау үшін сапалық және сандық әдістердің үйлесімі қолданылды. Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік және салыстырмалы талдау тәсілдері құрайды.

Зерттеу материалдары ретінде халықаралық ұйымдардың (Халықаралық энергетикалық агенттік (IEA), ОПЕК, Дүниежүзілік банк), сондай-ақ Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының ресми деректері пайдаланылды. Сонымен қатар, энергетикалық қауіпсіздік мәселелеріне арналған шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері, есептері мен аналитикалық баяндамалары зерттеу базасын құрады.

Теориялық талдау

Теориялық талдау барысында энергетикалық қауіпсіздік ұғымының эволюциясын анықтау үшін контент-талдау әдісі қолданылды. Әртүрлі ғылыми көзқарастарды жүйелеу және салыстыру арқылы энергетикалық қауіпсіздіктің негізгі құрамдас элементтері айқындалды.

«Қауіпсіздік» ұғымы күрделі әрі әртүрлі мағыналарға ие. Кембридж сөздігіне сәйкес «қауіпсіздік» термині адамдарды, ғимараттарды немесе елді шет елдерден келетін қылмыс немесе шабуыл сияқты қауіптерден қорғауды білдіреді. Ғалымдардың еңбектерінде «қауіпсіздік» термині «қауіптердің болмауымен» байланысты. Өмірдің әртүрлі салаларында әрекет ететін «қауіпсіздік» ұғымдарын зерттеу «энергетикалық қауіпсіздік» тұжырымдамасын құруға кіріспе бола алады. Әлемдік энергетикалық жүйедегі құбылмалдылық қауіпке жауап ретінде елдердің, халықаралық ұйымдардың арасындағы энергетикалық қауіпсіздік мәселелерін қарастыра отырып, энергетикалық қауіпсіздікті экономикалық және экологиялық мәселелермен байланыстырып жатыр.

Шерп пен Джеуэлл энергетикалық қауіпсіздікті бағалаудың негізіне сілтеме жасай отырып, энергетикалық қауіпсіздікке концептуалды көзқарас мәселесіне мұқият қараудың негіздемесін түсіндіру жүргізді. Энергетикалық жүйелерді анықтау және олардың маңызды ерекшеліктерін, атап айтқанда энергетикалық жүйенің маңызды осалдықтарын анықтау энергия жүйесін бағалаудағы келесі маңызды қадамдар болып табылады деп пайымдады. Сипатталған қадамдар энергетикалық жүйелердің қауіпсіздік күйін және таңдалған энергетикалық саясатты іске асыру сияқты бағалаудан кейінгі әрекеттерді бағалау үшін негіз бола алады [3].

Энергетикалық қауіпсіздікті әдетті екі тұрғыдан қарастыруға болады. Олар: инженерлік және геосаяси. Инженерлік тұрғыдан энергетикалық технологиялардың қауіпсіз жұмыс істеуі және оларды реттеу арқылы түсіндіріледі. Мәселен, атом электр станцияларын салу барысындағы жүйенің жұмыс жасауы. Геосаяси аспекті бойынша тұрақты баға арқылы қолжетімді энергиямен қамтамасыз ету және оны жеткізу қауіпсіздігін қамсыздандыру деп түсіндіріледі. Дәстүрлі мағынада энергетикалық қауіпсіздікті ұлттық немесе трансұлттық қауіпсіздік мәселесі ретінде қарастыруға болады, өйткені қазба отынмен тұрақты қамтамасыз ету, атап айтқанда, экономиканың жұмыс істеуі мен елдің, ұйымның қорғанысы үшін өте маңызды. Сонымен қатар, қазба отынды пайдаланудың қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсері туралы алаңдаушылық бар, бұл жалпы энергетикалық қауіпсіздікке теңгерімді көзқарасты талап етеді.

Ұлттық немесе трансұлттық агенттіктер ХЭА, ОПЕК, ЕО және МАГАТЭ ұсынатын энергетикалық қауіпсіздіктің көптеген анықтамалары төрт салаға топтастырылған 4А ретінде әдебиетте жиі аталатын дәстүрлі көзқарасқа енгізілген. 4А, яғни Халықаралық энергетикалық агенттік (ХЭА) ұсынатын тәсілдемеде энергетикалық қауіпсіздік келесі негізгі атрибуттармен анықталады Олар: availability, acceptability, accessibility, affordability [4].

Қолжетімділік (availability) – энергияға сандық және сапа бойынша үздіксіз және жеткілікті қолжетімділікті қамтамасыз ету мүмкіндігі. Бұл энергия жүйесінде әртүрлі нысандарда қазірдің өзінде пайдаланылуы мүмкін энергия ресурстарына физикалық қол жеткізу.

Қолайлылық (acceptability) – энергия құнының барлық әлеуметтік және экономикалық топтар үшін қолжетімді болатындай деңгейде болуын қамтамасыз ету. Бұл сондай-ақ энергетикалық жүйенің шығындарына және оның пайдаланушылар үшін қол жетімділігіне байланысты. Энергия бағасы жүйедегі нақты энергия ресурстарының болуының ең көп тараған көрсеткіші болып табылады. Бұл тұрғыда көптеген көрсеткіштер бар, соның ішінде энергетикалық қауіпсіздікті жақсартуға жұмсалған инвестиция көлемі мен шығындарды көтере алу мүмкіндігі.

Икемділік (accessibility) – энергетикалық қауіпсіздік саласындағы әлеуметтік қажеттіліктер мен күтулерді қанағаттандыру мүмкіндігі. Бұл әртүрлі энергия көздерін қоғамдық қабылдау және қолдау тақырыбына қатысты, ол көбінесе әлеуметтік көмек және қоршаған орта мәселелері сияқты әлеуметтік элементтерді қамтиды. Осы контекстте энергетикалық жүйеден CO₂ шығарындылары және қазбалы отыннан бас тартуға инвестициялар сияқты қоршаған ортаға ауыр тиетін шығарындылардың әртүрлі түрлерінің әлеуметтік қолайлылығына назар аудару керек.

Іске асырушылық (affordability) – энергетикалық сектордағы елдер мен басқа субъектілерді қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өз әрекеттері мен шешімдері үшін жауап беру. Бұл қоғамдағы теңдікті қамтамасыз ету үшін энергия көздерін пайдаланудың жеткілікті қолжетімділігі мен мүмкіндігінің болуын білдіреді (алып тастаусыз). Сандық әртүрлілік, сондай-ақ энергия көздері мен жеткізу жолдарының әртүрлілігі жеткізу тәуекелдерін барынша азайтуға және осы энергияға қолжетімділікті қамтамасыз етуге негіз береді.

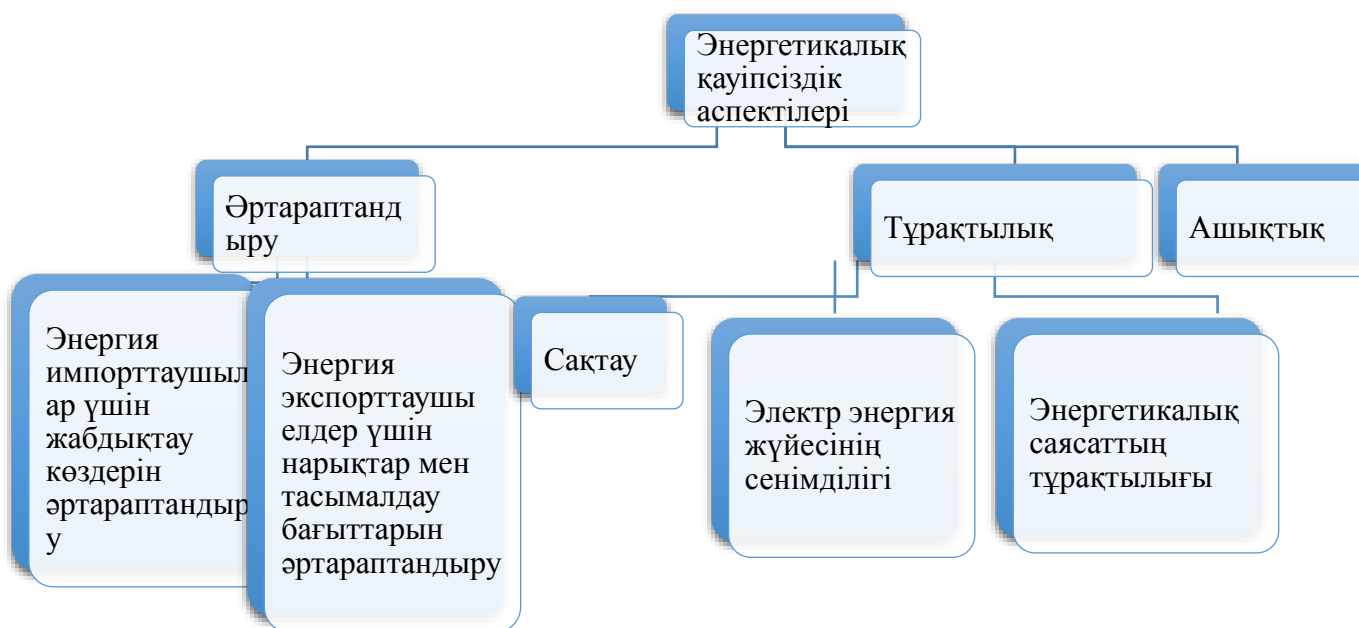
Нәтижелер мен талқылаулар

Энергетикалық қауіпсіздік Қазақстанның экономикалық тұрақтылығы мен ұлттық дамуының негізгі факторы болып табылады. Әлемдегі ең ірі энергия ресурстарын өндірушілердің бірі ретінде Қазақстан жаһандық энергетикалық нарықтарда шешуші рөл атқарады. Дегенмен, геосаяси шиеленіс, энергия бағасының құбылуы және жаңартылатын энергия көздеріне көшу елдің энергетикалық қауіпсіздігіне жаңа міндеттер қойып отыр. Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігінің негізгі аспектілері:

1. Энергия ресурстарының жеткілікті қоры және экспортқа тәуелділік;

2. геосаяси және аймақтық өзгерістер;
3. жаңартылатын энергия көздерін дамыту;
4. энергетикалық тиімділік және инфрақұрылымдық жаңарту;
5. технологиялық инновация.

Негізгі энергетикалық ресурстарды импорттауды қажет ететін елдер қабылдаған ең кең таралған энергетикалық қауіпсіздік стратегияларының бірі жеткізушілер ауқымын кеңейту немесе бір энергетикалық ресурс көзіне қатты тәуелді болмау болып табылады. Мұндай әртараптандырудың сәтті мысалдарына Қытайдың мұнай мен табиғи газға қатысты стратегиялары, Еуропалық Одақтың таза энергия үшін минералдарға қатысты стратегиялары жатады. Өз кезегінде, энергия ресурстарын экспорттаушылар үшін – қазіргі уақытта бірінші кезекте Қазақстан, Ресей және Түрікменстан сияқты Еуразия елдері энергетикалық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі нарықтар мен экспорттық жеткізу жолдарын әртараптандыру болып табылады. Еліміздің энергетикалық қауіпсіздігін үш аспектіде қарастырайық. Келесі 1-суретте қауіпсіздік аспектілерінің құрылымы көрсетілген.

Сурет 1. ҚР-ның экономикалық қауіпсіздігінің аспектілері
Ескерту: [5] негізінде автормен құрастырылған.

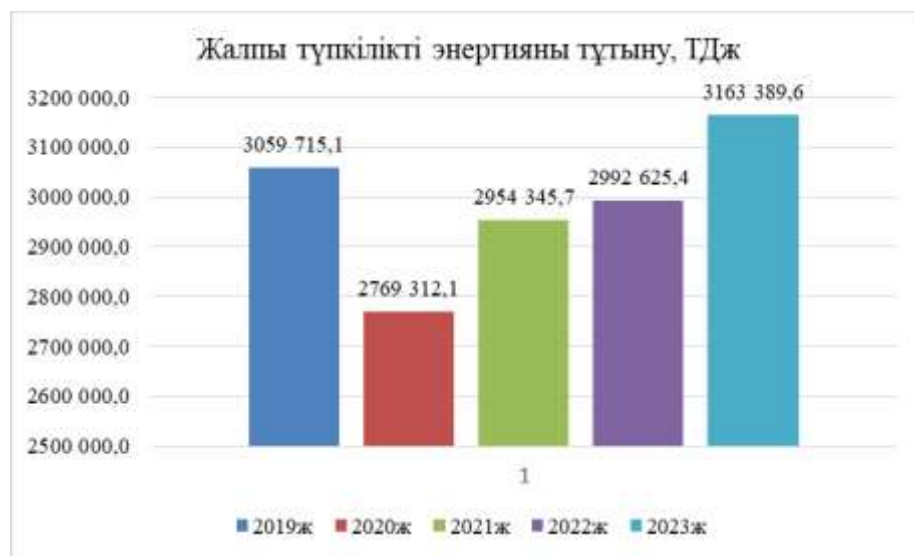
Кесте 1. 2019-2023 жж. аралығындағы барлау және өндіру секторындағы Қазақстанның рейтингі мен тартымдылығындағы өзгерістер

	2019	2020	2021	2022	2023
Тартымдылықтың жиынтық рейтингі	4,79	4,81	4,77	5,36	5,39
Салыстыру үшін таңдалған барлық мұнай өндіруші елдер арасындағы деңгей (орын)	80	88	82	79	78
Ескерту:[6] негізінде автормен құрастырылған.					

Экономикалық даму кезеңінде Қазақстан геологиялық емес және дәстүрлі мультипликаторлық рейтингтердегі позициясын жақсартты, бірақ елдің өнімділігі басқа жетекші мұнай өндіруші елдермен салыстырғанда салыстырмалы түрде төмен болып қалып

отыр. Мысалы, жоғарыда көрсетілген кестеде бес жылдық кезеңдегі әр жылдың үшінші тоқсанындағы геологиялық емес факторлардың рейтингісіне қарайтын болсақ, Қазақстанның 1-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша ұпайы 4,79-дан 5,39-ға дейін, ал талданған 110-ға жуық мұнай өндіруші елдердің арасындағы рейтингісінде 2023 жылы 78 орынға тұрақтады.

Келесі 1-суретте 2019-2023жж. аралығындағы Қазақстанның жалпы түпкілікті энергияны тұтыну динамикасы көрсетілген. Бастапқы энергия тұтынудың жалпы көлемі – шығындарды ескере отырып, барлық қажеттіліктерге, ішкі нарыққа бастапқы энергияны және оның баламалыларын жеткізудің жалпы көлемі. Ал, түпкілікті энергия тұтыну тұтынушыларға энергияны және энергиялық емес пайдалану үшін берілетін барлық отын мен энергияны қамтиды, сондай-ақ, конверсиялық процестерге қатысатын отын мен энергияның көлемін қамтымайды.

Сурет 2. Жалпы түпкілікті энергияны тұтыну, ТДж

Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының статистикалық мәліметтері негізінде автормен құрастырылған [7].

Көрсетілген мәліметтерге сүйенсек, 5 жыл кезеңінде жалпы энергияны тұтыну көлемі бірде төмендеп, бірде көтерілгені байқалады. Ең жоғары тұтыну көлемі 2023 жылы 3163389,6 ТДж көрсетсе, ең төменгі тұтыну 2020 жылы 2769312,1 ТДж болды. Жалпы бастапқы энергия тұтыну құрылымында 2023 жылы ең көп үлесті көмір алады – 49,6%. Одан кейінгі орында табиғи газ – 26,7%, мұнай және мұнай өнімдері – 21,7% жалпы бастапқы энергия тұтынудың жалпы көлемін алды. Жалпы түпкілікті энергия тұтынуда өнеркәсіптік, коммерциялық және коммуналдық қызмет көрсету секторының үлес салмағының төмендеуі, көлік секторы мен тұрғын үй секторының өсу тенденциясы байқалады. 2023 жылы түпкілікті тұтыну құрылымында тұрғын үй секторы ең үлкен үлесті - 35,7% иеленді. Өнеркәсіптік сектор энергияны соңғы тұтынушы (тұрғын сектордан кейін) екінші орында және өнеркәсіп секторының тұтыну көлемі 11,4 млн.м.э. құрады. Көлік секторы жалпы түпкілікті тұтынудың үшінші үлкен тұтынушысы болып табылады және көлік секторының түпкілікті тұтыну көлемі 2023 жылы 10,1 млн. м.э. құрады.

Қорытынды

Қазақстан үшін энергия қауіпсіздігінің тиімді стратегиясы – бұл ішкі энергия қажеттіліктерін қанағаттандыратын, энергия бағасының қолжетімділігін қамтамасыз ететін, оның тұтынушыларға кеңінен қолжетімділігін қамтамасыз ететін және таза энергетикалық

болашақта елеулі прогреске ықпал ететін стратегия. Қазақстан зиянды шығарындыларды қысқарту және нетто-нөлдік міндеттемелерін нақты, уақтылы орындай ала ма, жоқ па, ел тұрғындары мен кәсіпорындарының энергияға деген әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, ілгерілеуді жалғастыру маңызды. Бұл ұлттық деңгейде дәстүрлі және жаңартылатын бастапқы энергия көздерін оңтайлы үйлестіру қағидасына негізделген ұлттық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге көзқарасты талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Md Shabbir Alam, Palanisamy Manigandan, Khalid M. Kisswani, Imran Ali Baig. Achieving goals of the 2030 sustainable development agenda through renewable energy utilization: comparing the environmental sustainability effects of economic growth and financial development // Sustainable Futures. – 2024. – P.24-24, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sfr.2025.100534>
2. McKinsey & Company. Global Energy Perspective 2024 - [Электрон.ресурс] – URL: <https://www.mckinsey.com/industries/energy-and-materials/our-insights/global-energy-perspective#/> (қаралған күні: 02.03.2025)
3. Bochun Ma, Aang Wang. Exploring the role of renewable energy in green job creation and sustainable economic development: An empirical approach // Energy Strategy Reviews. – 2025. – Vol.58, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esr.2025.101642>
4. ИЕА Energy Agency 2025. – [Электрон. ресурс] – URL: www.iea.com
5. Кошумбаев М.Б. Развитие энергетики Казахстана до 2030 года // учебное пособие. – 2021. – 218с. ISBN 6017669362
6. Казахстанская ассоциация организацийнефтегазового и энергетического комплекса «KAZENERGY». Национальный энергетический доклад 2023. [Электрон.ресурс] – URL: <https://www.kazenergy.com/ru/operation/ned/2117/>(қаралған күні: 15.03.2025)
7. Қазақстан Республикасының ресми статистикасы. ҚР Ұлттық статистика бюросы.[Электрон.ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-industrial-production/>(қаралған күні: 20.03.2025)

К. А. Омиртай*, А. Б. Айдарова

докторант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к. э. н., профессор, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

* Автор для корреспонденции: kamshat.omirtay@gmail.com

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РК

Аннотация

Энергетическая безопасность является одним из важнейших аспектов обеспечения устойчивого развития и экономической независимости страны. Сегодня меняющиеся глобальные экономические и геополитические условия сделали роль энергетической безопасности более актуальной, чем когда-либо. Энергетическая безопасность в современном мире — это не просто экономический или политический вопрос, это стратегический фактор, влияющий на общую стабильность и будущее государства. Для Казахстана проведение правильной политики в этом направлении повысит конкурентоспособность страны и обеспечит устойчивое развитие. В статье рассматриваются экономические аспекты понятия «энергетическая безопасность» и дается их теоретическое обоснование. Рассмотрены аналитические методы международных организаций, связанные с понятием «энергетическая безопасность». Также был проведен обзор аспектов энергетической безопасности Казахстана, проанализированы рейтинг и привлекательность Казахстана в секторе разведки и добычи. Проведен статистический анализ общего первичного и конечного потребления энергии, а также структурный сравнительный обзор по секторам экономики. В заключение было определено, что существует необходимость создания системной стратегии обеспечения энергетической безопасности

страны. Успешные стратегии требуют диверсификации энергетических ресурсов, внедрения новых технологий и координации между странами для предотвращения кризисов и повышения стабильности мировой энергетической системы.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, экономический рост, энергия, потребление, экономика

К. А. Омиртай*, А. В. Аидарова

doctoral student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
candidate of Economic Sciences, Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: kamshat.omirtay@gmail.com

ENSURING ENERGY SECURITY AS A FACTOR IN ECONOMIC STABILITY AND NATIONAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Energy security is one of the most important aspects of ensuring sustainable development and economic independence of the country. Today, changing global economic and geopolitical conditions have made the role of energy security more relevant than ever. Energy security in the modern world is not just an economic or political issue, it is a strategic factor affecting the overall stability and future of the state. For Kazakhstan, pursuing the right policy in this direction will increase the country's competitiveness and ensure sustainable development. The article considers the economic aspects of the concept of «energy security» and provides their theoretical justification. Analytical methods of international organizations related to the concept of «energy security» are considered. An overview of the aspects of Kazakhstan's energy security was also conducted, the rating and attractiveness of Kazakhstan in the exploration and production sector were analyzed. A statistical analysis of total primary and final energy consumption, as well as a structural comparative review by economic sectors were conducted. In conclusion, it was determined that there is a need to create a systemic strategy for ensuring the country's energy security. Successful strategies require diversification of energy resources, implementation of new technologies and coordination between countries to prevent crises and increase the stability of the global energy system.

Keywords: energy security, economic growth, energy, consumption, economy

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

К. А. Омиртай, email: kamshat.omirtay@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

К. А. Омиртай, email: kamshat.omirtay@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

К.А.Омиртай, email: kamshat.omirtay@gmail.com

ӘОЖ 658.14

Г.А. Пазиров*, Б.І. Оспан, Е.Ғ. Канбатыров
PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** pgalimjan@mail.ru

БИЗНЕС ҚҰНЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОНЫ АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін

Бұл мақалада бизнес құнын бағалау және оны арттырудың теориялық аспектілері қарастырылған. Бизнес құны – компанияның нарықтық орны мен экономикалық тұрақтылығының негізгі көрсеткіштерінің бірі. Құнды бағалау әдістеріне шығын, табыс және салыстырмалы тәсілдер жатады, олардың әрқайсысы белгілі бір жағдайларда тиімді қолданылады. Сонымен қатар, мақалада бизнес құнын арттырудың негізгі бағыттары талданады. Олардың ішінде инновациялар мен технологияларды енгізу, клиентке бағытталған стратегиялар, маркетинг пен брендтің дамуы, тиімді басқару және корпоративтік мәдениет, экологиялық және әлеуметтік жауапкершілік, қаржылық тұрақтылық және инвестициялық тартымдылық, халықаралық нарыққа шығу ерекше атап өтіледі. Бұл стратегиялар бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, олардың нарықта тұрақты дамуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Зерттеуде синтездеу, талдау, салыстыру, ғылыми зерттеулер нәтижелерін жалпылау әдістері қолданылды. Бұл зерттеу бизнес субъектілеріне өз активтерінің құнын бағалауда және оны арттыруда тиімді шешімдер қабылдауға теориялық негіз бола алады.

Кілттік сөздер: бағалау, бизнес құны, бизнесті бағалау, инвестиция, инновация, технология, корпоративтік мәдениет.

Кіріспе

Бизнесті бағалау - бұл әртүрлі жағдайларда нарықтық экономикада жиі жүзеге асырылатын қызмет. Бизнесті бағалау – бұл кәсіпорынның (бизнестің) нарықтық құнын, табыстылығын және қаржылық тұрақтылығын анықтау процесі. Бұл процедура бизнес иелері, инвесторлар, кредиторлар және басқа да мүдделі тараптар үшін маңызды болып табылады. Бизнесті бағалау – компанияның қаржылық жағдайын объективті түрде өлшеуге және басқарушылық шешімдер қабылдауға көмектесетін маңызды процесс. Ол компанияның өсуіне, инвестиция тартуына және тиімді басқарылуына ықпал етеді.

Бүгінгі таңда бизнес құнын арттыру – кез келген кәсіпкер үшін маңызды мақсаттардың бірі. Бұл, әсіресе, бәсекелестік күшейген, технологиялық өзгерістер тез орын алып жатқан және тұтынушылардың талғамы үнемі өзгеріп отыратын заманда өзекті. Бизнес құнын арттыру бұл компанияның ұзақ мерзімді табысты және тұрақты дамуының басты шарты. Ол үшін стратегияны дұрыс таңдап, нарықтық трендтерге бейімделу қажет.

Материалдар мен әдістер

Бизнес құнын бағалау және оны арттырудың теориялық аспектілері отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне, ғылыми әзірлемелеріне және ғылыми ұсыныстарына негізделген. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің бұйрықтары, түсініктер, әдістемелік және анықтамалық материалдар, бизнес құнын бағалауға арналған мерзімді басылымдардың мақалалары, зерттеушілер тобының жеке зерттеулері қолданылды. Бизнесті бағалау бұл кәсіпорынның нарықтық құнын, табыстылығын және қаржылық тұрақтылығын анықтау процесі. Бұл процедура бизнес иелері, инвесторлар, кредиторлар және басқа да мүдделі тараптар үшін маңызды болып табылады. Зерттеуде синтездеу, талдау, салыстыру, ғылыми зерттеулер нәтижелерін жалпылау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Бүгінгі таңда бизнесті бағалауды екі түрлі мағынада қарастыруға болады. Біріншіден, бизнесті бағалауды фирманың заңды тұлға ретіндегі бағалауы ретінде дәстүрлі түсінуге байланысты. Бұл тәсілмен фирмалардың бизнесін бағалауды осы фирмалардың нақты мүлкін бағалаумен шектеледі. Екінші және әлемдегі ең кең таралған - бизнесті бағалауды түсіну - бұл белгілі бір кірістерді табатын фирмалардың емес, меншік құқығының, технологияның, бәсекелестік артықшылықтар мен активтердің, материалдық және материалдық емес, осы кірістерді табуға мүмкіндік беретінін анықтау. Сонымен қатар, бұл құқықтар, технологиялар мен активтер заңды тұлғаларға емес, жеке тұлғаларға тиесілі болуы мүмкін. Бұл нарықтағы сатып алу-сату объектілері ретінде мұндай тартымдылық құқығын алып тастамайды. Сондықтан оларды бағалау мәселесі өзекті болып қала береді [1].

Экономиканың одан әрі дамуына қарай нарықтардағы бәсекелестік артып, бизнес иелерінің алдында одан әрі өсу перспективалары туралы мәселе туындайды. Мұндай жағдайларда өз қызметінің нәтижелерін талдау және оның тиімділігін бағалау қажет. Сондықтан ұйымның тиімділік көрсеткішін және оған әсер ететін факторларды таңдау бүгінде компаниялардың иелері мен басшыларының алдында тұрған ең өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Кәсіпорын құнын бағалау тұжырымдамасы бүгінде басқару жүйелерінің тиімділігін талдаудың кең таралған тәсілдерінің біріне айналууда. Сонымен қатар, көптеген зерттеушілер мен тәжірибешілер бизнестің құны және оны өзгерту компанияның нарықтық ортадағы тиімділігінің әмбебап критерийі деп санайды [2].

Бизнесті бағалау келесі мақсаттарда жүзеге асырылады:

- кәсіпорынды ағымдағы басқарудың тиімділігін арттыру;
- қор нарығында кәсіпорындардың акцияларын сатып алу-сату жағдайында бағалы қағаздардың құнын айқындау;
- кәсіпорын толық немесе ішінара сатып алынған жағдайда оның құнын анықтау;
- кәсіпорынды қайта құрылымдау (холдинг құрамынан дербес кәсіпорындарды тарату, біріктіру, сіңіру немесе бөлу);
- кәсіпорынды дамытудың стратегиялық жоспарын әзірлеу. Компанияның болашақ дамуын болжау және стратегиялық шешімдер қабылдау үшін бағалау жүргізіледі;
- кәсіпорынның несиелік қабілеттілігін және несиелеу кезінде кепіл құнын анықтау. Банктер мен қаржы ұйымдары бизнестің құнын есептей отырып, несие беру немесе бермеу туралы шешім қабылдайды;
- сақтандыру, оның барысында шығындарды болжаған кезде мүліктің құнын анықтау қажеттілігі туындайды;
- салық салу;
- негізделген басқару шешімдерін қабылдау. Инфляция кәсіпорынның қаржылық есебін бұрмалайды, сондықтан кәсіпорынның мүлкін мерзімді қайта бағалау қажет;
- бизнесті дамытудың инвестициялық жобасын жүзеге асыру. Инвесторларға бизнестің құнын білу маңызды, өйткені олар инвестиция салғанда қандай пайда алатынын есептейді.

Бағалау практикасында бизнес құнының әртүрлі түрлері қолданылады. «Бағалау стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 5 мамырдағы № 519 бұйрығының 3-қосымшасында құнның келесідей түрлері қарастырылған:

- нарықтық;
- әділ;
- инвестициялық;
- тарату;
- кәдеге жарату;
- өзге де түрлері [3].

Нарықтық құн-бұл тәуелсіз тараптардың толық хабардар болуы жағдайында бағалау объектісін иеліктен шығаруға болатын ең ықтимал және жеткілікті ақша сомасы, бұл ретте тараптардың әрқайсысы құзыретті, есепті және мәжбүрлеусіз әрекет етті деп есептеледі.

Сонымен қатар нарықтық құн жылжымайтын мүлік нарығының жекелеген қатысушыларының қалауына тәуелсіз объективті болып табылады және осы нарықта қалыптасқан нақты экономикалық жағдайларды көрсетеді.

Нарықтық құнға әсер ететін факторлар:

- **сұраныс пен ұсыныс** – егер белгілі бір активке сұраныс жоғары болса, оның нарықтық құны өседі;

- **экономикалық жағдай** – инфляция, жұмыссыздық деңгейі және экономикалық тұрақтылық нарықтық құнға әсер етеді;

- **құқықтық және салықтық реттеу** – заңдар мен салық жүйесіндегі өзгерістер де бағаның өзгеруіне ықпал етеді;

- **бәсекелестік** – нарықтағы ұқсас тауарлар мен қызметтердің болуы құнға тікелей әсер етеді;

- **физикалық және моральдық тозу** – жылжымайтын мүлік, жабдықтар және басқа активтердің тозуы олардың нарықтық құнын төмендетуі мүмкін.

Әділ құн – бұл активті сату немесе міндеттемені өтеу кезінде жақсы ақпараттандырылған, бір-біріне тәуелсіз екі тарап арасында келісілген баға.

Әділ құн – бұл актив пен міндеттеменің шынайы, объективті бағасы. Ол әділ нарық жағдайында, екі тараптың да толық ақпаратқа ие болуын ескере отырып анықталады. Бизнесі, қаржылық құралдарды немесе активтерді бағалау кезінде әділ құнды дұрыс есептеу маңызды, өйткені ол қаржылық есептілік пен инвестициялық шешімдерге әсер етеді.

Инвестициялық құн – белгілі бір инвестор үшін активтің немесе бизнестің құны. Ол нарықтық құннан ерекшеленеді, өйткені ол тек жалпы нарықтық жағдайларға ғана емес, инвестордың жеке мақсаттары мен стратегияларына да байланысты болады.

Инвестициялық құнның негізгі ерекшеліктері:

- жеке инвесторға бейімделген – әр инвестордың мүддесі, қаржылық мүмкіндіктері мен тәуекел қабылдау деңгейі әртүрлі, сондықтан инвестициялық құн да әртүрлі болуы мүмкін;

- нарықтық құннан өзгеше болуы мүмкін – инвестор үшін белгілі бір активтің немесе бизнестің құны нарықтық бағадан жоғары немесе төмен болуы мүмкін;

- стратегиялық маңызға ие – белгілі бір компания немесе актив стратегиялық мақсатта сатып алынуы мүмкін (мысалы, бәсекелестікті төмендету, нарық үлесін ұлғайту).

Тарату құны – нарықтық жағдайға қарағанда қысқарақ әсер ету кезеңінде объектіні иеліктен шығарудың ең жақын бағасын көрсететін құн. Яғни, құнға меншік иесін иеліктен шығару мәмілесін жасауға мәжбүрлейтін төтенше жағдайлар әсер етеді. Көп жағдайда бұл жағдай нарықтық шарттарда мәміле жасауға мүмкіндік бермейді. **Тарату құны** – бұл кәсіпорынның немесе оның активтерінің қысқа мерзім ішінде сатылған кездегі құны. Бұл жағдай көбінесе компания қаржылық қиындықтарға тап болғанда, банкроттыққа ұшырағанда немесе қызметін тоқтатқанда орын алады.

Тарату құнының негізгі ерекшеліктері:

- **міндетті түрде сату** – активтер қысқа мерзім ішінде сатылатындықтан, олардың бағасы төмен болуы мүмкін;

- **нарықтық құннан төмен** – себебі активтерді шұғыл түрде сатуға тура келеді, ал сатып алушылардың таңдауы шектеулі болады;

- **ақша ағынын жылдам алу** – компания немесе инвестор активтерді тез сатуды мақсат етеді.

Кәдеге жарату құны – экономикалық өмір сүру мерзімінің соңында, яғни мүлікті пайдалану қауіпті немесе мүмкін емес болған кезде активке түскен ақшалай есеп айырысу сомасы. **Кәдеге жарату құны** – бұл активтің қызмет ету мерзімі аяқталғаннан кейін оны сату немесе қайта өңдеу арқылы алынатын болжамды құны. Бұл термин көбінесе бухгалтерлік есепте, активтердің амортизациясын есептеу және инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде қолданылады.

Кәдеге жарату құнының негізгі сипаттамалары:

- **активтің қызмет ету мерзімі аяқталғаннан кейінгі құны** – әдетте, актив толық пайдаланылғаннан кейін сатылғанда немесе қайта өңделгенде қанша ақша әкелетінін көрсетеді;

- **амортизацияны есептеуде қолданылады** – кәсіпорындар активтердің тозуын есептегенде, олардың соңғы қалдық құнын ескереді;

- **қайта өңдеу мүмкіндігі** – кейбір активтер бөлшектерге бөлініп, қайта сатылуы немесе басқа мақсатта қолданылуы мүмкін.

Өзге де құн түрлері қолданыстағы заңнамаға және халықаралық бағалау стандарттарына сәйкес белгіленеді. Мұнда бағалаудың таңдап алынған түрін не себепті таңдалғаны, қолдануда ескерілетін жайттардың бәрі толық ашып көрсетілуі тиіс.

Кәсіпорындарды бағалау үшін әртүрлі тәсілдер қолданылады, олардың негізгілерін 1-кестеде қарастырамыз.

Кесте 1 - Кәсіпорындарды бағалау тәсілдері

Бағалау тәсілі	Сипаттама
Шығын тәсілі	Бағалау амортизацияны ескере отырып, қалпына келтіру құны бойынша жүргізіледі. Тәсілдің қағидаттары пайдалылық және алмастыру болып табылады. Бұл тәсілдегі бағалау әдістері бағаланатын объектіні қалпына келтіру шығындарын оның тозуын ескере отырып есептеуді көздейтін тікелей қалпына келтіру, сондай-ақ құрылыс құнын есептеуден тұратын ауыстыру әдісі болып табылады.
Табыс тәсілі	Мұндағы талдаудың мақсаты кәсіпорынның табыс алу мүмкіндігі болып табылады. Тікелей капиталдандыру әдісі есептеуді жеңілдету және жылдамдату үшін қолданылады. Жанама капиталдандыру әдісі болжамды кезеңдегі айнымалы мәндерді ескереді.
Салыстырмалы тәсіл	Кәсіпорын капиталының нарықтық құнын салыстырмалы компаниялармен тікелей салыстыру арқылы бағалауды қамтиды
Ескертпе - [4, 5] негізінде авторлармен құрастырылды	

1-кестеге сәйкес әрбір тәсіл экономикалық қызметтің белгілі бір көрсеткіштерін есептеуді талап етеді. Осылайша, шығын тәсіліне таза активтердің құнын бағалау, жаңа бизнесті бағалау, жою құнын анықтау, кәсіпорын ішіндегі құнды бағалау, табыс әкелмейтін кәсіпорындарды бағалау кіреді. Табыс тәсілі кәсіпорынның болашақ мүмкіндіктеріне шынайы баға беру және кәсіпорын мүлкін бірлесіп пайдаланудың орындылығын талдау қажет болғанда қолданылады. Ол өзінің әмбебаптығымен ерекшеленеді. Ең қарапайым тәсіл салыстырмалы болып табылады, өйткені ол қысқа мерзімде нәтиже алуға мүмкіндік береді, бірақ деректер тым жалпыланған болады.

Кәсіпорынның құнын бағалауда шығындар тәсілін қолдану келесі жағдайларда ең ұтымды болып табылады:

- кәсіпорынның елеулі материалдық құндылықтары бар болғанда;
- өндіріс материалды және капиталды көп қажет ететін жағдайда;
- кәсіпорын қалыптасу (пайда болу) сатысында, ал пайда туралы ретроспективті деректер жоқ болған жағдайда;
- болашақ пайданың немесе ақша ағындарының сомасына негізделген болжам жасауда қиындықтар туындаған жағдайда;
- ұқсас кәсіпорындардың қызметі туралы ақпарат жоқ (немесе қол жеткізу қиын) болған жағдайда;
- кәсіпорын таратылу сатысында болған жағдайда.

Табыс тәсілі кәсіпорындардың басым көпшілігінің құнын бағалау үшін ең қолайлы болып саналады. Алайда, бұл тәсіл шығын және салыстырмалы тәсілдерді қолдану ұтымды

емес немесе мүлдем мүмкін емес (тиісті нарықтық ақпараттың болмауына байланысты) жағдайларда компаниялардың құнын бағалау кезінде үлкен маңызға ие [5].

Бизнес құнын бағалау кезінде салыстырмалы тәсілін қолдану ең тиімді болып табылады:

- нарықта көптеген ұқсас кәсіпорындар бар, олардың ауқымы, өндірісті әртараптандыру дәрежесі, өмірлік цикл кезеңі, даму стратегиясы бойынша салыстыруға болады, сонымен қатар бірдей өнім шығарады және бағаланатын объектіге географиялық жақын;

- нарық белсенді (көптеген мәмілелер жасалады) және осы мәмілелер туралы сапалы толық ақпараттар қол жетімді.

Бүгінгі таңда бизнес құнын анықтап, оның құндылығын арттыру әрбір бизнес иесінің негізгі мақсаты болып табылады. Әсіресе бұл қазіргі жедел жаһандану мен жоғары бәсекелестік жағдайында өзекті мәселеге айналып отыр.

Бизнес құндылығы – компанияның немесе кәсіпкерлік қызметтің қоғамға, клиенттерге, серіктестерге және қызметкерлерге ұсынатын артықшылығы мен маңыздылығы. Бұл құндылық тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға, нарықта бәсекелестік артықшылықтарға ие болуға және тұрақты даму мен табысқа жетуге бағытталған.

Бизнес құндылығының маңыздылығы:

- нарықта тұрақты орынды қамтамасыз етеді;
- клиенттердің сенімін арттырады;
- бәсекелестік артықшылық береді;
- ұзақ мерзімді табысқа жетуге ықпал етеді.

Бизнес құндылығы – тек қаржылық пайда емес, сонымен қатар қоғамға және нарыққа беретін оң әсері мен маңызы. Бизнес құндылығын арттыру – бұл компанияның нарықтағы орнын нығайтып, ұзақ мерзімді табыстылық пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды факторы. Бүгінгі таңда бизнес құндылығын арттырудың бірнеше негізгі бағыттарын 1-суретте қарастырамыз.

Ескертпе – [6, 7] негізінде авторлармен құрасырылды
Сурет 1 – Бизнес құндылығын арттырудың негізгі бағыттары

1-сурет бойынша бизнес құндылығын арттырудың негізгі бағыттарына сипаттама беріп өтейік:

Біріншіден, кәсіпорын қызметіне инновациялар мен технологияларды енгізу. Мұнда жаңа немесе жетілдірілген өнімдер мен қызметтерді әзірлеу, цифрлық трансформация, өндірістік және басқару процестерін автоматтандыруға ерекше мән беріледі.

Екіншіден, кәсіпорын қызметінде клиентке бағытталған стратегияларды іске асыру. Бұл стратегияларда клиенттердің қажеттіліктерін зерттеу және оларды қанағаттандыру, жеке қызмет көрсету мен тұтынушылармен ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнату, брендтің сенімділігін арттыруға ерекше мән беріледі.

Үшіншіден, кәсіпорынды тиімді басқару және корпоративтік мәдениет. Кәсіпорын қызметкерлерінің біліктілігін талапқа сай жоғарылатып отыру және мотивациялау, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті арттыру және ішкі процестерді оңтайландыру.

Төртіншіден, халықаралық нарыққа шығу. Экспорт пен сыртқы нарықтарда брендті дамыту, халықаралық серіктестіктер мен альянстар құру, жергілікті заңнамалар мен бизнес ортаны ескере отырып, нарыққа бейімделіп отыру қажет.

Бесіншіден, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын және инвестициялық тартымдылығын арттыру. Мұнда капиталды тиімді басқару, инвесторлар мен серіктестер үшін тартымды бизнес-модель қалыптастыру және бизнестің тәуекелдерін басқаруға ерекше мән берілуі тиіс.

Алтыншыдан, кәсіпорын экологиялық және әлеуметтік жауапкершілікке мән беру қажет. Мұнда тұрақты даму қағидаттарын енгізу, барынша «Жасыл» технологияларды қолдану, әлеуметтік жобаларға инвестиция салу.

Жетіншіден, маркетинг пен брендтің дамуы. Кәсіпорын сандық маркетинг пен әлеуметтік медианы белсенді қолдану тиіс, сонымен қатар бренд құндылығын арттыру және клиенттердің адалдығын сақтау стратегияларын іске асыруы тиіс.

Бұл стратегиялар бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, олардың нарықта тұрақты дамуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қорытынды

Қорыта айтқанда бизнестің құнын бағалау үдерісі бұл ұзақ мерзімді перспективаға бағытталған және кез-келген компания үшін стратегиялық маңызды болып табылады. Ол кәсіпорынның әлеуетті мүмкіндіктері туралы шынайы мәлімет береді, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және қаржылық тұрақтылықты нығайтуға мүмкіндік береді, бұл сайып келгенде шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржы-шаруашылық қызметінің тиімділігінің өсуіне әкеледі.

Бизнес құнын бағалау және оны арттыру қазіргі экономикалық жағдайда маңызды тақырыптардың бірі болып табылады. Дұрыс бағалау әдістерін таңдау мен тиімді стратегияларды енгізу компанияның бәсекеге қабілеттілігін арттырып, оның нарықтағы орны мен қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жигалова В. Н. Оценка стоимости бизнеса: учебное пособие / В. Н. Жигалова. — 2-е изд., доп. — Томск: Эль Контент, 2015. — 216 с.
2. Орлов А.В. Цели, принципы, нормативная база и этапы оценки стоимости предприятия. Вестник магистратуры. 2022. № 3-1 (126). С.13-16.
3. «Бағалау стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 5 мамырдағы № 519 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016971> (қарау күні: 16.03.2025 ж.)
4. Чеботарев Н. Ф. Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / Чеботарев Н. Ф., - 3-е изд. - М.: Дашков и К, 2017. - 256 с.

5. Галкина Л.А., Антоненко Е.В. Оценка стоимости бизнеса: теоретические основы и практическое применение: учебное пособие для практических занятий. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2016. – 44 с.
6. Жукова П.А., Ломов Е.Е. Стоимость бизнеса как фактор управления компанией (концепция ВВМ). [Инновационная экономика и общество № 4 \(30\), 2020](#). С. 31-36.
7. Гаврилова Э.Н., Алимсултанова М.А. Обзор инструментов повышения стоимости бизнеса: российский и зарубежный опыт. Актуальные вопросы современной экономики. 2021. №8. С. 28-33.

Г. А. Пазиллов*, Б. И. Оспан, Э. Г. Канбатыров

PhD, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
студент магистратуры, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: pgalimjan@mail.ru

ОЦЕНКА СТОИМОСТИ БИЗНЕСА И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

Аннотация

В этой статье рассматриваются теоретические аспекты оценки стоимости бизнеса и ее повышения. Стоимость бизнеса – один из основных показателей рыночной позиции и экономической стабильности компании. Методы оценки стоимости включают методы затрат, доходов и сравнение, каждый из которых эффективно используется в определенных ситуациях. Кроме того, в статье анализируются основные направления повышения стоимости бизнеса. Среди них выделяются внедрение инноваций и технологий, клиентоориентированные стратегии, развитие маркетинга и бренда, эффективное управление и корпоративная культура, экологическая и социальная ответственность, финансовая устойчивость и инвестиционная привлекательность, выход на международный рынок. Эти стратегии помогают повысить конкурентоспособность предприятий и обеспечить их устойчивое развитие на рынке. В исследовании использовались методы синтеза, анализа, сравнения, обобщения результатов научных исследований. Это исследование может служить теоретической основой для бизнес-субъектов для принятия эффективных решений по оценке стоимости своих активов и ее увеличению.

Ключевые слова: стоимостная оценка, стоимость бизнеса, business valuation, инвестиции, инновации, технологии, корпоративная культура.

G. A. Pazilov*, B. I. Ospan, E. G. Kanbatyrov

PhD, Senior Lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
master, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
master's student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: pgalimjan@mail.ru

ASSESSMENT OF BUSINESS VALUE AND THEORETICAL ASPECTS OF INCREASING IT

Abstract

This article discusses the theoretical aspects of assessing the value of a business and increasing it. Business value is one of the main indicators of a company's market position and economic stability. Cost estimation methods include cost, income, and comparison methods, each of which is effectively used in certain situations. In addition, the article analyzes the main directions of increasing business value. Among them are the introduction of innovations and technologies, customer-oriented strategies, marketing and brand development, effective management and corporate culture, environmental and social responsibility, financial stability and investment attractiveness, and entry into the international market. These strategies help to increase the competitiveness of enterprises and ensure their sustainable development in the market. The research used methods of synthesis, analysis, comparison, and generalization of scientific research results. This research can serve as a theoretical basis for business entities to make effective decisions on estimating the value of their assets and increasing it.

Keywords: valuation, business value, business valuation, investment, innovation, technology, corporate culture.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат

Пазилев Галимжан Абдирасулович – PhD аға оқытушы

e-mail: pgalimjan@mail.ru

телефон: 8-707-773-60-96

Information about the author responsible for contacts:

Pazilov Galimzhan Abdirasulovich-PhD Senior Lecturer

e-mail: pgalimjan@mail.ru phone: 8-707-773-60-96

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Пазилев Галимжан Абдирасулович-PhD старший преподаватель

e-mail: pgalimjan@mail.ru телефон: 8-707-773-60-96

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

ӘОЖ – 343-3

Ж.Б. Амангелді, К.Р. Сартаева*

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан з.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан

*Корреспондент авторы: galiya_1305@list.ru

**АКЦИЗДЕЛЕТІН ТАУАРЛАРДЫ ТАҢБАЛАУ ТӘРТІБІ МЕН ЕРЕЖЕЛЕРІН
БҰЗУҒА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН СЕБЕПТЕР МЕН ЖАҒДАЙЛАР**

Түйін

Бұл мақалада акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайлар қарастырылады. Мемлекет тарапынан адал өндірушілерге қатысты шамадан тыс реттеу шаралары күшті спирттерге ең төменгі нарықтық бағаларды белгілеу арқылы көрінеді. Бұл жағдай жосықсыз тұлғалардың акцизделетін алкоголь өнімдерін таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзу үшін қосымша ынталандыру тудырады. Түнгі уақытта алкогольдік ішімдіктерді сатуға тыйым салу бөлігінде мемлекеттік реттеу өте жақсы мақсаттарды көздей отырып (қоғамдық орындардағы, отбасылық-тұрмыстық саладағы және т.б. құқық бұзушылықтарға қарсы күрес), заңда белгіленген тәртіпті бұза отырып дайындалған спирттік ішімдіктерді сату үшін тағы бір жағдай жасайды. Акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың белгілі бір ерекшелігі бар, ол алкоголь өнімдерінің жоғары маржиналдылығымен, адал өндірушілерге қатысты артық реттеу шараларымен, заңды өнімнің тұрақты қымбаттауымен, акцизделетін алкоголь өнімдерін заңсыз өндіруге күдікпен байланысты фактілер бойынша жедел ден қою шараларының тиімсіздігімен сипатталады.

Кілттік сөздер: себептері, шарттары, акцизделетін тауарлар, детерминация, криминология, қылмыс, экономикалық және әлеуметтік детерминант.

Кіріспе

Табиғаттағы кез-келген құбылыс оның пайда болуына ықпал ететін себептер мен жағдайларға негізделген. Қылмыс ерекшелік емес. Қылмыстық құқық бұзушылықты жасауға белгілі бір себептер мен осы үшін қалыптасқан жағдайлар ықпал етеді.

"Құқық бұзушылыққа ықпал ететін себептер" ұғымының мазмұнын қарастыру "детерминация" ұғымына жүгіну қажеттілігімен байланысты.

Философиядағы Детерминизм "бастапқы мүмкіндіктердің спектрін шектеуден тұратын әрбір құбылыстың материалдық шарттылығы туралы ілім ретінде анықталады, ол осы құбылысқа әкеледі және оның негізгі сипаттамаларын анықтайды" [1]. Себептілік құбылыстардың кез-келген байланысының шектеулі бөлігі ретінде анықтау процесіне енеді, сонымен қатар ол байланыстың барлық басқа түрлерінің негізінде жатыр және құбылыстарды анықтаудың жалпы аспектісі болып табылады [1].

Д. Жюлия "детерминация" (лат. *determinatio*)-бұл оқиғалар мен құбылыстардың себептік шарттылығы" позитивті-құқықтық ойлау үшін әр құқықтық немесе заңсыз әрекеттің өзіндік себептері бар, ал олар өз кезегінде алыс себептердің салдары болып табылады деген көзқарас тән [2].

А.И. Долгова "себептілік - бұл заттардың немесе құбылыстардың байланысының бір түрі, қандай да бір құбылыстың немесе процесінің туындыларын тудыратын және анықтайтын байланыс" деп санайды [3]. Әрі қарай, автор сөзін жалғастырады: "Себептілік туралы айтқанда, біз "себеп", "салдар" және "себептілік" категорияларымен жұмыс жасаймыз,

сондықтан олар туралы айту керек. Себеп - тікелей әкелетін, басқа құбылысты тудыратын құбылыс-салдары" [3].

Нәтижелер мен талқылау

Себептердің келтірілген анықтамалары табиғаттағы кез-келген құбылыс, процестер өзінің пайда болуы мен дамуында қатаң анықталған заңдылыққа ие деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл заңдылық себептердің түпнұсқалығын және салдардың қайталануын қарастырады. Сонымен қатар, себептердің болуы әрдайым нәтиже бермейді, өйткені белгілі бір бағыттағы оқиғалардың дамуы және белгілі бір салдардың пайда болуы үшін бұл үшін тиісті жағдайлар қажет. Себеп пен салдар бір-бірін қайталамайды, олардың мазмұндық жағы мүлдем сәйкес келмейді. Пайда болған себеп болу ортасына белгілі бір жолмен әсер етеді, оны өзгертеді және оқиғалардың, процестердің, құбылыстардың өзгеруіне ықпал етеді.

Осыған байланысты А.Ф. Токаревтің ғылыми ұстанымы өте танымал және дәл: "Қылмыстың детерминанттарын, оның түрлері мен қылмыс топтарын анықтау және талдау қылмыстардың жалпы алдын-алудың логикалық және іс жүзінде бастапқы нүктелері болып табылады. Қылмысқа оның пайда болу себептерін және себептердің әрекетін өрістетуге көмектесетін объективті және субъективті жағдайларды білмей тиімді әсер ету мүмкін емес. Қылмыстардың себептерін және оларға ықпал ететін жағдайларды тұжырымдамалық талдау ғана осы құбылыстардың күрделі көп факторлы табиғаты туралы айтуға мүмкіндік береді" [4].

А.И. Долгованың пікірінше, "қылмыс қоғамның сипаттамаларынан туындайды және оның мәнін дәл көрсетеді" [5]. В. Н. Кудрявцев атап өткендей себептілік (себептік байланыс) бұл екі немесе бірнеше құбылыстар арасындағы объективті тәуелділіктен басқа ештеңе емес, олардың біреуі (себебі) басқаларын тудырады (салдары) [6]. Жоғарыда айтылғандардан белгілі бір құбылыстардың өзі қылмыс тудырмайды, бірақ олардың өмір сүруі, олардың жиынтығының үйлесуі жеке тұлғалардың қылмыстық мінез-құлқының пайда болуы мен дамуына жағдай жасайды. Сондықтан криминологияда қолайсыз әлеуметтік жағдайларды қылмыстың себебі ретінде қарастыру әдеттегідей.

"Шарттар-бұл қылмыстық нәтижеге қол жеткізуге ықпал ететін жағдайлар. Қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайлар криминологияда қылмысты тікелей тудырмайтын, бірақ адамның қылмыс жасау ниетінің пайда болуына ықпал ететін, қылмыстық ниеттерді жүзеге асыруды және қылмыстық нәтижелерге қол жеткізуді жеңілдететін жағдайлар, нақты шындық фактілері түсініледі. Қылмысқа қатысты жағдай қылмысқа ықпал ететін, ықпал ететін, қолайлы, бірақ оны тудырмайтын, шарттамайтын, тудырмайтын жағдай болып көрінеді. Қылмыс жасауға қолайлы кез келген факторларды шарттар деп санаған жөн" [7].

Бірқатар криминологтар қылмыстың себептерін жіктеуді ұсынады. Олар қылмыстың осы себептерін мыналарға бөледі:

- а) қылмыстың жалпы әлеуметтік құбылыс ретіндегі себептері;
- б) қылмыстың жекелеген түрлерінің себептері;
- в) нақты қылмыстың себептері;
- г) қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайлар [8].

Айта кету керек, шарттардың өзі қылмыс жасау ниетін қалыптастырмайды. Алайда олардың болмауы қылмыс жасауды қиындатады немесе мүмкін емес етеді.

Осылайша, криминология тұрғысынан себептілік объективті түрде бар байланыс, олардың біреуі (себебі) басқаларын (салдарын) тудыратын екі немесе бірнеше құбылыстар арасындағы байланыс.

В.Д. Ларичев кәсіпкерлік қылмыстардың басым себебі кәсіпкерлік (шаруашылық) қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысудан айтарлықтай экономикалық пайда болып табылатынын атап өтті. Кәсіпкерлік қылмыстың негізінде экономиканың дағдарыстық жағдайында құнарлы жер табатын Экономикалық қызмет субъектілерінің "өзімшілдігі" жатыр. Кәсіпкерлік қылмысты анықтауда құқықтық факторлар маңызды рөл атқарады. Оларға мыналар жатады: кәсіпкерлік қызметті реттейтін нормативтік базаның жетілмегендігі, қылмыстық заңнаманың олқылықтары [9].

Көптеген ғалымдар экономикалық және әлеуметтік детерминанттардың тығыз байланысын көрсетеді. Атап айтқанда, егер экономикалық жағдайлар бастапқы, ал басқалары қайталама болса, онда экономикалық фактордың деликтогендік мәні бастапқы, анықтаушы, ал психологиялық мәні біріншісінен алынған екінші реттік деп танылуы керек [10].

Алкоголь өнімдерінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстар жасауға ықпал ететін маңызды фактор-үстеме пайда алу мүмкіндігі. Ғылыми әдебиеттерде бұл жерде пайда нормасы мен капитал айналымының жылдамдығы есірткі бизнесіне қарағанда жоғары деген пікір айтылады [11].

Бұл тұжырыммен жалған алкоголь өнімдерін өндіруге қатысты бөлігінде ғана келісуге болады. Шынында да, жалған арақтың бір бөтелкесінен түсетін табыс орташа есеппен 1200-1800 теңгені құрайды, ал капитал айналымының жылдамдығы есірткі бизнесіне қарағанда әлдеқайда жоғары. Бұған бірқатар факторлар ықпал етеді: елдегі маскүнемдік пен маскүнемдіктің үнемі өсуі; өндіріс және тасымалдау кезеңдеріндегі шамалы шығындар; алкоголь өнімдерінің заңсыз айналымы үшін жауапкершілік есірткінің заңсыз айналымына және т.б. қарағанда едәуір төмен.

Қазақстан Республикасында акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеуге арналған криминологиялық зерттеулер жүргізілген жоқ.

Біздің ойымызша, бұл қылмыстардың маңызды себептерінің бірі-су-алкоголь қоспасын өндірудің өте қарапайым, қарапайым технологиясы және физикалық белсенділігі, оны кейіннен әртүрлі алкогольдік ішімдіктер түрінде жүзеге асыруға болады.

Алкоголь өнімдерінің жоғары өтімділігі де маңызды детерминант компоненті болып табылады.

Экономика саласының мамандары Қазақстан Республикасында акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзудың негізгі детерминанттарына мыналар жатады:

- заңсыз күшті алкогольдің жоғары маржиналдылығы;
- адал өндірушілерге қатысты артық реттеу шаралары;
- заңды өнімнің қымбаттауы;
- шикізат айналымын тиісінше бақылау;
- тұтынушылардың жеткіліксіз хабардарлығы [12].

Сонымен қатар, акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібін бұза отырып сатылатын алкогольдік сусындардың жоғары маржиналдылығын мамандар акциздер мөлшерлемесінің қатар өсуімен байланыстырады.

Акциздік ставкалардың өсуінен кейін заңсыз алкоголь өнімінің рентабельділігінің артуы сөзсіз. Бұл жағдай акциздердің қымбаттауы тіпті заңды өндірушілерді өз өнімдерінің бір бөлігін тиісті есепке алу мен рәсімдеуден "алып тастауға" итермелейтіндігімен түсіндіріледі.

Акциздік мөлшерлеменің қымбаттауы тұтынушылар мен саудагерлердің арзан алкогольдік өнімге деген сұранысын арттырады екен.

Тағы бір қызықты байқау: 2018 жылы коньяк пен коньяк сусындарының өндірісі бірден 48% - ға өсті. Бұл арақтың акциздік мөлшерлемесінің өсуіне байланысты болуы мүмкін: ол 2018 жылы 14% - ға өсті, бұл кейбір өндірушілерді "коньяк сусындарын" құюға, яғни арақты қызыл түске бояуға көшуге ынталандыруы мүмкін [12].

Мемлекет тарапынан адал өндірушілерге қатысты шамадан тыс реттеу шаралары күшті спирттерге ең төменгі нарықтық бағаларды белгілеу арқылы көрінеді. Бұл жағдай жосықсыз тұлғалардың акцизделетін алкоголь өнімдерін таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзуы үшін қосымша ынталандыру тудырады.

Қорытындылар

Осылайша, Қазақстан Республикасында Үкімет жыл сайын арақ пен ерекше арақтың, тауар шығарылған жердің қорғалған атауы бар арақтың, күшті ликер-арақ бұйымдарының, коньяк пен брендидің ең төменгі бөлшек бағасын белгілейді. Зерттеушілер атап өткендей, соңғы бес жылда аталған алкогольдік сусындардың ең төменгі бөлшек сауда бағасы 16% - ға

өсті. Бағаның тұрақты өсуі тұтынушылардың белгілі бір топтарын көлеңкелі секторда алкоголь сатып алуға мәжбүр етеді.

Түнгі уақытта алкогольдік ішімдіктерді сатуға тыйым салу бөлігінде мемлекеттік реттеу өте жақсы мақсаттарды көздей отырып (қоғамдық орындардағы, отбасылық-тұрмыстық саладағы және т.б. құқық бұзушылықтарға қарсы күрес), заңда белгіленген тәртіпті бұза отырып дайындалған спирттік ішімдіктерді сату үшін тағы бір жағдай жасайды. Сонымен, күндіз басталған алкогольді ішуді жалғастырғысы келген адамдар немесе түнгі уақытта алкогольмен көңіл көтеруді қалайтын адамдар, олардың пайда болу заңдылығына қызығушылық танытпай, кез-келген қол жетімді алкогольдік сусын сатып алуды ойланбастан алады.

Мамандардың пікірінше, бақылаушы органдарда спирттік ішімдіктерді өндіруді заңсыз ұйымдастыруға күдік туындаған жағдайда оларға жедел әрекет етуге мүмкіндік беретін өкілеттіктердің болмауы маңызды фактор болып табылады. Мәселен, істі ДЭР-де тіркеу үшін заңсыз іс жүргізу көлемін, акциздік маркаларды қолдан жасау фактісін және т.б. тіркеуге тиіс криминалистің қорытындысы қажет. Содан кейін мәселе туындайды-заңсыз өндіріс орнына қалай жетуге болады. Тиісті қағаздарды рәсімдеуге бірнеше апта, кейде бір ай қажет болады [12].

Әрине, құқық қорғау органдары қажетті құжаттарды рәсімдеп жатқанда, заңсыз алкоголь өнімдерін өндірушілер өздерінің заңсыз кәсіпкерлік қызметінің іздерін жою үшін қажет нәрсенің бәрін жасайды. Нәтижесінде шынымен кінәлі адамдар қылмыстық жауапкершіліктен "кетеді".

Осылайша, жүргізілген зерттеу нәтижесінде акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібі мен ережелерін бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың алкоголь өнімінің жоғары маржиналдылығымен, адал өндірушілерге қатысты артық реттеуші шаралармен, заңды өнімнің тұрақты қымбаттауымен, күдікке байланысты фактілер бойынша жедел ден қою шараларының тиімсіздігімен сипатталатын белгілі бір ерекшелігі бар деп қорытынды жасау керек. акцизделетін алкоголь өнімдерін заңсыз жасау.

Әдебиеттер тізімі

1. Жюлиа Дидье Философский словарь: пер. с французского / Жюлиа Дидье. – М.: Международные отношения, 2000. – 537 с.
2. *Криминология : учебник / под общ. ред. А. И. Долговой.* — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Норма : ИНФРА-М, 2020. - 1008 с.
3. Токарев А.Ф. Общее предупреждение преступлений в деятельности органов внутренних дел / А.Ф.Токарев. М.: Акад. МВД России, 1995. - 23 с.
4. *Личность организованного преступника: криминологическое исследование: монография / Под ред.: Долгова А.И.* - М.: Норма, Инфра-М, 2013. - 368 с.
5. *Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова.* — 5-е изд., перераб. и доп. — Москва : Норма : ИНФРА-М, 2022. — 800 с.
6. *Криминология: Общая часть: учебник / под общей редакцией Ф.К. Зиннурова.* – Казань: КЮИ МВД России, 2019. – 358 с.
7. Малков В.Д. Криминология: учебник для вузов / — 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ЗАО Юстицинформ, 2011. – 544 с.
8. Балашов, Д.Н. Криминалистика: учебник, 2-е изд. / Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В. Маликов. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 503 с
9. *Малеин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малеин.* – М.: Владос, 2017. – 328.с.
10. Научные труды Академии финансовой полиции Республики Казахстан. Выпуск 3 / Астана: Фолиант, 2006. – 496 с.
11. Адиль Касымов Градус вне закона: нелегальный оборот крепкого алкоголя достигает 30% [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі:// <https://kz.kursiv.media/2022-12-29/nelegalnyj-оборот-krepkogo-alkogolya-dostigaet-30/> (жүгінген күні: 29.12.2022).

12. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка./ Издательство: Мир и образование. – М. : 2021. – 1376 с.

Ж.Б. Амангелді, К.Р. Сартаева

магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к. ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: galiya_1305@list.ru

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ НАРУШЕНИЮ ПОРЯДКА И ПРАВИЛ МАРКИРОВКИ ПОДАКЦИЗНЫХ ТОВАРОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются причины и условия, способствующие совершению нарушения порядка и правил маркировки подакцизных товаров. Избыточные регуляторные меры в отношении добросовестных производителей со стороны государства проявляются посредством установления минимальных рыночных цен на крепкие спиртные напитки. Это обстоятельство создает дополнительный стимул для нарушения недобросовестными лицами порядка и правил маркировки подакцизной алкогольной продукции. Государственное регулирование в части запрета на продажу алкогольных напитков в ночное время, преследуя вполне благие цели (борьба с правонарушениями в общественных местах, в семейно-бытовой сфере и т.д.), создает еще одни условия для реализации спиртных напитков, изготовленных с нарушением установленного законом порядка. Причины и условия, способствующие совершению нарушений порядка и правил маркировки подакцизных товаров, имеют определенную специфичность, которая характеризуется высокой маржинальностью алкогольной продукции, избыточными регуляторными мерами в отношении добросовестных производителей, постоянным удорожанием легальной продукции, неэффективностью мер по быстрому реагированию по фактам, связанным с подозрением на незаконное изготовление подакцизных алкогольных продуктов.

Ключевые слова: причины, условия, подакцизные товары, детерминация, криминология, преступность, экономическая и социальная детерминанта.

J.B. Amangeldi, K.R. Sartayeva

master's student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
candidate of Law, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: galiya_1305@list.ru

CAUSES AND CONDITIONS CONTRIBUTING TO VIOLATION OF THE PROCEDURE AND RULES FOR LABELING EXCISABLE GOODS

Abstract

This article discusses the causes and conditions that contribute to violations of the procedure and rules for labeling excisable goods. Excessive regulatory measures against bona fide producers on the part of the state are manifested by setting minimum market prices for spirits. This circumstance creates an additional incentive for unscrupulous persons to violate the procedure and rules for labeling excisable alcoholic beverages. State regulation regarding the prohibition of the sale of alcoholic beverages at night, pursuing quite good goals (combating offenses in public places, in the family and household sphere, etc.), creates another condition for the sale of alcoholic beverages made in violation of the procedure established by law. The causes and conditions that contribute to violations of the procedure and rules for labeling excisable goods have a certain specificity, which is characterized by high margins of alcoholic beverages, excessive regulatory measures against bona fide manufacturers, constant rise in the cost of legal products, ineffectiveness of measures to quickly respond to facts related to the suspected illegal manufacture of excisable alcoholic products.

Keywords: causes, conditions, excisable goods, determination, criminology, crime, economic and social determinant.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

К.Р. Сартаева email: galiya_1305@list.ru

Information about the author responsible for contacts:

K.R. Sartayeva email: galiya_1305@list.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

К.Р. Сартаева email: galiya_1305@list.ru

ӘОЖ: 323.383:061.237

А. Маратқызы *

магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: arukkosh@gmail.com

ТАЯУ ШЫҒЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ ҚЫТАЙ, РЕСЕЙ ЖӘНЕ АҚШ МҮДДЕЛЕРІ

Түйін

Таяу Шығыс – халықаралық қатынастардағы маңызды аймақтардың бірі, онда әлемнің ірі державаларының мүдделері қиылысады. АҚШ, Қытай және Ресей бұл аймақта әртүрлі стратегиялық мақсаттар көздейді. Бұл мақалада осы державалардың салыстырмалы артықшылықтары мен стратегиялық мақсаттарына талдау жасалып, олардың бәсекелес және қиылысатын мүдделері қарастырылады. Зерттеу барысында халықаралық қатынастардың реалистік теориясы қолданылады. Мақала геосаяси динамика туралы терең түсінік беру үшін сандық деректерді, аймақтық перспективаларды және кейс-стадиді қамтитын саяси реализм теориясына негізделген. Осы үшбұрышты бәсекелестіктің аймақтық тұрақтылық пен жаһандық билік құрылымдары үшін салдары туралы болжамдар ұсынылады. Бұл мақалада сондай-ақ Таяу Шығыстың стратегиялық маңыздылығының тарихи аспектілері қарастырылады, оның ішінде отаршылдық кезеңнен бастап қазіргі көпполярлы әлемдегі өзгерістерге дейінгі процестер талданады. Деректер мен саяси дискурстарды сараптау арқылы АҚШ, Қытай және Ресейдің аймақтағы экономикалық, әскери және дипломатиялық ықпалының салыстырмалы талдауы жүргізіледі.

Кілттік сөз: Таяу Шығыс, Америка Құрама Штаттары, Қытай, геосаясат, аймақтық тұрақсыздық

Кіріспе

Таяу Шығыс өзінің стратегиялық орналасуына, орасан зор энергетикалық ресурстарына және күрделі әлеуметтік-саяси динамикасына байланысты ұзақ уақыт бойы жаһандық геосаясаттың орталығы болды. Соңғы жылдары Қытайдың, Ресейдің және АҚШ-тың аймақтағы мүдделері мен стратегиялары айтарлықтай өзгеріп, халықаралық тәртіптегі кеңірек өзгерістерді көрсетті. Бұл мақалада осы державалардың салыстырмалы артықшылықтар мен стратегиялық артықшылықтарға деген ұмтылысын баса көрсете отырып, олардың бәсекелес және қиылысатын мүдделерін талдау үшін реалистік тәсіл қолданылады. Ресми дереккөздерге, сандық мәліметтерге және соңғы оқиғаларға сүйене отырып, мақала олардың әрекеттерінің аймақтық тұрақтылық пен жаһандық билік динамикасына әсерін көрсетеді. Реализм теориясына сәйкес, мемлекеттер бәсекеге қабілетті халықаралық жүйеде өздерінің қауіпсіздігі мен ықпалын барынша арттыру үшін әрекет етеді. Таяу Шығыста бұл энергетикалық қауіпсіздік, әскери альянстар және дипломатиялық маневрлер түрінде көрінеді. Аймақтың тұрақсыздығы және оның ресурстық байлығы оны ұлы державалар арасындағы бәсекелестіктің негізгі алаңына айналдырады, мұнда әрқайсысы өз мүдделерін алға жылжыту арқылы басқалардың ықпалын шектеуге тырысады.

АҚШ ХХ ғасырдың ортасынан бастап Таяу Шығыста энергетикалық ресурстармен қамтамасыз ету, терроризммен күресу және Израиль мен Сауд Арабиясы сияқты одақтастарды қолдау мүдделерін басшылыққа ала отырып, аймақтағы үстемдікке ие негізгі сыртқы ойыншы. Алайда, соңғы жылдары АҚШ-тың стратегиясы өзгеріп, қатысудың азаюымен және басымдықтардың қайта қаралуымен сипатталды. Сланец революциясы АҚШ-ты Таяу Шығыстағы мұнайға тәуелділігін азайтты. 2022 жылы АҚШ компаниялары тәулігіне 12,3 миллион баррель мұнай өндірді. Бұл АҚШ-тың аймақтағы әскери қатысуын азайтуға көмектесіп, бұл Байден әкімшілігінің Ирак пен Ауғанстаннан әскерлерді шығару туралы шешімінде көрінді[1].

АҚШ Таяу Шығыстағы маңызды одақтарымен қарым-қатынасын сақтауды жалғастыруда. Мысалы, 2020 жылы олар Израиль мен бірнеше араб елдері арасындағы қарым-қатынасты қалыпқа келтірген Авраам келісімдерін жасады. АҚШ сонымен қатар Иранның ядролық қару жасауына жол бермеу үшін Иранның ядролық келісіміне қайта оралуға

тырысуда. Алайда олардың аймақтағы ықпалы өз позицияларын белсенді түрде нығайтып жатқан Қытай мен Ресейдің бәсекелестігіне көбірек ұшырауда. АҚШ-тың араласуының азаюына қарамастан, аймақта әлі де көптеген әскерлер бар. Мысалы, 40 000-нан астам АҚШ әскері Катар, Бахрейн және Кувейттегі базаларда орналасқан[2]. Бұл АҚШ-қа қауіп-қатерге тез жауап беруге және өз мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді. Бірақ АҚШ-тың өз қиындықтары бар. Олар Таяу Шығыстағы міндеттемелерді, ішкі мәселелерді және жаһандық сахнада күшейіп келе жатқан Қытаймен өсіп келе жатқан бәсекені теңестіруі керек.

Қытай Таяу Шығысқа ең алдымен экономика экономикалық призмадан қарайды. Оған мұнай сияқты энергия ресурстары қажет және ол өзінің жаһандық "Белдеу және жол" бастамасын белсенді түрде дамытуда. Бірақ соңғы жылдары Қытай аймақта белсенді саяси рөл атқара бастады. Қытай әлемдегі ең ірі мұнай сатып алушы болып табылады және оның мұнай импортының жартысына жуығы (47%) 2022 жылы Таяу Шығыстан келеді[3]. Негізгі жеткізушілер - Сауд Арабиясы, Ирак және Иран. Қытай үшін бұл жеткізілімдердің тұрақты болуы маңызды, өйткені мұнайсыз оның экономикасы тоқтап қалады. "Белдеу және жол" аясында Қытай Таяу Шығыстағы инфрақұрылымға 200 миллиард доллардан астам инвестиция салды[4]. Мысалы, ол Оман мен БАӘ порттарын, сондай-ақ Сауд Арабиясындағы теміржолдарды салады. Бұл жобалар аймақты дамытуға көмектесіп қана қоймай, оның ықпалын нығайта отырып, Қытайға стратегиялық артықшылықтар береді. Қытай бейтарап және әділ ойыншы болып көрінуге тырысады. Мысалы, 2023 жылы ол Сауд Арабиясы мен Иранға көптеген жылдар бойғы қақтығыстардан кейін дипломатиялық қатынастарды қалпына келтіруге көмектесті. Бұл Қытай үшін үлкен қадам, ол бұрын аймақ саясатына араласпауды жөн көрді. Қытайдың Таяу Шығыста әскери базалары аз болғанымен, оның Джибутиде маңызды базасы бар. Сонымен қатар, Қытай өзінің әскери-теңіз күштерін аймақтағы сауда жолдары мен мүдделерін қорғау үшін белсенді түрде дамытуда. Қытай Таяу Шығыста барған сайын маңызды ойыншыға айналууда. Оның өсіп келе жатқан әсері АҚШ — тың дәстүрлі үстемдігіне қарсы тұрады және аймақ елдеріне экономикада да, саясатта да ынтымақтастыққа балама ұсынады.

Соңғы он жылда Ресей Таяу Шығыста тағы да маңызды ойыншыға айналды. Владимир Путин кезінде ол өзінің ықпалын қалпына келтіру үшін армияны, энергетиканы және одақтарды пайдаланды. 2015 жылы Ресей Президент Асадқа көмектесу үшін Сириядағы соғысқа араласты. Бұл жағдайды өзгертті: Ресей оның режимін сақтап қана қоймай, аймақтағы негізгі делдал болды. Ресейде қазір Сирияда әскери базалар бар-Хмеймим авиабазасы және Тартустағы порт, бұл оған Жерорта теңізінде тұрақты қатысуға мүмкіндік береді. Ресей сонымен қатар ОПЕК арқылы Сауд Арабиясы сияқты мұнай елдерімен белсенді жұмыс істейді. Олар әлемдік нарықтағы бағаны бақылау үшін мұнай өндіруді бірге реттейді. Бұл Ресейге өзінің экономикалық және саяси ұстанымдарын нығайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, Ресей Таяу Шығыс елдеріне қару сатады. 2022 жылы ол одан 15 миллиард доллар тапты[5]. Бұл сатылымдар ақша тауып қана қоймай, Египет, Алжир және Иран сияқты елдермен одақтарды нығайтады. Ресей соғысушы тараптар арасында шебер тепе-теңдікті сақтайды. Мысалы, ол Израильмен де, Иранмен де қарым-қатынасты сақтайды және Таулы Қарабах соғысындағыдай қақтығыстарға делдал болады. Бұл икемді тәсіл Ресейге жергілікті қақтығыстарға тым терең араласпай, аймақтағы жағдайға әсер етуге мүмкіндік береді.

Таяу Шығыс елдері тәуелсіздік пен қауіпсіздікті сақтау үшін бірден бірнеше әлемдік державалармен қарым-қатынас орнатуға тырысады. Мысалы, дәстүрлі түрде АҚШ-пен жұмыс істеген Сауд Арабиясы қазір Қытаймен және Ресеймен, әсіресе энергетика және қорғаныс саласында белсенді жұмыс істейді. АҚШ қысымындағы Иран Қытаймен және Ресеймен жақындасып, Қытаймен 25 жылдық келісім-шарт сияқты ұзақ мерзімді келісімдер жасап, Шанхай ынтымақтастық ұйымына қатысады[6]. Мемлекеттерден басқа, аймақта "Хезболла" және "ХАМАС" сияқты ықпалды топтар бар. Олар ұлы державалардың бәсекелестігін сыртқы одақтастардан қолдау алу үшін пайдаланады, бұл аймақтағы жағдайды одан да тұрақсыз етеді. Мүдделерінің айырмашылығына қарамастан, АҚШ, Қытай және Ресей Таяу Шығыстағы мақсаттары ортақ. Олардың барлығы терроризмнің таралуын болдырмауды, мұнай мен газ

нарығын тұрақтандыруды және ядролық қаруды бақылауды қалайды. Алайда олардың аймақтағы ықпалы үшін бәсекелестік көбінесе жаңа қақтығыстарға әкеледі.

Мысалы, АҚШ Иранға тұрақтылыққа қауіп төндіреді, ал Қытай мен Ресей оны маңызды серіктес деп санайды. Бұл АҚШ-тың ядролық келісімнен шығуы және Қытай мен Иран арасындағы стратегиялық келісім арқылы көрінеді [7]. Израиль мен Палестина мәселесінде АҚШ Израильдің басты одақтасы болып қала береді, ал Қытай мен Ресей өздерін бейтарап делдал ретінде көрсете отырып, екі тараппен де байланыста болуға тырысады. Сауд Арабиясы мен БАӘ сияқты Парсы шығанағы елдері АҚШ-пен тарихи тығыз байланысты, бірақ соңғы жылдары серіктестерінің ауқымын кеңейту мақсатында Қытаймен және Ресеймен экономикалық және әскери ынтымақтастықты белсенді түрде дамытуда.

Қорытынды

Таяу Шығыс - АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестіктің негізгі сахнасы болып қала береді. Әртүрлі тәсілдерге қарамастан, олардың мүдделері бір-біріне сәйкес келеді және олардың өзара әрекеті аймақтың болашағын анықтауды жалғастырады. Бұл Таяу Шығыстың тұрақтылығына ғана емес, әлемдік саясатқа да ұзақ мерзімді әсер етеді. Алдағы жылдары оқиғаларды дамытудың бірнеше нұсқалары болуы мүмкін.

-Біріншіден, аймақ көпполярлы бола алады, өйткені Таяу Шығыс елдері ұлы державалар арасындағы бәсекелестікті өз пайдасына пайдаланады.

-Екіншіден, сыртқы ойыншылардың бәсекелестігі тұрақсыздықты тереңдете отырып, Сирия, Йемен және Ливиядағы қақтығыстардың күшеюіне әкелуі мүмкін.

-Үшіншіден, жаңартылатын энергияға біртіндеп көшу Таяу Шығыс мұнайының стратегиялық маңыздылығын төмендетуі мүмкін, бұл әлемдік державаларды аймақтағы басымдықтарын қайта қарауға мәжбүр етеді. Бұл тенденцияларды талдау саясаткерлер мен сарапшылар үшін ХХІ ғасырдың қиындықтары мен мүмкіндіктерін жақсы түсіну үшін қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. America And The Middle East – Analysis, Мына сілтемеде: <https://www.eurasiareview.com/19062022-america-and-the-middle-east-analysis/> (от 19 июня 2022 года)
2. Where U.S. troops are stationed in the Middle East. Мына сілтемеде: <https://www.axios.com/2023/10/31/american-troops-middle-east-israel-palestine> (от 31 октября 2023 года)
3. Elling, R. C., & Abdul Razak, R. Oil, labour and empire: Abadan in WWII occupied Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50(1), 142–159.
4. Competition and conflict: China and the Middle east, Мына сілтемеде: https://www.uscc.gov/sites/default/files/2024-11/Chapter_5--China_and_the_Middle_East.pdf 70 б.
5. Guo, J., Guo, S., & Lv, J. Potential spatial effects of opening Arctic shipping routes on the shipping network of ports between China and Europe. *Marine Policy*, 2024, 136, 104885. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104885>
6. Hafezi, P., Abdallah, N., & El-Yaakobi, A. Iran and Saudi Arabia agree to resume ties in talks brokered by China. Мына сілтемеде: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-saudi-arabia-agree-resume-ties-re-open-embassies-iranian-state-media-2023-03-10/> (2023).
7. Морозов Ю.В. Подходы КНР, США и РФ в борьбе в сфере геополитики в регионах мира // Россия и Америка в ХХІ веке. М., 2020. № 1. 8-16 стр. <https://doi.org/10.18254/S207054760009025-4>. Мына сілтемеде: <https://rusus.jes.su/s207054760009025-4-1/>

А. Маратқызы

*магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: arukkosh@gmail.com

ИНТЕРЕСЫ КИТАЯ, РОССИИ И США В РЕГИОНЕ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Аннотация

Ближний Восток – один из важнейших регионов в международных отношениях, где пересекаются интересы крупнейших мировых держав. США, Китай и Россия преследуют в этом регионе различные стратегические цели. В этой статье анализируются сравнительные преимущества и стратегические цели этих держав и рассматриваются их конкурирующие и пересекающиеся интересы. В исследовании используется реалистическая теория международных отношений. Статья основана на теории политического реализма, которая включает количественные данные, региональные перспективы и тематические исследования, чтобы дать более глубокое понимание геополитической динамики. Предлагаются предположения о последствиях этой треугольной конкуренции для региональной стабильности и глобальных властных структур. В этой статье также рассматриваются исторические аспекты стратегического значения Ближнего Востока, включая анализ процессов, начиная с колониального периода и заканчивая изменениями в современном многополярном мире. Путем анализа данных и политических дискурсов проводится сравнительный анализ экономического, военного и дипломатического влияния США, Китая и России в регионе.

Ключевое слово: Ближний Восток, США, Китай, геополитика, региональная нестабильность

A. Maratkyzy*

master's student, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: arukkosh@gmail.com

INTERESTS OF CHINA, RUSSIA AND THE UNITED STATES IN THE MIDDLE EAST REGION

Abstract

The Middle East is one of the most important regions in international relations, where the interests of the major powers of the world intersect. The United States, China and Russia pursue different strategic goals in this region. This article analyzes the comparative advantages and strategic goals of these powers and examines their competing and intersecting interests. The study uses a realistic theory of international relations. The article is based on the theory of political realism, which includes quantitative data, regional perspectives and case studies to provide a deeper understanding of geopolitical dynamics. Assumptions are proposed about the consequences of this triangular competition for regional stability and global power. This article also examines historical aspects of the strategic importance of the Middle East, including analyzing processes from colonial times to changes in the modern multipolar world. Through the analysis of data and political discourses, a comparative analysis of the economic, military and diplomatic influence of the United States, China and Russia in the region is carried out.

Keyword: Middle East, United States, China, geopolitics, regional instability

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

А. Маратқызы, email: arukkosh@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

A. Maratkyzy, email: arukkosh@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

А. Маратқызы, email: arukkosh@gmail.com

ӘОЖ 343.237

Е.В. Мицкая, А. Азатбек, С.Б. Абутова*

з.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы: asb8008@mail.ru**

ҚЫЛМЫСТЫҚ ДЕЛДАЛДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН САРАЛАУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Мақалада қылмыстық делдалдық әрекеттерді саралау мәселелері қарастырылады. Қылмыстық делдалдық-бұл қылмыстың затын, құралдарын немесе ақпаратын басқа қатысушыға, сол сияқты қылмыс жасауға қатысушы адамның тапсырмасы бойынша үшінші тұлғаға беру, қылмыс жасауға қатысатын адамдар арасында байланыс орнатуды және жүзеге асыруды қамтамасыз ету, сондай-ақ қылмыстық сөз байласуға қол жеткізуге және іске асыруға өзге де өкілеттіктер, адамдардың мүдделерін білдіре отырып, қылмысқа қатысқандар көмектесуші адамға сипаттама береді. Автор делдалдың түсінігін оның физикалық және интеллектуалдық көрінісінде көрсетеді: әлеуметтік байланыстарды құру және келісімге қол жеткізу мен іске асыруды қамтамасыз ету жөніндегі функциялары. Бұл ретте делдал қылмыстық схеманың кез келген нұсқасында ықтимал байланыстырушы буын ретінде көрсетіледі: ұйымдастырушы - делдал - орындаушы; көмекші - делдал - орындаушы; орындаушы - делдал - жәбірленуші; орындаушы - делдал - орындаушы (сыбайлас жемқорлық қылмыстары жағдайында) және т. б.

Кілттік сөздер: қылмыстық делдалдық, делдал, көмектесуші, сыбайлас қатысу, паракорлық, қылмыстық жауаптылық, саралау.

Кіріспе

Қылмысқа қатысушылардың арасында қылмыстық заң орындаушыдан кейін қылмыстың ұйымдастырушысын, айдап салушысын және көмектесушісін атайды. Тиісінше, көмекшінің әрекетін заң шығарушы барлық қатысушылардың ішіндегі ең азы деп бағалайды. Сонымен бірге, бұл қылмысты жасауға көмектесуге байланысты көмектесушінің әрекеті орындаушының іс-әрекетіне тікелей байланысты, көбінесе уақыт пен орын бойынша көмектесушінің іс-әрекеті орындаушының іс-әрекетімен байланысты, осыған байланысты берілген көмектің шегін белгілеу қылмыстардың дұрыс саралануы үшін маңызды болып табылады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 28-бабының 5-бөлігінде қарастырылған көмектесуші әрекеттері (әрекетсіздік) тізімінің толық болмауына байланысты проблема өте өзекті болып табылады. Қылмыстық іс-әрекетті жеңілдетудің барлық нұсқалары көмектесушінің анықтамасында көрсетілмегенін атап өткен ғалымдармен келісу керек [1].

Қолданыстағы заңнамалық олқылықтың маңыздылығын бағалау қиын: шын мәнінде, көмектесуден басқа қоғамға қауіпті іс-әрекеттер қылмыстық құқықтық қатынастар шеңберінен тыс қалады. Атап айтқанда, заңда делдалдық сияқты қылмыс жасауға көмектесу тәсілі көзделмеген. «Делдалдық» деген жалпы сөз «Тараптар арасындағы келісімге, мәмілеге жәрдемдесу» дегенді білдіреді [2]. Осылайша, қылмыс жасаудағы делдалдықта қылмыстық екіжақты мәмілебарлық қылмыс құрамдарында болуы мүмкін.

Егер қылмыстың затын беруге байланысты іс-әрекеттер болса қылмыс құрамының объективті жағына кіреді, онда бұл делдалдық болып табылмайды [3]. Мұндай әрекеттерді ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабына сілтеме жасамай, ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің тиісті бабына сәйкес анықтау қажет. Мысалы, Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді ірі мөлшердегі есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатынсыз заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдауға байланысты адамның іс-әрекеттері ҚР Қылмыстық кодексінің 296-бабының 3-бөлігі бойынша саралау қажет, ал адамның іс-әрекеті Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу

мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізуге байланысты болса ҚР Қылмыстық кодексінің 297 бабы бойынша саралануы тиіс. Бұл тұжырым қылмыстардың осы құрамдарының объективті жағының мазмұнынан туындайды.

Айта кету керек, бұған дейін ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 1998 жылғы 14 мамырдағы № 3 «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» қаулысында «Есірткіні немесе психотроптық сол тектестерді өткізудегі немесе сатып алудағы делдалдың әрекеттерін оның кімнің мүддесі үшін (өткізушінің немесе сатып алушының) әрекет етуіне қарай, есірткіні немесе психотроптық сол тектестерді өткізуге немесе салып алуға қатысушы деп саралаған жөн» деп көрсетілген [4].

Сондай-ақ, есірткі, психотроптық сол тектестердің заңсыз айналымына байланысты делдал есірткі затын осы заттарды сатып алушының өтініші бойынша және ақшасы үшін сатып алса және оған осы затты берсе, содан кейін мұндай адам сатып алуға көмектесуші болып табылады. Бұл жағдайда оның әрекеттері 28-баптың 5-бөлігі және ҚР Қылмыстық кодексінің 297-бабының тиісті бөлігі бойынша саралануы керек. Осылайша, ҚР Жоғарғы Соты делдалдың қылмыстың тиісті құрамының объективті жағына кіретін әрекеттерді сатып алу немесе сату кезінде қылмысты орындау ретінде емес, көмектесу ретінде қатысуды ұсынды.

ҚР Жоғарғы Сотының Пленумы бұл түсіндірмелерін төменгі соттар есірткі заттарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстық істерді қарау кезінде іс-әрекетке басшылық ретінде қабылдады және есірткі заттарын сатуда немесе сатып алуда көмектесушіні «қатысушы - делдал» деп атауды түсіне бастады. Бұл тәсілді дұрыс деп тану екіталай. Біріншіден, ҚР Қылмыстық кодексінің 29-бабының 2-бөлігіне сәйкес, егер көмектесуші қылмыс құрамының объективті жағының бір бөлігін орындаса, онда ол ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабына сілтеме жасамай, қылмыстың орындаушысы (бірлесіп орындаушысы) ретінде жауап беруі керек. Екіншіден, жоғарыда айтылғандай, қылмыс затын беру ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабының 5-бөлігінде қарастырылған көмектесуші әрекеттер тізіміне кірмейді.

Делдалдық тек қылмыс құрамының объективті жағына кіретін әрекеттерді орындамай, қылмыс жасауға ықпал етуі мүмкін. Мысалы, делдалдың әрекеттері ҚР Қылмыстық кодексінің 128-бабы «Адам саудасы» 253-бабы «Параға коммерциялық сатып алу», 366-бабы «Пара алу», 367-бабы «Пара беру» баптарының диспозициясында қарастырылмаған. Сонымен, ҚР Қылмыстық кодексі пара беру немесе пара алу үшін арнайы субъектілердің жауапкершілігін қарастырады. Аталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер латентті, соның ішінде субъектілердің қылмыс заттарын алу әдісі-пара алу мен пара беруді делдал арқылы жүзеге асырады.

Егер ақпарат беру түріндегі делдалдық, құқыққа қарсы «мәміле» тараптарының мәліметтері және сол сияқтылар интеллектуалдық көмекпен, яғни кеңестермен, нұсқаулармен, ақпарат берумен қылмыс жасауға жәрдемдесумен қамтылса, онда делдалдың қылмыстық «мәміле» тараптарының мүддесі үшін қылмыс затын қабылдау және беру жөніндегі қызметі қолда бар көмектесуші жасайтын әрекеттердің түрлеріне жатпайды [5].

Бұл мәселенің әртүрлі шешімдері ұсынылады: заңда қылмыс жасауда делдалдың жаңа түрін бөліп көрсету; нақты қылмыстар жасауда делдалдық үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін қылмыстардың құрамын ҚР Қылмыстық Кодексінің ерекше бөлігіне енгізу; ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабының 5-бөлігінде делдалдық әрекеттерді көрсету арқылы көмектесушінің анықтамасын кеңейту. Мәселені шешудің үшінші нұсқасы жақсырақ көрінеді. Біріншіден, делдалды өзіне тән, айрықша белгілері жоқ, функционалдық рөлі серіктеске ұқсас және тек оның түрі болып табылатын серіктестің жаңа түрі ретінде енгізу негізді деп таныла алмайды [6].

Екіншіден, жоғарыда айтылғандай, делдалдық ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің көптеген қылмыстарында мүмкін. Қылмыс бойынша делдалдық үшін жауапкершілікті көздейтін әрбір құрам үшін арнайы норманы енгізу қылмыстық Заң мәтінінің төтенше ретсізденуіне, қылмыстық-құқықтық ұйғарымдарды баяндау кезінде казуистикаға әкеп соғады, бұл заң техникасының негізгі қағидаттарына тікелей қайшы келеді [7].

Ақырында, делдалдардың қылмыстық жауапкершілігін белгілейтін арнайы нормаларды енгізу делдалдық туралы «негізгі» норма мен норманы қолдану кезінде қайшылықтардың туындауына байланысты жаңа проблемаларды тудыруы мүмкін.

Мәселен, «ҚР Қылмыстық кодексіне сәйкес паракорлыққа делдалдық үшін қылмыстық жауапкершілікті туындайды, яғни пара берушінің немесе пара алушының тапсырмасы бойынша параны тікелей беру не пара берушіге және (немесе) пара алушыға олардың арасындағы елеулі мөлшерде пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуде не іске асыруда өзге де жәрдемдесу. Сонымен қатар, паракорлыққа делдалдық ету туралы арнайы норманы қарастыра отырып, заң шығарушы делдалдың коммерциялық пара берудегі жауапкершілігіне байланысты мәселені реттеусіз қалдырды, сонымен қатар бұл қылмыс паракорлықпен бірдей және тек қоғамдық қатынастар мен субъектімен ерекшеленеді.

Коммерциялық пара берудегі делдалдардың қылмыстық жауапкершілігін анықтаудағы заңнамалық олқылық ҚР Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» № 8 нормативтік қаулысында лауазымды тұлға емес адамның іс-әрекеті, не коммерциялық немесе өзге ұйымда басқару функцияларын орындайтын тұлға, егер негіздер болса, олар ҚР Қылмыстық кодексінің 368-бабының тиісті бөліктері бойынша паракорлыққа делдалдық ретінде немесе 28-баптың 5-бөлігі мен ҚР Қылмыстық кодексінің 253-бабы бойынша коммерциялық пара беруге көмек ретінде бағалануы керек.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қылмыс делдалдарының қылмыстық жауапкершілігін белгілейтін арнайы нормаларды енгізу әрекеттерінен бас тарту керек. Паракорлыққа делдал болу ҚР Қылмыстық кодексінің 366, 367-баптары басқа да қоғамға қауіпті -ісәрекеттер қылмысқа қатысудың жалпы ережелеріне сәйкес анықталуы керек. Осылайша, делдалдық әрекеттер арқылы көмекшінің анықтамасын кеңейту ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабының 5-бөлігінде орын алған заңнамалық олқылықты жоюдың ең жақсы нұсқасы болып табылады, бұл қылмыс затын алу және (немесе) беру арқылы қылмыс жасауға қатысатын адамның іс-әрекетін тиісті түрде саралауға мүмкіндік береді. Қоғамдық қатынастардың дамуын, қылмыстық іс-әрекеттің барлық жаңа түрлері мен формаларының пайда болуын ескере отырып, көмектесуші әрекеттердің толық тізімін құру міндеті түпкілікті шешілуі екіталай [8]. Сонымен бірге, ҚР Қылмыстық кодексінің 28 - бабының 5-бөлігіндегі «басқа әрекеттерге (әрекетсіздікке)», «басқа әдістерге» нұсқау арқылы көмектесушінің қолданыстағы тұжырымдамасын кеңейту арқылы бұл мәселені шешудің үлкен азғыруы қылмыс жасауға жәрдемдесу болып табылады.

Кездейсоқ (ашық) тізім арқылы анықтамаларды құрудың бұл әдісі айтарлықтай кемшілікке ие. Жалғасы құқық қолданушыға сатып алуға берілген ашық тізбенің жуықтығы анықталған терминнің мағыналық мазмұнына қатысты субъективті шешімдер қабылдау мүмкіндігін тудырады. Ал нақты тұжырым болмаған жағдайда, қылмыстық - құқықтық реттеудің шекаралары тек қателіктер ғана емес, сонымен бірге теріс пайдалану да мүмкін. Әрекеттің қылмыстылығы, сондай - ақ оның жазалануы және басқа да қылмыстық-құқықтық салдары тек қылмыстық заңмен анықталатындығын ескере отырып, ал қылмыстық заңды ұқсастық бойынша қолдануға жол берілмейді, заңнамалық олқылықты жоюдың бұл нұсқасы қолайсыз.

Жасалған қорытындыларға сүйене отырып, ҚР Қылмыстық кодексінің 28-бабының 5-бөлігін келесі редакцияда жаза отырып, қылмыстық заңға өзгерістер енгізуді ұсынуға болады: «қылмысты кеңестермен, нұсқаулармен, қылмыс жасау туралы ақпарат, құралдар немесе құралдар беру немесе кедергілерді жою, қылмыс заттарын беру, сондай-ақ қылмыскерді жасыруға алдын-ала уәде берген адам көмектесуші болып танылады. Қылмыс жасау құралдары немесе құралдары, қылмыс іздері не Қылмыстық жолмен алынған заттар, сол сияқты адам, мұндай заттарды сатып алуға немесе сатуға алдын-ала уәде берген».

Әдебиеттер тізімі

1. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы бөлік. 1 том-Алматы: Жеті Жарғы, 2021.- 820 бет.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. Виноградова. 4-е изд., доп. М., 2010.- 896 с.
3. Самойлюк Р.Н., Ивенин В.О. Несовершенство уголовного законодательства о противодействии легализации денежных средств или иного имущества, приобретенного преступным путем. / Р. Н. Самойлюк // Наука. Мысль. 2015. № 6.- С. 75-79.
4. Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының Қаулысы 1998 жылғы 14 мамыр N 3.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000003S_
5. Афанасьев А.Ю. Коррупционные риски в уголовном процессе // Глобальные риски — локальные решения: сборник материалов ежегодной Международной междисциплинарной научно-практической конференции / Балтийский институт экологии, политики и права; под общ. ред. А.Е. Рейфе. Санкт-Петербург, 2015.- 34 с.
6. Алехин В.П. Соучастие в террористической деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Крас-нодар, 2008.- 23 с.
7. Тихонова С.С. Юридическая техника : учебник / под ред. В. М. Баранова. — Москва: Проспект, 2021. — 648 с.
8. Артеменко Н.В., Минькова А.М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ // Журнал российского права. 2004. № 11.- С. 48-54.

Е.В. Мицкая, А. Азатбек, С.Б. Абутаева*

д. ю.н., профессор, обучение им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, обучение им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, обучение им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: asb8008@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ПОСРЕДНИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы квалификации преступных посреднических действий. Преступное посредничество-это передача предмета, средств или информации совершения преступления другому участнику, а равно третьему лицу по поручению лица, участвующего в совершении преступления, обеспечение установления и осуществления связи между лицами, участвующими в совершении преступления, а также иные полномочия на достижение и реализацию уголовного сговора, выражающиеся в представлении интересов лиц, участвующих в совершении преступления дает характеристику помогающей личности. Автор отражает понимание посредника в его физическом и интеллектуальном проявлении: репрезентативная функция по созданию социальных связей и обеспечению достижения и реализации согласия. При этом посредник указывается в качестве возможного связующего звена в любом варианте преступной схемы: организатор - посредник - исполнитель; пособник - посредник - исполнитель; исполнитель - посредник - потерпевший; исполнитель - посредник - исполнитель (в случае коррупционных преступлений) и др.

Ключевые слова: преступное посредничество, посредник, пособник, коррупционное участие, взяточничество, уголовная ответственность, дифференциация.

E. V.Mitskaya, A. Azatbek, S. B.Abutaeva*

doctor of law, professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
master's student, M. Auezov SKU training, Shymkent, Kazakhstan
senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: asb8008@mail.ru

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL MEDIATION ACTIONS

Abstract

The article deals with the issues of differentiation of criminal intermediary actions. Criminal mediation is the transfer of the object, media or information of the commission of a crime to another participant, as well as to a third party on behalf of a person involved in the commission of a crime, ensuring the establishment and implementation of communication between persons involved in the commission of a crime, as well as other powers to achieve and implement a criminal conspiracy, expressed in representing the interests of persons involved in the commission of a crime. the commission of a crime gives a characteristic of a helping person. The author reflects the understanding of the mediator in his physical and intellectual manifestation: the representative function of creating social connections and ensuring the achievement and realization of consent. In this case, the mediator is indicated as a possible link in any variant of the criminal scheme: the organizer - the intermediary - the performer; the accomplice - the intermediary - the performer; the performer - the intermediary - the victim; the performer - the intermediary - the performer (in the case of corruption crimes), etc.

Keywords: criminal mediation, intermediary, helper, accomplice, bribery, criminal liability, differentiation.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

С.Б .Абутаева, email: asb8008@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

S. B.Abutaeva, email: asb8008@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

С.Б .Абутаева, email: asb8008@mail.ru

**МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

- Н.А. Есимханова, С.К. Мамекова*, Г.Т. Мамбетова, Г.К. Жапишева, М.С. Байдабекова**
кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**РОЛЬ БИЛИНГВИЗМА В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
ШКОЛЬНИКОВ В КАЗАХСТАНЕ** 3
- С.Б.Жамбусинов, Н.А.Рысбаев*, А.Т.Балабеков, А.О.Мусаев, Т.А.Кадырбаев**
п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к.,доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к.,аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к.,оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ОҢАЛТУДА ВИРТУАЛДЫ ЖӘНЕ ТОЛЫҚТЫРЫЛҒАН ШЫНДЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ** 9
- H S. N. Kozhanov***
Teacher, master of English Philology, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent,
Kazakhstan
**STUDENT ENGAGEMENT: STRATEGIES FOR ENHANCING PARTICIPATION IN
TECHNICAL ENGLISH CLASSES** 15
- J.S.Nuratdinova***
PhD student, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz, Nukus, Uzbekistan
**SOCRATIC SEMINAR AS A TOOL FOR ENGAGING PROFESSIONAL
COMMUNICATION OF AGRICULTURAL STUDENTS** 20
- П.Ж. Парманкулова*, Э.К. Ахметова, М.А.Джанзакова, М.Н. Сыздық**
PhD, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
PhD, ст. преподаватель, ЮКПУ им. Ө. Жәнібеков, Шымкент, Казахстан
Постдокторант, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Постдокторант ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**АНАЛИЗ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО
ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ВЫГОРАНИЮ ПЕДАГОГОВ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ** 25
- Ш.А.Садикова***
к.п.н, профессор, Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
**РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СРЕДИ БУДУЩИХ
ДОШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ** 38

- А. Умурзакова***, **А. А. Дарибаева**, **Ж. М. Нурмаханова**, **Д. Н. Хужаахмедова**
ст. преподаватель, ЮКУ им. М. О. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст. преподаватель, ЮКУ им. М. О. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ст. преподаватель, Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан
учитель, ООШ № 74, Туркестанская область, Сайрамский район, с. Карасу, Казахстан
РОЛЬ ПЕРЕВОДА В ВОСПРИЯТИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ 44

- Р. Э. Халикова***
Доктор исторических наук, профессор Ташкентский государственный
технический университет
**УСЛОВИЯ, СОЗДАНИЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ
ВОЗМОЖНОСТЯМИ В МУЗЕЯХ, И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НА
СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ** 49

- L. Hanza***
PhD student, Andrei Saguna University Constanta
Free International University of Moldova, Moldova
KEY FACTORS OF PROFESSIONAL WELL-BEING 56

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

-
- З. А. Бигельдиева***, **Ж. Бөртебаев**, **Ж. Макен**
э.ғ.к., доцент, М. Ауэзов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Ауэзов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М. Ауэзов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫН
ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА БАНКТЕРДІҢ ҚАТЫСУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ** 64

- Э. Е. Досмуратова**, **М. Н. Ирисбекова**, **С. А. Илашева***
докторант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
д.э.н., профессор Ташкентский Государственный Транспортный Университет, Ташкент,
Узбекистан
к.э.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН** 73

- К. К. Нурашева**, **А. Т. Мергенбаева***, **А. Кошпан**
д.э.н., профессор, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМОЙ В КАЗАХСТАНЕ** 81

К.А.Өміртай*, А.Б.Айдарова

докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,
Қазақстан

**ҚР ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ҰЛТТЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ
РЕТІНДЕ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ** 87

Г.А. Пазиллов*, Б.І. Оспан, Е.Ғ. Канбатыров

PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**БИЗНЕС ҚҰНЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОНЫ АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ
АСПЕКТІЛЕРІ** 95

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

Ж.Б. Амангелді, К.Р. Сартаева*

магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан

**АКЦИЗДЕЛЕТІН ТАУАРЛАРДЫ ТАҢБАЛАУ ТӘРТІБІ МЕН ЕРЕЖЕЛЕРІН БҰЗУҒА
ЫҚПАЛ ЕТЕТІН СЕБЕПТЕР МЕН ЖАҒДАЙЛАР** 103

А. Маратқызы *

магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ТАЯУ ШЫҒЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ ҚЫТАЙ, РЕСЕЙ ЖӘНЕ АҚШ МҮДДЕЛЕРІ 109

Е.В. Мицкая, А. Азатбек, С.Б. Абуғаева*

з.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ДЕЛДАЛДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН САРАЛАУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ 112

Ғылыми журнал

2022 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Жауапты редактор: Парманкулова П.Ж.

Техникалық редакторлар: Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген
№ KZ01VPY00044785 (04.10.2021 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

02.05.2025 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 7.5 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3924. М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82

